

God. 8, Broj 1, 2018.

ISSN 2217-4958 (ŠTAMPANO IZDANJE)

ISSN 2466-5363 (ONLINE IZDANJE)

C I V I T A S

ČASOPIS ZA DRUŠTVENA ISTRAŽIVANJA

FLV | FAKULTET ZA
PRAVNE I POSLOVNE STUDIJE
DR LAZAR VRKATIĆ

Naučni časopis CIVITAS publikuje se dva puta godišnje.
ISSN 2217-4958 (Štampano izdanje)
ISSN 2466-5363 (Online izdanje)
COBISS.SR.ID 261516807

IZDAVAČ:

FAKULTET ZA PRAVNE I POSLOVNE STUDIJE DR LAZAR VRKATIĆ
Bulevar oslobođenja 76, NOVI SAD, Vojvodina – Srbija

ZA IZDAVAČA:

Prof. dr Mirjana Franceško, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić
Univerziteta Union.

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK:

Prof. dr Vladimir Njegomir, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić
Univerziteta Union.

REDAKCIJA:

- Prof. dr Aleksandra Kostić**, Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet.
Doc. dr Ana Sentov, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.
- Prof. dr Andreja Savić**, Fakultet za diplomatiju i bezbednost, Beograd.
Prof. dr Atanas Kozarev, Evropski Univerzitet, Fakultet za detektive i kriminalistiku, Skoplje.
Dr Bojana Petrić, Birkbeck University of London, Velika Britanija
Prof. emeritus dr Boris Marović, Nezavisni univerzitet Banja Luka, Bosna i Hercegovina.
- Prof. dr Cvetko Andreeski**, Fakultet za turizam i ugostiteljstvo Ohrid, Univerzitet „Sv. Kliment Ohridski“ Bitola, Ohrid, Makedonija.
Prof. dr Dragan Mrkšić, Univerzitet u Novom Sadu, Fakultet tehničkih nauka.
Prof. dr Duška Franeta, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.
- Prof. dr Duško Radosavljević**, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.
- Prof. dr Đorđe Čekrlija**, Univerzitet u Banja Luci, Filozofski fakultet.
Prof. dr Gregor Žvelc, Univerzitet u Ljubljani, Filozofski fakultet.
Doc. dr Isidora Wattles, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.
- Doc. dr Jasmina Nedeljković**, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.
Prof. dr Klime Poposki, Univerzitet „Sv. Kliment Ohridski“, Fakultet za turizam i ugostiteljstvo, Ohrid.
- Prof. dr Ljubo Pejanović**, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.
- Prof. dr Marina Hadži-Pešić**, Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet.
Prof. dr Marija Krivokapić, Univerzitet Crne Gore, Filološki fakultet u Nikšiću.
Prof. dr Marijan Čurković, Univerzitet u Zagrebu, Pravni fakultet i Univerzitet u Splitu, Pravni fakultet.
- Prof. dr Milan Živković**, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.
Prof. dr Milica Radović, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.
- Prof. emeritus dr Milo Bošković**, Univerzitet u Novom Sadu, Pravni fakultet.
Prof. dr Mo Mandić, Regent University, London, United Kingdom.
Prof. dr Momčilo Talijan, Fakultet za poslovni menadžment, Bar.
Doc. dr Nikola Dobrić, Univerzitet Alpe Adria, Klagenfurt, Austrija.
Prof. dr Oliver Bačanović, Univerzitet u Skoplju, Fakultet bezbednosti.

- Prof. dr Oliver Bakreski**, Univerzitet u Skoplju, Filozofski fakultet.
Prof. dr Radovan Pejanović, Univerzitet u Novom Sadu, Poljoprivredni fakultet.
Prof. dr Ruženka Šimonji-Černak, Univerzitet u Novom Sadu, Pedagoški fakultet u Somboru.
Prof. dr Sanja Đurđić, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.
Doc. dr Slavica Čepon, Univerzitet u Ljubljani, Ekonomski fakultet.
Prof. dr Slobodan Marković, CIELS – Visokoškolska ustanova akademskih studija, Padova, Italija.
Prof. dr Snežana Radukić, Univerzitet u Nišu, Ekonomski fakultet.
Prof. dr Sonja Karikova, Pedagoški fakultet, Univerzitet Matej Bel, Banska Bistrica, Slovačka republika, Republika Srbija.
Prof. dr Tatjana Bijelić, Univerzitet Banjaluci, Filološki fakultet.
Prof. dr Tatjana Stefanović Stanojević, Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet
Prof. dr Vesna Pilipović, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.
Prof. dr Vidoje Vujić, Univerzitet u Rijeci, Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu.
Prof. dr Vojin Pilipović, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.
Prof. dr Zdravko Petrović, Univerzitet Sigmund Frojd, Beč, Austrija.
Prof. dr Zdravko Skakavac, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.
Prof. dr Zoran Keković, Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti.
Prof. dr Zoran Sušanj, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet.
Prof. dr Željka Babić, Univerzitet u Banjaluci, Filološki fakultet.

SEKRETARI REDAKCIJE:

- Marina Ratkov, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.
MsC Sonja Dragović Sekulić, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.
MsC Zoran Vavan, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

LEKTOR I KOREKTOR:

- Marina Ratkov, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.
Tijana Radnović, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

OBJAVA ČLANAKA JE BESPLATNA. Svaki autor dobija jedan besplatan primerak časopisa.

CIVITAS JE BESPLATNO DOSTUPAN NA INTERNET ADRESI:

<http://www.civitas.rs>

ADRESA REDAKCIJE:

Bulevar oslobođenja 76, NOVI SAD, Vojvodina – Srbija
Tel. +381 21 472 7884
E-mail: civitas@fpps.edu.rs

PRIPREMA ZA ŠTAMPU I ŠTAMPA:

„Tampograf”, Novi Sad

TIRAŽ: 200

CIVITAS journal is published twice a year
ISSN 2217-4958 (Printed edition)
ISSN 2466-5363 (Online edition)
COBISS.SR.ID 261516807

Publisher

FACULTY OF LAW AND BUSINESS STUDIES "DR LAZAR VRKATIĆ"
76 Bulevar oslobođenja, NOVI SAD, Vojvodina - Serbia
<http://www.civitas.rs>

For the publisher:

Prof. dr Mirjana Franceško, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić,
Union University, Novi Sad, Serbia.

Editor-in-Chief:

Prof. dr Vladimir Njegomir, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić,
Union University, Novi Sad, Serbia.

Editorial Board:

- Prof. dr Aleksandra Kostić**, Faculty of Philosophy, University of Niš, Niš, Serbia.
Doc. dr Ana Sentov, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union
University, Novi Sad, Serbia.
Prof. dr Andreja Savić, Academy for Diplomacy and Security, University of Belgrade,
Belgrade, Serbia.
Prof. dr Atanas Kozarev, European University, Faculty of Detectives and Criminology, Skopje.
Dr Bojana Petrić, Birkbeck University of London, UK
Professor Emeritus Boris Marović, Independent University, Banja Luka, Bosnia and
Herzegovina.
Prof. dr Cvetko Andreeski, Faculty of Tourism and Hospitality Management, "St.
Kliment Ohridski" University, Bitola, Ohrid, Macedonia.
Prof. dr Dragan Mrkšić, Faculty of Technical Sciences, University of Novi Sad, Novi
Sad, Serbia.
Prof. dr Duška Franeta, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union
University, Novi Sad, Serbia.
Prof. dr Duško Radosavljević, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić,
Union University, Novi Sad, Serbia.
Prof. dr Đorđe Čekrlija, Faculty of Philosophy, University of Banja Luka, Banja Luka,
Bosnia and Herzegovina.
Prof. dr Gregor Žvelc, Faculty of Philosophy, University of Ljubljana, Ljubljana, Slovenia.
Doc. dr Isidora Wattles, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union
University, Novi Sad, Serbia.
Prof. dr Klime Poposki, Faculty of Tourism and Hospitality Management, "St.
Kliment Ohridski" University, Bitola, Ohrid, Macedonia.
Prof. dr Ljubo Pejanović, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union
University, Novi Sad, Serbia.
Prof. dr Marija Krivokapić, Faculty of Philology, University of Nikšić, Nikšić,
Montenegro.
Prof. dr Marijan Ćurković, Faculty of Law, University of Zagreb, and Faculty of Law,
University of Split, Split, Croatia.
Prof. dr Milan Živković, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union
University, Novi Sad, Serbia.
Prof. dr Milica Radović, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union
University, Novi Sad, Serbia.
Professor Emeritus dr Milo Bošković, Faculty of Law, University of Novi Sad, Novi
Sad, Serbia.
Prof. dr Mo Mandić, Regent University, London, United Kingdom.
Prof. dr Momčilo Talijan, Faculty for Business Management, Bar, Montenegro.
Doc. dr Nikola Dobrić, University Alpe Adria, Klagenfurt, Austria.
Prof. dr Oliver Bačanović, Faculty of Security, University of Skopje, Skopje, Macedonia.
Prof. dr Oliver Bakreski, Faculty of Philosophy, University of Skopje, Skopje.

Macedonia.

Prof. dr Radovan Pejanović, Faculty of Agriculture, University of Novi Sad, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Ruženka Šimonji Černak, Teacher Education Faculty in Sombor, University of Novi Sad, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Sanja Đurđić, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Doc. dr Slavica Čepon, Faculty of Economics, University of Ljubljana, Ljubljana, Slovenia.

Prof. dr Slobodan Marković, CIELS – Higher education institution, Padova, Italy.

Prof. dr Snežana Radukić, Faculty of Economics, University of Niš, Niš, Serbia.

Prof. dr Sonja Karikova, Faculty of Pedagogy, Matej Bel University, Banska Bystrica, Slovakia.

Prof. dr Tatjana Bijelić, Faculty of Philology, University of Banja Luka, Banja Luka, Bosnia and Herzegovina.

Prof. dr Vesna Pilipović, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Vidoje Vujić, Faculty of Tourism and Hospitality Management, University of Rijeka, Opatija, Opatija, Croatia.

Prof. dr Vojin Pilipović, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Zdravko Petrović, Sigmund Freud University Vienna, Austria.

Prof. dr Zdravko Skakavac, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Zoran Keković, Faculty of Security, University of Belgrade, Belgrade, Serbia.

Prof. dr Zoran Sušanj, Faculty of Philosophy, University of Rijeka, Rijeka, Croatia.

Prof. dr Željka Babić, Faculty of Philology, University of Banja Luka, Banja Luka, Bosnia and Herzegovina.

Secretaries of the editorial board:

Marina Ratkov, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

MSc Sonja Dragović Sekulić, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

MSc Zoran Vavan, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Proofreading and editing:

Marina Ratkov, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Tijana Radnović, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Articles are published free of charge. One free copy of the journal will be provided for each contributor.

CIVITAS is available free of charge at:

<http://www.civitas.rs>

Contact Details:

76 Bulevar oslobođenja, NOVI SAD, Vojvodina – Serbia

Tel. +381 21 472 7884

E-mail: civitas@fpps.edu.rs

Prepress and printing:

„Tampograf”, Novi Sad

Circulation: 200

Reč urednika

Poštovani čitaoci, kolege i autori,

Pred vama je prvi broj časopisa CIVITAS za 2018. godinu. Časopis u kontinuitetu, osmu godinu zaredom, objavljuje radove koji se bave različitim, aktuelnim pitanjima i problemima iz oblasti prava, bezbednosti, psihologije, filologije i ekonomije, kao i interdisciplinarnim istraživanjima iz navedenih naučnih disciplina.

Časopis CIVITAS kategorizovan je od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja kao nacionalni časopis kategorije M53. U proteklom periodu časopis je indeksiran u Evropskom referentnom indeksu za društvene i humanističke nauke ERIH PLUS a uključen je i u Kinesku naučnu infrastrukturu – CNKI, Ulrich's Periodicals Directory, Indijsku mrežu razmene časopisa – J-Gate i *online* biblioteku centralne i istočne Evrope – CEEOL.

Radovi prihvaćeni za objavljivanje, odnosno radovi koji su prošli postupak recenzije obuhvataju različita pitanja iz domena društvenih nauka. U fokusu ovog broja su radovi koji analiziraju problematiku razvoja instituta atimije u grčkom pravu, finansijske intermedijacije osiguravajućih društava, odugovlačenje i vremenske perspektive kod učenika osnovne škole, odnos agresivnog ponašanja i sociometrijskog statusa odbačenosti kod mladih, gojaznost kao faktor rizika u osiguranju, reagovanje države na terorističke pretnje i kako maturanti procenjuju značaj i u kojoj meri poseduju kompetencije za celoživotno učenje.

Sve informacije o časopisu, uputstva za autore i recenzente i sastav redakcije i imena recenzenata mogu se naći na sajtu na srpskom i engleskom jeziku. Prijava radova obavlja se putem sajta časopisa na internet adresi <http://civitas.rs/index.php/prijava-rada>

Zahvaljujemo se svim dosadašnjim autorima na pristiglim radovima. Pozivamo sve zainteresovane autore da pošalju radove iz oblasti koje CIVITAS u kontinuitetu od 2011. godine objavljuje.

Do sledećeg broja,

Prof. dr Vladimir Njegomir

U Novom Sadu, 20. juna 2018. godine

SADRŽAJ

Vladica Đokić i Danilo Drobňjak	
ODUGOVLAČENJE I VREMENSKA PERSPEKTIVA KOD UČENIKA OSNOVNE ŠKOLE	13
PROCRASTINATION AND TIME PERSPECTIVE AMONG PRIMARY SCHOOL STUDENTS	13
Ivana Vrkać	
RAZVOJ INSTITUTA ATMIJE U GRČKOM PRAVU	30
THE EVOLUTION OF ATIMIA IN ANCIENT GREEK LAW	30
Vladimir Njegomir i Miroslav Miškić	
INSURANCE COMPANIES' FINANCIAL INTERMEDIATION	47
FINANSIJSKA INTERMEDIJACIJA OSIGURAVAJUĆIH DRUŠTAVA	47
Olivera Vuković	
KAKO MATURANTI PROCENJUJU ZNAČAJ I U KOJOJ MERI POSEDUJU KLJUČNE KOMPETENCIJE ZA CELOŽIVOTNO UČENJE	60
THE PERCEPTION AND DEGREE OF KEY COMPETENCES FOR LIFELONG LEARNING AMONG SECONDARY SCHOOL STUDENTS	60
Suzana Vasić, Nevena Jovanović i Sanja Z. Živković	
ODNOS AGRESIVNOG PONAŠANJA I SOCIOMETRIJSKOG STATUSA ODBAČENOSTI KOD MLADIH	77
THE RELATIONSHIP BETWEEN AGGRESSIVE BEHAVIOR AND REJECTED SOCIOMETRIC STATUS AMONG ADOLESCENTS	77
Jelena Živković i Milena Radović	
GOJAZNOST KAO FAKTOR RIZIKA U OSIGURANJU ...	99
OBESITY AS A RISK FACTOR IN INSURANCE	99
Marko Krstić	
REAGOVANJE DRŽAVE NA TERORISTIČKU PRETNJU.	115
STATE RESPONSES TO TERRORIST	115

Članci

Articles

Vladica Đokić¹
Danilo Drobnjak²

UDC 371.3::371.322
371.212:159.953.5
Primljen: 13. 10. 2017.
Prihvaćen: 15. 11. 2018.

ODUGOVLAČENJE I VREMENSKA PERSPEKTIVA KOD UČENIKA OSNOVNE ŠKOLE³

REZIME: Glavni cilj ovog istraživanja bio je da ispita odnos prokrastinacije i vremenskih perspektiva kod učenika osnovne škole. Prokrastinacija ili odugovlačenje pri izvršavanju obaveza je problem s kojim se susreću pripadnici svih slojeva društva, pa tako i mladi ljudi koji se nalaze pred prvom važnom odlukom o budućem profesionalnom usmeravanju. Da li njihova dominantna vremenska perspektiva može uticati na sklonost ka prolongiranju obaveza čije bi se posledice reflektovale u budućnosti? Da li usmerenost na prošlost, sadašnjost i očekivanje negativnih posledica u budućnosti koče aktivnost koja se odnosi na obaveze? Na veliki broj pitanja koja se tiču odugovlačenja još nema pouzdanih odgovora. U ovom istraživanju je učestvovalo 108 učenika osnovnih škola u Paraćinu i Čačku. Modalna vrednost uzrasta bila je 15 godina. Šest dimenzija vremenske perspektive mereno je kratkom verzijom Zimbardovog Upitnika vremenskih perspektiva. Odugovlačenje je mereno Stilovom Skalom iracionalnog odugovlačenja. Osnovna hipoteza je potvrđena i dobijen je statistički značajan regresioni model kojim je moguće objasniti 49,6%

¹ Nastavnik razredne nastave i diplomirani sociolog, Osnovna škola „Stevan Jakovljević“, Paraćin (v.djokic1701@gmail.com)

² Psiholog, Novi Sad

³This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

varijanse u odugovlačenju. Kao značajni prediktori izdvojile su se dimenzije *fatalistička sadašnjost* ($\beta = 0,328$) i *pozitivna budućnost* ($\beta = -0,492$). Kod učenika sa spoljašnjim lokusom kontrole i sa očekivanjem negativnih događaja u budućnosti, sklonost ka odugovlačenju je veća.

KLJUČNE REČI: prokrastinacija, vremenska perpesktiva, učenici osnovne škole.

1. Uvod

Fenomen „odugovlačenje“ (eng. *procrastination*) učestala je pojava u savremenom društvu. Neke osobe češće a neke samo povremeno odlažu obaveze koje ponekad mogu biti i veoma važne. Grupa na kojoj je moguće najupadljivije uočiti odugovlačenje i posledice odugovlačenja jesu studenti, što potvrđuju rezultati relevantnih istraživanja. Kod učenika osnovnih škola odugovlačenje nije lako primetiti jer je organizacija školskog dana čvršća od organizacije dana na studijama. Od učenika u osnovnoj školi se očekuje da svakog dana uče, jer će sutradan biti ocenjivani. Istovremeno, mladi ljudi ovog uzrasta (završni razredi osnovnih škola, na primer) izloženi su veoma zanimljivim, privlačnim sadržajima i stimulacijama tako da mnoštvo odvlačećih faktora može uticati na njihov odnos prema izvršavanju obaveza. Nedovoljna istraženost fenomena prokrastinacije kod ispitanika osnovnoškolskog uzrasta motivisala nas je da ispitamo faktore koji bi mogli predvideti pojavu odugovlačenja. Da li bi lični stav prema različitim vremenskim zonama mogao odigrati ulogu prediktora odugovlačenja? Da li dominantna orijentacija ka budućnosti, sposobnost realnog planiranja uz uzdržavanje od preteranog hedonizma, kao i preuzimanje odgovornosti za posledice ponašanja utiču na sklonost ka odugovlačenju? Da li postoji i kakav je odnos mladih ispitanika prema profesiji kojom žele da se bave u budućnosti? U ovom radu smo pokušali da odgovorimo na ova pitanja.

2. Fenomen odugovlačenja

Odugovlačenje sa završavanjem obaveza je fenomen koji je tokom osamdesetih godina dvadesetog veka privukao više pažnje istraživača (Košanski, 2004). Ovo je fenomen (prokrastiniranje) koji se javlja pri susretu sa nekim zadatkom ili obavezom. Postojanje zadatka znači i postojanje očekivanja vezanih za rad na njemu. U obrazovnoj sferi, bilo da se radi o osnovnom, srednjem ili visokom nivou obrazovanja, očekivanja se odnose na izvršavanje zadataka na vreme i kvalitetno. Problem nastaje kada učenik ili student, bez obzira na postojanje motivacije i plana za ostvarivanje zadataka, impulsivno odluči da odloži rad za neko „bolje vreme“. Odugovlačenje i odlaganje se nastavlja sve dok učenik ili student ne počne da oseća nelagodnost ili anksioznost zbog približavanja roka za obavljanje zadatka. Začarani krug odugovlačenja čini impulsivno odlaganje početka rada, javljanje i intenziviranje anksioznosti koja dovodi do ponovne impulsivne reakcije odlaganja kako bi se osećanje teskobe trenutno smanjilo. Direktno posledice odlaganja su loš kvalitet radova i ostali nepovoljni ishodi procenjivanja.

Rani pokušaji definisanja i proučavanja ovog fenomena bili su pod uticajem bihejviorizma i on je označavan kao odlaganje izvršavanja obaveza sa pažnjom usmerenom na tačnost (Silver, 1974) ili izbegavanje zadataka (Burka and Yuen, 2008). Sa rastom popularnosti kognitivnog i socio-kognitivnog pristupa, definicije su pomerene prema uključivanju kognitivne komponente. Na primer razmatraju se korišćenje iracionalnih pristupa i strategija u rešavanju zadatka (Senecal et al., 2003) i neuspeh u samoregulaciji (Ferrari & Tice, 2000). Odugovlačenje (prokrastinacija) se najčešće smatra iracionalnim odlaganjem pri čemu se pod iracionalnim podrazumeva izbor smera aktivnosti koje neće povećati ukupno blagostanje. Prokrastinacija se, stoga, određuje kao dobrovoljno odlaganje neke akcije uprkos tome što se očekuju loše posledice tog odlaganja. Iako u manjem obimu, definicije su obuhvatale i motivacionu komponentu kao što su očekivanja i vrednosti u traženju *razloga* odugovlačenja rada na izvršenju zadataka (Ackerman and Gross, 2005).

3. Vremenska perspektiva

Vremenska perspektiva predstavlja subjektivni individualni odnos prema psihološkim konceptima prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Na vreme i njegove dimenzije ne gleda se kao na objektivne draži koje postoje nezavisno od pojedinca, nego kao na psihološke koncepte konstruisane i rekonstruisane od strane pojedinca (Block, 1990). Bavljenje objektivnim i subjektivnim vremenom je temeljna odrednica ljudskog iskustva (Boniwell and Zimbardo, 2004).

Formiranje odnosa prema vremenu i perspektivama vremena je nesvestan proces koji se odvija na osnovu ličnih i socijalnih iskustava jedinke. Emocijama obojena lično doživljena iskustva uticala su na formiranje vremenskih perspektiva u značenju u kome ih izučavamo u ovom radu. Na taj način oblikovane perspektive pomažu da se stvori red, međusobna povezanost i integracija značenja među njima. Ti kognitivni okviri mogu odražavati ciklične, ponavljajuće vremenske obrasce ili jedinstvene, neponovljive linearne događaje u ljudskom životu (Hall, 1983). Oni služe kodiranju iskustvenih događaja, kao i oblikovanju očekivanja i ciljeva (Zimbardo & Boyd, 1999). Naučene vremenske perspektive utiču na individualne izbore i ponašanja i mogu postati dispoziciona karakteristika osobe (Boniwell & Zimbardo, 2004).

Boniwell i Zimbardo (2004) ističu važnost sposobnosti promene vremenske perspektive zavisno od situacije, što nazivaju uravnoteženom vremenskom perspektivom, jer posvećivanje pažnje samo jednom od vremenskih sklopova – prošlosti, sadašnjosti ili budućnosti – ima za posledicu prekomernu upotrebu jednih a premalo korišćenje ostalih vremenskih sklopova, što može postati nedovoljno funkcionalno. Ova naučena usmerenost na neki vremenski sklop podstaknuta je važećim kulturnim vrednostima, nivoom obrazovanja, verom, ostalim životnim iskustvima i socijalnim situacijama. Uravnotežena vremenska perspektiva je stanje kod koga postoji fleksibilna izmena vremenskih sklopova koja je najadekvatnija zahtevima trenutnog ponašanja (Zimbardo & Boyd, 1999; Zimbardo, 2002).

Zbog jakog uticaja vremenskih perspektiva na ponašanje, postavlja se pitanje: koja je vremenska perspektiva optimalna, odnosno koja od postojećih najviše doprinosi subjektivnoj dobrobiti? Veliki broj teoreti-

čara i istraživača tvrdi da je orijentacija na budućnost, koja je najčešće merena brojem planova i angažmana unapred očekivanim iskustvima, fundamentalna usmerenost za subjektivnu dobrobit i pozitivno funkcionisanje (Wills et al., 2001). Orijetacija na budućnost povezana je sa višim stepenom percepcije kontrole i pozitivnim emocijama (Wills et al., 2001), ali i sa svim aspektima dobrobiti, posebno sa smislenim životom, društvenom samoeфикасношću i upornoшću (Zaleski et al., 2001). Ali Boniwell i Zimbardo (2004) upozoravaju na loše strane preterane orijentacije na budućnost: radoholičarstvo, smanjenje potrebe za društvenim kontaktom, premalo vremena za sebe i svoje bližnje, udaljenost od kulturnih tradicija.

4. Dimenzije vremenske perspektive

4.1. Vremenska perspektiva prošlost

Orijentacija prema prošlosti ima dva modaliteta – pozitivnu i negativnu prošlost. *Pozitivna prošlost* je vremenska perspektiva koju odlikuje topao, sentimentalni stav prema prošlosti, a ne objektivno beleženje dobrih i loših događaja. Ljudi koji u svom iskustvu imaju neprijatne događaje u prošlosti, a prisećaju ih se na pozitivan način, mogu postati otporniji na stres, mogu se bolje nositi sa posledicama stresa, mogu postati bolje adaptirani i optimistični pojedinci (Nedeljković, 2012). Orijetaciju ka *negativnoj prošlosti* karakteriše generalno negativan stav prema događajima iz prošlosti. Oni koji ih poznaju, opisuju ih kao nesrećne, depresivne, stidljive, anksiozne, sa slabom kontrolom impulsa. Iako po pravilu nemaju mnogo energije, trude se da budu zauzeti, okupirani kako bi pobešli od bolnih sećanja (Nedeljković, 2012).

4.2. Vremenska perspektiva sadašnjost

Orijentacija na sadašnjost je takođe izražena kroz dva oblika – hedonistički i fatalistički odnos prema sadašnjosti. Utvrđeno je da je *hedonistička sadašnjost* dominantna vremenska perspektiva kod pojedinaца koji su impulsivni, kreativni, radoznali, druželjubivi, skloni avanturi i ponekad, neodgovorni prema obavezama. Oni su skloni rizičnom ponašanju bilo da se radi o seksu, ekstremnim sportovima, uzimanju alkohola i konzumiranju droge. Vreme za njih ne predstavlja posebnu

vrednost. *Fatalistička sadašnjost* je dominantna kod pojedinaca sa bespomoćnim, beznadežnim stavom prema budućnosti i životu. Odsustvo lične efikasnosti dovodi do anksioznosti i depresivnog ponašanja. Oni veruju da se ne isplati da planiramo, jer sve funkcioniše onako kako je unapred određeno. Oni osećaju da su njihovi životi spolja kontrolisani, da oni sami ne upravljaju njima, kroz sopstvene izbore.

4.3. Vremenska perspektiva budućnost

Dva oblika usmerenosti na budućnost su pozitivna i negativna budućnost. Osobe kod kojih je dominantna *pozitivna budućnost* okrenute su planiranju i postavljanju ciljeva, odlikuje ih princip realnosti. One su u stanju da zarad većeg zadovoljstva koje očekuju kao nagradu za uloženi trud i posvećenost odlože manje zadovoljstvo. Iz tog razloga, veoma brinu o svom ponašanju, imaju dobru kontrolu nad sopstvenim životom i odluke zasnivaju na anticipiranim, apstraktnim imaginacijama budućih pozitivnih posledica alternativnih pravaca delovanja. Okrenuti su zaključivanju ako – onda, probabilističkom razmišljanju, brižljivim analizama i utvrđivanju kauzalnosti. Pažljivo i savjesno razmatraju posledice nečijih postupaka, trude se da optimizuju rezultate i veoma su odgovorni. Prihvataju odlaganje neposrednih zadovoljenja da bi postigli dugoročno bolje ciljeve. Spremni su da ulože velike napore u tekuće aktivnosti i da podnesu neprijatne situacije na putu ka ostvarenju pozitivnih rezultata u budućnosti. Štede vreme i energiju i izbegavaju da se angažuju oko poslova koji im nisu bitni.

Oni su orijentisani ka cilju i mogu da budu veoma konkurentni i veoma kooperativni u zavisnosti od toga šta im u toj situaciji više odgovara. Izbegavaju fizičke rizike i imaju tendenciju da budu savjesni u pogledu svog zdravlja, redovno ga kontrolišu i trude se da ga na razne načine poboljšavaju, sprečavajući eventualne zdravstvene tegobe u budućnosti (uzimanje vitamina, minerala, zdrava hrana, zdravstveni i stomatološki pregledi).

Uspešno rešavaju probleme i odlični su u apstraktnom rezonovanju. U stanju su da izbegnu sva iskušenja i ometanja kada imaju postavljen cilj. Njihovo ponašanje je, pre svega, instrumentalno i usmereno na postignuće. Sa druge strane, nisu u stanju da uživaju u sadašnjosti i svakodnevnim neobaveznim aktivnostima na koje gledaju

kao na gubljenje vremena. U poređenju sa ljudima koji imaju negativna očekivanja od budućnosti, mogu imati teškoće u intimnim relacijama u kojima, iako bi to želeli, ne mogu uvek ostvariti uspešno predviđanje ishoda i kontrolu nad njima.

Takođe, njihova potreba da planiraju na mikro nivou svedoči o tome da se oni nerado prepuštaju prirodnom toku događaja koji ne mogu da kontrolišu i čije posledice u tom trenutku ne anticipiraju (na primer, tok, razvoj i posledice seksualnog uzbuđenja). Jedan od njihovih glavnih ciljeva je da povećaju efikasnost i što više urade u što kraćem vremenskom intervalu. Oni, jednostavno, žele da upravljaju vremenom i budu gospodari vremena.

Njihovo mentalno zdravlje odlikuje visoka anksioznost, manično ponašanje, radoholičarstvo i strah od neuspeha u ostvarivanju onoga što smatraju idealnim. Ako ciljevi koje dostignu u životu nisu suštinski obezvređuju ih. Besmisao prenose i na ostale segmente svog života, pa su skloni krizi srednjih godina više nego ljudi sa drugačijim vremenskim orijentacijama (Nedeljković, 2012).

5. Ranija istraživanja

U radu „Priroda prokrastinacije“, Stil (Steel, 2007) daje meta-analički osvrt na dotadašnje rezultate iz oblasti bavljenja prokrastinacijom u kome sumira 684 korelacije i navodi da odugovlačenje veoma slabo korelira sa neuroticizmom, buntovništvom i željom za senzacijama. Kao jaki i konzistentni prediktori prokrastinacije pokazali su se: averzija prema postavljenom zadatku, odlaganje izvršenja zadatka, impulsivnost, samokontrola kao crta, savesnost, organizacija i motiv za postignućem. Parcijalno su istraživane relacije prokrastinacije sa percepcijom vremena, motivacijom i obrascima porodične vezanosti. Nije iznenađujuće da je u nekim istraživanjima, pošto je prokrastinacija izjednačena sa gubljenjem vremena (Pychyl, Morin & Salmon, 2000), percepcija vremena bila fokus razmatranja u okviru konstrukta prokrastinacije. Istraživana je dužina vremena koja je potrebna da se završi određeni zadatak kod ispitanika koji odugovlače i onih koji to ne čine,

kao i dužina intervala u kome se odlaže započinjanje rešavanja zadatka i bavljenje zadatkom (Pychyl, Morin & Salmon, 2000). Takođe, ispitanici koji su skloni prokrastinaciji i oni koji nisu upoređivani su po dužini vremena koje provode tragajući za informacijama koje su relevantne za obavljanje zadatka (Ferrari & Dovidio, 2000). Meta-analiza o odnosu vremenske perspektive i prokrastinacije (Sirois, 2014) otkrila je da je odugovlačenje imalo umerenu i značajnu negativnu povezanost sa budućom vremenskom perspektivom i malu, ali značajnu pozitivnu asocijaciju sa sadašnjom vremenskom perspektivom. U pomenutom radu, Nedeljković i Kostić (prema Sirois, 2014) su na uzorku studenata ($N = 480$) dobile jaku negativnu povezanost ($r = 0,508$) između budućnosti i odugovlačenja.

6. Problem istraživanja

Na osnovu pregleda literature, može se reći da subjektivno vreme, koje podrazumeva lične koncepte vremena, ima snažan uticaj na niz psiholoških konstrukata, pa je tako vremenska perspektiva povezana sa brojnim aspektima ljudskog funkcionisanja, vrednostima i ponašanjem. U ovom istraživanju cilj je bio da se ispita na koji način određeni odnos prema vremenskim perspektivama objašnjava prokrastinaciju, odnosno sklonost ka odugovlačenju u izvršavanju obaveza. Problem se može operacionalizovati pitanjem: da li su dimenzije vremenske perspektive značajni prediktori odugovlačenja kod učenika osnovne škole?

6.1. Varijable istraživanja

Po ulozi u istraživanju šest dimenzija vremenske perspektive (negativna prošlost, pozitivna prošlost, hedonistička sadašnjost, fatalistička sadašnjost, negativna budućnost i pozitivna budućnost) pripada kategoriji prediktorskih varijabli. Sve prediktorske varijable su kontinuirane, numeričke i predstavljaju zbir odgovora na stavkama koje su određene ključem za ocenjivanje. Kriterijumska varijabla, čiji je varijabilitet ispitivan prediktorima, jeste *odugovlačenje*.

6.2. Glavna hipoteza istraživanja

Istraživanje je osmišljeno da se ispita prediktorska moć dimenzija vremenske perspektive u objašnjenju varijanse u odugovlačenju, pa je hipoteza izražena na sledeći način: *dimenzije vremenske perspektive su značajni prediktori odugovlačenja kod učenika osnovne škole.*

6.3. Metod

6.3.1. Uzorak

U istraživanju su učestvovali učenici završnih razreda Osnovne škole „Stevan Jakovljević“ u Paraćinu i Osnovne škole „Filip Filipović“ u Čačku. Ukupan broj ispitanika čiji su podaci obrađeni je $N = 108$. Polnu strukturu uzorka čine 44 dečaka (40,7%) i 64 devojčice (59,3%). Modalna vrednost uzrasta je 15 godina.

6.3.2. Instrumenti

Kratkom verzijom Zimbardovog upitnika o vremenskim perspektivama (Zimbardo Time Perspective Inventory; ZTPI-short; Kostal et al., 2015), operacionalizovane su dimenzije vremenske perspektive. Upitnik sadrži 18 stavki sa petostepenom skalom za davanje odgovora. Stavke mere ispitanikova verovanja, preferencije i vrednosti koje se odnose na temporalno iskustvo. Upitnik je šestofaktorski i odnosi se na šest dimenzija vremenske perspektive – pozitivnu i negativnu prošlost, hedonističku i fatalističku sadašnjost i pozitivnu i negativnu budućnost. Pouzdanost na našem uzorku je $\alpha = 0.73$.

Skala iracionalne prokrastinacije (Irrational procrastination scale; Steel, 2012) primenjena je za operacionalizaciju odugovlačenja u ovom istraživanju. Skala sadrži devet stavki. Ispitanici na petostepenoj Likertovoj skali odgovaraju u kojoj meri se određena stavka odnosi na njih. Skala je jednofaktorska i koeficijent se izračunava na osnovu ukupnog zbira datih odgovora. Pouzdanost dobijena ovim istraživanjem iznosi $\alpha = 0.81$.

6.3.3. *Postupak istraživanja*

Istraživanje je sprovedeno u prvoj polovini 2017. godine u osnovnim školama „Stevan Jakovljević“ u Paraćinu i „Filip Filipović“ u Čačku. Pre nego što su počeli sa popunjavanjem upitnika, učenici su upoznati sa svrhom istraživanja i načinom odgovaranja. Učenici su bili zamoljeni da nakon popunjavanja provere da li su odgovorili na sva pitanja. Okvirno vreme potrebno za popunjavanje upitnika bilo je 15 minuta.

6.3.4. *Analiza podataka*

Od deskriptivnih statističkih pokazatelja korišćene su frekvencije, procenti, aritmetičke sredine i standardne devijacije. Za utvrđivanje povezanosti između varijabli korišćen je Pirsonov koeficijent korelacije a za testiranje regresionog modela primenjena je višestruka linearna regresiona analiza.

6.4. Rezultati

6.4.1. *Izraženost varijabli istraživanja*

Stepen izraženosti varijabli utvrđena je merama deskriptivne statistike, preko pokazatelja centralne tendencije i mera varijabilnosti. U ovu analizu uključene su sledeće varijable: šest dimenzija vremenske perspektive i odugovlačenje.

Tabela 1. Izraženost varijabli vremenske perspektive i odugovlačenja

	N	Minimum	Maksimum	AS	SD
Negativna prošlost	108	1,00	5,00	3,20	0,919
Pozitivna prošlost	108	1,33	5,00	3,58	0,914
Fatalistička sadašnjost	108	1,00	5,00	2,52	1,040
Hedonistička prošlost	108	1,33	5,00	3,43	0,852
Negativna budućnost	108	1,00	5,00	2,64	0,911

Pozitivna budućnost	108	1,00	5,00	3,25	0,764
Odugovla- čenje	108	9.00	40.00	25.31	6.207

Sve vrednosti prediktorskih varijabli kreću se oko proseka. Nešto su izraženije *pozitivna prošlost* i *hedonistička sadašnjost*, dok su *negativna budućnost* i *fatalistička sadašnjost* najmanje izražene. Odugovlačenje je izraženo ($AS=25.31$) nešto ispod teorijskog proseka ($AS=27$).

6.4.2. Relacije između prokrastinacije i vremenskih perspektiva

Utvrđivanje odnosa između *prokrastinacije* i *vremenskih perspektiva* podrazumeva utvrđivanje povezanosti između ovih varijabli, a potom i utvrđivanje da li su dimenzije vremenske perspektive značajni prediktori prokrastinacije, odnosno odugovlačenja.

U Tabeli 2 mogu se videti rezultati povezanosti između odugovlačenja i dimenzija vremenske perspektive. Prokrastinacija je statistički značajno pozitivno povezana sa dimenzijama: *negativna prošlost*, *fatalistička sadašnjost*, *hedonistička sadašnjost* i *negativan odnos prema budućnosti*. Takođe, dobijena je statistički značajna negativna povezanost sa dimenzijom *pozitivan odnos prema budućnosti* i intenzitet te veze je najjači. Najjača negativna veza je sa *fatalističkom sadašnjosti*, zatim sa *negativnom budućnosti*, *negativnom prošlosti*, dok je najslabija sa *hedonističkom sadašnjosti*.

Tabela 2. Povezanost između prokrastinacije i vremenskih perspektiva

		Nega- tivna proš- lost	Pozi- tivna proš- lost	Fatali- stička sadaš- njost	Hedoni- stička sadaš- njost	Nega- tivna buduć- nost	Pozi- tivna buduć- nost
Prokrasti- nacija	r	.297	.098	.458	.192	.375	-.503
	p	.002	.315	.000	.046	.000	.000
	N	108	108	108	108	108	108

Primenom višestruke linearne regresije proveren je predikcijski odnos vremenskih perspektiva u objašnjenju varijanse u odugovlačenju.

Tabela 3. Parametri ocene prognostičkog modela

R	R ²	Prilagođeno R ²	F	p
0,705	0,496	0,466	16,593	0,000

Dobijeni regresioni model je statistički značajan. Koeficijent determinacije pokazuje da je modelom moguće objasniti visokih 49,6% varijabiliteta u sklonosti prokrastinaciji kod učenika osnovnih škola. Znači, modelom odnosa prema vremenu moguće je objasniti skoro 50% individualnih razlika u sklonosti kao odugovlačenju.

Tabela 4. Parcijalni doprinosi dimezija vremenske perspektive

	β	t	p
Negativna prošlost	.087	.951	.344
Pozitivna prošlost	.131	1.680	.096
Fatalistička sadašnjost	.328	4.244	.000
Hedonistička sadašnjost	.118	1.546	.125
Negativna budućnost	.100	1.136	.259
Pozitivna budućnost	-.492	6.634	.000

U interakcijskom odnosu dimenzija vremenske perspektive, kao samostalno značajni prediktori izdvojile su se *fatalistička sadašnjost* i *pozitivna budućnost*. Učenici koji su skloni okrivljavanju drugih i iznalaženju opravdanja izvan sebe, skloniji su odugovlačenju. Takođe, učenici koji veruju u uspešnu i lepu budućnost neće odugovlačiti da je što pre ostvare.

6.5. Diskusija

Osnovni problem istraživanja odnosio se na utvrđivanje predikcijskog odnosa između *odugovlačenja* i *vremenskih perspektiva* kod učenika osnovne škole.

Pre ispitivanja prediktivne uloge dimenzija vremenske perspektive u objašnjenju individualnih razlika u sklonosti ka odugovlačenju kod učenika, utvrđena je povezanost ispitivanih konstrukata. Najjača negativna povezanost dobijena je između *odugovlačenja* i orijentacije ka *pozitivnoj budućnosti* što odgovara i podacima u navedenoj metaanalizi (Sirois, 2014). Učenici koji teže planiranju i organizaciji imaju nižu sklonost ka odugovlačenju sa obavezama. Ovi učenici su kadri da realno sagledaju stvari i u stanju su da zarad većeg zadovoljstva koje očekuju kao nagradu za uloženi trud i posvećenost, odlože manje zadovoljstvo. Veoma vode računa o svom ponašanju i trude se da imaju kontrolu nad svojim odlukama, zadovoljstvima i aktivnostima.

Sledeća najintenzivnija korelacija dobijena je između *odugovlačenja* i *fatalističkog odnosa ka sadašnjosti*. Pozitivna korelacija govori da učenici sa višim skorovima na fatalističkoj sadašnjosti imaju i veću sklonost ka odugovlačenju. Učenici koji se osećaju bespomoćno u odnosu na svakodnevne probleme i ne vide nadu za budućnost bezvoljno pristupaju obavezama, što se reflektuje na sklonost ka odugovlačenju sa izvršavanjem obaveza.

Negativna budućnost i *prokrastinacija* su povezane pozitivno i nisko, ali statistički značajno. Dobijeni nalaz je, može se reći, logičan ukoliko osoba nema predstavu o budućnosti koja je lepa, izvesna i koja obećava zadovoljstvo i rast. Nasuprot tome, osoba negativno gleda na mogućnost svetle budućnosti, očekuje loše ishode svojih aktivnosti tako da postavlja pitanje značaja i značenja sadašnjih aktivnosti. Zašto onda raditi bilo šta ako se ne uviđa smisao, ako to nema pozitivne posledice, ako ne donosi doživljaj sreće?

Negativan odnos prema prošlim iskustvima, događajima i doživljajima korelira pozitivno sa *odugovlačenjem*. Anksioznost i slaba kontrola impulsa koji odlikuju ovu vremensku perspektivu čine da se učenici osećaju nekompetentno i nesigurno u odnosu na zadatke koji se pred njih postavljaju. Iz te teške situacije najčešće beže u neku novu aktivnost koja će im, bar na kratko, pomoći da potisnu tužna sećanja iz prošlosti.

Hedonistička sadašnjost se pokazala kao slab, ali statistički značajan pozitivan korelat sa *prokrastinacijom* kod studenata (Kostić i Nedeljković, 2013). Takav rezultat je potvrđen i na uzorku učenika u ovom istraživanju. Svaki poziv na zabavu i uživanje odvlači od obaveza, pa je odugovlačenje „normalna“ pojava. Ovakvi učenici stavljaju društvo i druženje na prvo mesto a obaveze na što udaljenije i zbog najmanjeg zadovoljstva impulsivno napuštaju zadatke i obaveze za neko drugo vreme.

Dakle, možemo reći da je odnos prema temporalnim odrednicama značajan faktor prokrastinacije, što je u daljoj analizi i potvrdio značajan regresioni model. Posle utvrđenih korelacija vremenske perspektive i odugovlačenja ispitan je i utvrđen interakcijski i prognostički odnos dimenzija vremenske perspektive i kriterijumske varijable odugovlačenja. Dobijen je prognostički model koji objašnjava skoro polovinu inividualnih razlika u odugovlačenju kod učenika. U interakcijskom odnosu prediktora samo su se dva izdvojila kao značajna – usmerenost ka *pozitivnoj budućnosti* i *fatalistički odnos prema sadašnjosti*. Može se zaključiti da se sklonost ka odugovlačenju kod učenika može statistički značajno predvideti ako se poznaje njihov odnos prema vremenskim perspektivama. Kod učenika koji imaju spoljašnji lokus kontrole, koji se osećaju bespomoćno, prokrastinacija će biti veća, dok će kod učenika koji imaju definisan cilj, planove i motiv za postignućem, prokrastinacija biti niska. Može se reći da ispitivani učenici osmog razreda dve osnovne škole u Paraćinu i Čačku imaju negativan stav prema prošlosti, hedonistički odnos prema sadašnjosti, da ne veruju u pozitivnu budućnost i da se osećaju bespomoćno, bez doživljaja kontrole nad svojim životima. Prethodna istraživanja pokazuju da se okrenutost budućnosti produbljuje tokom adolescencije (Wessman & Gorman, 1977). Na primer među adolescentima od 12 do 18 godina (Cottle, 1967) pokazalo se da su stariji adolescenti bili više usmereni na budućnost u odnosu na mlađe adolescente koji su bili više usmereni na prošlost. Slično tome, sedamnaestogodišnjaci su bili orijentisaniji ka budućnosti u odnosu na petnaestogodišnjake (Verstraeten, 1980), dok su petnaestogodišnjaci bili okrenutiji budućnosti u odnosu na trinaestogodišnjake (Cottle, 1967; Verstraeten, 1980). Lambert i Klajnberg (Lambert & Klineberg, 1967) su utvrdili da su adolescenti bili više okrenuti budućnosti od mlađe dece u studiji.

7. Zaključak

Na osnovu rezultata istraživanja, može se zaključiti da je najvažniji rezultat pokazatelj da se razvijanjem pozitivnog odnosa prema budućnosti može smanjiti sklonost ka odugovlačenju sa izvršavanjem školskih obaveza. Deca treba da izvršavaju svakodnevne obaveze bilo da su one školske ili se tiču obaveza unutar porodice i porodičnih uloga. Na taj način se razvija odgovornost prema poslu, bližnjima i prema sopstvenom životu. Preuzimanjem odgovornosti za sopstvena dela smanjiće se i fatalistički odnos prema sadašnjosti koji se na uzorku ispitanika u ovom radu pokazao kao bitna odrednica sklonosti ka prokrastinaciji.

Literatura

- Ackerman, D. S., & Gross, B. L. (2005). My instructor made me do it: Task characteristics of procrastination. *Journal of Marketing Education*, 27, 5-13.
- Block, R. A. (ur.). (1990). *Cognitive models of psychological time*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Boniwell, I. i Zimbardo, P. G. (2004). *Balancing time perspective in pursuit of optimal functioning*. U: P.A. Linley i S. Joseph (ur.), *Positive Psychology in Practice*. New Jersey: John Wiley i Sons
- Burka, J. & Yuen. L.(2008). *Procrastination: why you do it, what to do about it*. Cambridge, MA, Da Capo Press
- Cottle, T.J. (1967). *Perceiving Time: A Psychological Investigation with Men and Women*. John Wiley & Sons, New York.
- Ferrari, J.R., & Tice, D.M. (2000). Procrastination as a self-handicap for men and women: A task avoidance strategy in a laboratory setting. *Journal of Research in Personality*, 34, 73-83.
- Hall, E. T. (1983). *The dance of life: The other dimension of life*. Garden City, New York: Anchor Press.
- Kostić, A. i J. Nedeljković (2013). *Studije vremenskih perspektiva u Srbiji*. Niš: Punta
- Košanski, Ž. (2004). *Odgađanje izvršavanja obaveza kao prediktor akademskog uspjeha*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju.
- Lambert, W.E., & Klineberg, O. (1967). *Children's views of foreign peoples: a cross-national study*. New York: Appleton-Century-Crofts.
- Nedeljković, J. (2012). *Integrativni model psiholoških prediktora akademske neefikasnosti*. (doktorska disertacija). Niš: Filozofski fakultet Niš.

- Pychyl, T. A., Morin, R. W., & Salmon, B. R. (2000). Procrastination and the Planning Fallacy: An Examination of the Study Habits of University Students. *Journal of Social Behavior and Personality*, 15, 135-150.
- Senécal, C., Julien, E. & Guay, F. (2003). Role conflict and academic procrastination: A selfdetermination perspective. *European Journal of Social Psychology*, Vol. 33 (1), 135-145.
- Silver, M. (1974). Procrastination. *Centerpoint*, 1, 49-54.
- Sirois, F. M. (2014). Out of sight, out of time? A meta-analytic investigation of procrastination and time perspective. *European Journal of Personality*, 28(5), 511-520. doi:10.1002/per.1947
- Steel, P. (2007). The Nature of Procrastination: A Meta-Analytic and Theoretical Review of Quintessential Self-Regulatory Failure. *Psychological Bulletin*, 133 (1), 65-94.
- Verstraeten, D. (1980). Level of realism in adolescent future time perspective. *Human Development*, 23, 177-191.
- Wessman, A.E., & Gorman, B.S. (1977). The emergence of human experience and concepts of time. In B.S. Gorman & A.E. Wessman (Eds.), *The personal experience of time* (pp. 4-55), New York: Plenum
- Wills, T. A., Sandy, J. M. i Yaeger, A. M. (2001). Time perspective and early-onset substance use: A model based on stress coping theory. *Psychology of Addictive Behaviours*, 15(2), 118-125.
- Zaleski, Z., Cycon, A. i Kurc, A. (2001). *Future time perspective and subjective well-being in adolescent samples*. U: P. Schmuck i K.M. Sheldon (ur.), *Life goals and well-being: Towards a positive psychology of human striving* (str. 58-67). Ashland, OH: Hogrefe and Huber
- Zimbardo, P. G. i Boyd, J. N. (1999). Putting Time in Perspective: A Valid, Reliable Individual-Differences Metric. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77(6), 1271- 1288.

PROCRASTINATION AND TIME PERSPECTIVE AMONG PRIMARY SCHOOL STUDENTS

SUMMARY: The main goal of this research was to study the relationship between procrastination and time perspective among primary school students. Procrastination or delays in fulfilling obligations is an issue that can take hold in all social classes and ages. It therefore affects young people as well, who are on the verge of making the first important decision about their future professional development. Can their dominant time perspective influence the tendency to prolong the obligations which would affect their future? Does focusing on the past, the present and the expectation of negative consequences in the future hinder the obligation-related activity? There are still no reliable answers to a number of questions concerning procrastination. The research sample consisted of 108 students of elementary schools in Paracin and Cacak. The modal age value was 15. Six dimensions of the time perspective were measured by a short version of Zimbardo Time Perspective Inventory. Procrastination was measured by the Steel Irrational Procrastination Scale. The main hypothesis was confirmed and a statistically significant regression model was obtained, which makes it possible to explain 49.6% of procrastination variance. The dimensions of the fatalistic present ($\beta = 0.328$) and the positive future ($\beta = -0.492$) were marked as significant predictors. Students with an external control locus and with expectation of negative events in the future showed a stronger tendency to procrastinate.

KEY WORDS: procrastination, time perspective, primary school students.

Ivana Vrkatić^{1*}

UDC 34(38)
Originalan naučni rad
Primljen: 10.05.2018.
Prihvaćen: 16.06.2018.

RAZVOJ INSTITUTA ATIMIJE U GRČKOM PRAVU²

APSTRAKT: Reč atimija se najčešće prevodi kao gubitak časti ili gubitak građanskih prava. Institut atimije postoji u većini grčkih prava, ali je svoj vrhunac razvoja dosegno u atičkom pravu. U većini literature se navodi da postoje dve faze razvoja atimije: arhaična i klasična atimija. Arhaična atimija podrazumeva stavljanje van zakona ili izopštenje, dok klasična atimija obuhvata gubitak građanskih prava. Pošto se ne može povući tačna vremenska granica između ove dve faze, a zbog postojanja relikata arhaične atimije u doba klasične atimije, ne može se ni govoriti o odvojenim fazama razvoja ovog instituta, već o njegovoj evoluciji. Potvrđivanje ove teze predstavlja i cilj ovog rada.

KLJUČNE REČI: *atimija, građanska prava, grčko pravo, atičko pravo, izopštenje*

1. Pojam atimije u grčkom pravu

U rečnicima starogrčkog jezika atimija je prevedena kao nepoštenje, prezir, osramoćenje, pogrda, sramota, nečast, gubitak građanskih prava, progonstvo. U literaturi koja se bavi starogrčkim pravom atimija se najčešće prevodi kao gubitak časti ili kao gubitak građanskih prava (S. Avramović, 2010). U korenu reči atimija je *time* – čast, dostojanstvo,

¹ Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Bulevar oslobođenja 76, Novi Sad, ivrkatic@useens.net

² This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

poštovanje, te i suštinski atimija predstavlja negaciju časti. Svoboda navodi da na gortinskim natpisima *tima* (dorski za *time*) označava kaznu i on smatra da se najkasnije od Solonovog vremena menja značenje reči *time* u čast. Takođe, pravi paralelu i sa slovenskim i germanskim srednjovekovnim pravima, gde je kazna bila u vidu naplate, odnosno cene (H. Svoboda, 1905): Paralela se može povući i sa srpskim srednjovekovnim pravom i sa institutom vražde, koja je u sebi obuhvatala kaznu u širem i užem smislu, odnosno označavala je uopšteno kaznu i oblik kažnjavanja u vidu novčane kazne. Ova Svobodina teza može se potvrditi najstarijim pominjanjem atimije u Homerovoj *Odiseji* kada Penelopa kritikuje Antinoja: „Stoga kuću mu jedeš bez naknade (*atimon*) i prosiš mu ženu, sinu mu radiš o glavi, a mene ljuto žalostiš!“ (Homer prema M. Đurić, 2002, str. 313)³

Danijel Alen smatra da je „čast zajedno sa ljutnjom, reciprocitetom i socijalnom memorijom imala fundamentalan značaj u uspostavljanju pravila ponašanja u polisu“ (D. Allen, 2000, str. 60). Mišljenja je da je „nivo časti građanina reflektovao njegovu poziciju u polisu“ i da su „svi građani bili jednaki pred zakonom i imali isti nivo časti u ovom smislu“ (D. Allen, 2000, str. 60). Čast je, prema Danijelu Alenu, „služila da odredi određeni politički i pravni status dodeljen različitim klasama u polisu“ (D. Allen, 2000, str. 60).

Time se nalazi i u osnovi reči *timoria* (kazna) i daje na uvid shvatanja kazne u grčkom pravu. „Kada kazna ogoli prestupnika od časti, simultano vraća tu čast žrtvi, čast koja je oduzeta prestupničkim činom.“ (D. Allen, 2000, str. 60). U rečima *epitimos* (koji ima sva građanska prava) i *entimos* (plemstvo, imati javnu službu), takođe je *time* koren reči (D. Allen, 2000). To ukazuje da je čast imala ključnu ulogu u poimanju pripadnika polisa. Ko nema čast, ne pripada polisu. Ovo isključivo shvatanje časti odrazilo se i na razvoj atimije.

Institut atimije je odlika grčkog prava, ali je svoj vrhunac razvoja dosegno u atičkom pravu. Postoje podaci o atimiji i iz drugih polisa, ali je upitno da li je atimija u njima bila pravni ili moralni koncept. Malobrojni su izvori o atimiji u Sparti pre svega zbog spartanske

³ Homer, *Odiseja*, 16.431, prevod Miloš Đurić, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 2002, 313; Svoboda smatra da prevod treba da glasi: „Čiju kuću ti, bez nadoknade, haračiš.“

zatvorenosti i ksenofobije, ali i nepostojanja navike da se u većoj meri koristi pismo. Stoga autori tih izvora nisu Spartanci, već Atinjani Ksenofon i Tukidid, Herodot iz Halikarnasa i Plutarh, romanizovani Grk koji je živeo na prelazu iz prvog u drugi vek nove ere. Reč *atimous* pojavljuje se u tim izvorima samo jedanput i to u Tukididovom delu „Peloponeski ratovi“⁴, gde i ima značenje gubitka građanskih prava (Tukidid prema D. Obradović, 2010, str. 284). Postoji, međutim, jedan specifičan izraz u Sparti – *ta kala*, koji se prevodi kao častan život (D. MacDowell, 1986) i odnosi se, pre svega, na način života koji je jedan Spartanac trebalo da vodi tokom čitavog životnog veka. U dečastvu se spartijati obučavali za vojnički život (*agoge*) a kao odrastao čovek bio je član *sisitije* (*fiditije*), gde su svi članovi jedne vojne jedinice zajedno obojevali; bio je obavezan da plaća održavanje *sisitije* i morao je da pokaže hrabrost u bitkama (D. MacDowell, 1986). Ukoliko spartijati ne bi ispunio gore navedene obaveze bio bi najpre kažnjen izuzimanjem iz plemenskog aristokratskog sloja, što je za sobom povlačilo i određene pravne posledice. Kukavičluk je za Spartance bio najveća sramota i oni ne samo da su takve osobe kažnjavali gubitkom prava, nego su ih primoravali da budu prljavi, da nose ogrtače sa obojenim zakrpama i da briju samo jednu stranu brade, kako bi ih lakše raspoznavali (Plutarh prema Z. Dukat, 1988).⁵ Mogao ih je udariti ko god je hteo i nije bilo dozvoljeno da se žene ili da se žene iz njihovih porodica udaju (Plutarh prema Z. Dukat, 1988).

Mekdael je, na osnovu tih malobrojnih izvora, napravio jednu kratku analizu *atimije* u Sparti. Spartijatu za kojeg je utvrđeno da se ponašao kukavički bilo je zabranjeno da obavlja javne funkcije i bio je, verovatno, isključen i iz ostalih političkih aktivnosti, pre svega iz pri-

⁴ Tukidid, *Peloponeski ratovi*, 5.34.2; „...Lakedemonci ih liše nekih građanskih prava, tako da nisu mogli da budu birani u javnu službu, niti da što kupuju ili prodaju. Međutim, tokom vremena opet su postali punopravni građani (Tukidid, prema D. Obradović, 2010, str. 284). Mekdaelov prevod se unekoliko razlikuje: „Even though they already held some offices, they were disfranchised. The effect of the disfranchisement was that they could not hold office, and had no authority to buy or sell anything. But later on they were enfranchised again.“ (D. Macdowell, 1986, str. 44).

⁵ Plutarh, Agesilaj 30.3 „Takvi, naime, ne samo da se isključuju iz svake javne službe nego je čak sramotno dati ženu za jednoga od njih ili uzeti njihovu; svatko tko ih susreće može ih po volji udarati. Moraju trpjeti da hodaju naokolo zapušteni i bijedni, nose ogrtače s raznobojnim zakrpama i pola brade briju, a pola puštaju da rasti.“ (Plutarh, prema Z. Dukat, 1988, str. 339).

sustvovanja zasedanju skupštine (D. MacDowell, 1986). Kupoprodajni ugovori, koje bi takvo lice sklopilo, bili bi ništavi i, ukoliko bi ga neko napao, ne bi smeo ni fizički ni zakonski da se osveti (D. MacDowell, 1986). Ne postoje podaci da li je taj gubitak prava bio trajan ili privremen i da li se mogao ukinuti pokazanom hrabrošću u budućim vojnim aktivnostima (D. MacDowell, 1986).

Atimija se uglavnom vezuje za atičko pravo i to iz dva razloga. Prvi razlog je taj da najveći broj izvora, koji se dotiču ovog instituta, potiče sa prostora Atike a drugi da se od svih grčkih polisa najviše u Atini razvio koncept građanskih prava. Građanska prava u klasičnoj Atini se ni u kom slučaju ne mogu poistovetiti sa modernim pojmom građanskih prava. Pojam građanskih prava nije postojao u to vreme, već se govorilo o pravu učešća u polisu (*metechein tes poleos*). Ovo pravo su imali samo punoletni muški stanovnici polisa, koji su poticali iz braka dvoje Atinjana.⁶ Žene jesu bile građanke Atine, ali nisu imale ni pravnu ni poslovnu sposobnost, a samim tim ni politička prava. Njihova uloga u polisu je bila pre svega u održavanju *oikos*-a, kao i u organizovanju religijskih festivala.

2. Vrste atimije u atičkom pravu

U većini literature koja se bavi atičkim pravom navodi se da postoje dva tipa ili dve faze razvoja atimije i uglavnom se posmatraju odvojeno. Prvi tip atimije koja se naziva još i arhaična ili primitivna (A.R.W. Harrison, 1971) atimija, čast i nečast shvata u isključivom obliku. Nečastan čovek, kao takav, ne pripada zajednici, biva lišen svih prava i stavlja se van zakona, čime je omogućeno i dozvoljeno njegovo ubistvo od strane bilo kog punopravnog člana polisa, a takva atimija se može prepoznati korišćenjem izraza *atimos esto*. Drugi tip atimije se najčešće naziva klasičnom atimijom i njeno uspostavljanje se vezuje za Solonove

⁶ Periklovim zakonom (451/450. g. pre n. e.) uvedeno je pravilo da oba roditelja moraju biti Atinjani; procedura kojom se proveravalo da li neko ispunjava uslove za dodeljivanje građanstva je bila *dokimasia ton ephebon* i ona se sastojala iz dve faze. Prvo se procenjivalo, po fizičkom razvoju ili po izjavama svedoka, da li je kandidat zaista punoletan, a zatim se utvrđivalo da li kandidat ima pravo da bude građanin tj. da li može da ima udeo u zajednici (*metechein tes poleos*). Kandidat je imao pravo žalbe na negativnu odluku Veća deme, ali se mogao suočiti sa porobljavanjem ukoliko bi opet bio odbijen (Aristotel, Ustav atinski 42.1) (Aristotel prema P. Jevremović, 1997).

reforme sa početka VI veka pre n. e. Klasična atimija je za razliku od arhaične više pravni nego moralni koncept. Pošto Atinjani nisu bili skloni kodifikaciji, ne postoji jedan zakon o atimiji, već postoji niz zakona koji se odnose i na nju. Zbog nedostatka preciznih podataka i izvora o tome kada dolazi do prelaza iz arhaične u klasičnu atimiju, u ovom radu će dominirati teza o evoluciji atimije iz arhaične u klasičnu, odnosno o njenom prelasku iz običajno-moralnog u pravni koncept.

a) Arhaična atimija

Svoboda smatra da je izraz *atimos* u atičkom pravu starijeg tipa značio *Rechtlos* (stavljen izvan zakona) ili *Vogelfrei* (slobodan kao ptica, prepušten sam sebi), a ne *Ehrlos* (obeščašćen) (H. Swoboda, 1905). U ranijem dobu smisao atimije bio je širi od onog koji je dobila kasnije a Svoboda navodi da izraz *atimoi* u Solonovom restitucijskom ediktu treba razumeti kao – osuđeni počinioci su amnestirani (H. Swoboda, 1905).⁷ Prema njegovom mišljenju, izraz *atimos teh nato* u starijem dobu označava nekažnjivo ubistvo lica koje se označava kao *atimos*, a *atimos esto* znači biti stavljen van zakona ili izopšten (*Vogelfrei*) (H. Swoboda, 1905).⁸ Takođe, vrlo rano je počeo da se koristi izraz *atimos kai polemios esto*, gde se izopšteni izjednačava sa neprijateljem (*polemios*) i ovaj izraz se koristi umesto izraza *atimos esto*. Svoboda smatra da izopštenje u sebi obuhvata gubitak građanskih prava, usmrćivanje i progonstvo. Ono predstavlja kaznu za onog građanina koji je zaboravio svoje dužnosti prema zajednici i, preduzimajući napad na nju, gubi sva ona

⁷ Plutarh Solon 19.4; Plutarh, *Slavni likovi antike I*, prevod Miloš N. Đurić, Matica srpska, Novi Sad, 1990, 87; Svobodin prevod se bitno razlikuje i od prevoda Miloša N. Đurića na srpski jezik i prevoda Bernadote Perin na engleski jezik, gde je *atimos* shvaćen kao obeščašćen tj. kao *disfranchised*; Plutarch, *Plutarch's Lives*, prevod, Bernadotte Perrin. Cambridge, MA. Harvard University Press. London. William Heinemann Ltd. 1914. , <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0063%3Achapter%3D19%3Asection%3D427>. april 2018.

⁸ Svoboda se poziva na Aristotelov *Ustav atinski* 16.10. I ovde se njegov prevod razlikuje od prevoda na srpski i na engleski jezik gde se *atimos esto* prevodi kao lišavanje građanskih prava tj. kao *disfranchised*; Aristotel, *Ustav atinski*, prevod Petar Jevremović, Plato, Beograd 1997, 48; *Aristotle in 23 Volumes*, Vol. 20, prevod H. Rackham. Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1952, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0046%3Achapter%3D16%3Asection%3D10>, april 2018.

prava koja mu pripadaju i postaje neprijatelj svoje zemlje (H. Swoboda, 1905). U grčkim pravima je izopštenje bilo izricano u slučajevima: pokušaja ukidanja ili menjanja zakona, povrede osnovnih odredaba nekog državnog sporazuma ili otpadništva od sporazuma, rušenja ustava ili uspostavljanja tiranije, izdaje ili veleizdaje zemlje (H. Swoboda, 1905).⁹ Izopštenje nastupa uvek *ipso facto* i bilo je praćeno javnim izvršenjem kazne i to za sve javne delikte koji su ugrožavali zakonitost i uređenje zajednice i koji su bili opravdani tradicionalnim običajima (H. Swoboda, 1905). Promenu značenja izraza *atimos esto*, odnosno *atimos einai*, Svoboda primećuje u Solonovom zakonu o neutralnosti, kojim se kažnjavaju obeščašćenjem (*atimos einai*) i progonstvom iz polisa svi oni koji se nisu pridružili nijednoj strani u slučaju pobune (H. Swoboda, 1905).¹⁰ Istovremeno dolazi do menjanja značenja reči *time* u čast pošto se uvodi nova kazna gubitka građanskih prava za koju se upotrebljava izraz *atimos esto* (H. Swoboda, 1905). Takođe, dolazi do promene u dodatku izraza *atimos kai polemios esto* u *kai nepoinei teh nato* (da se nekažnjeno ubije) i u *kai ho an pathe nepoinei pasheto* (a ako bi poginuo neka pogine nekažnjeno) (H. Swoboda, 1905). Od poslednje dekade V veka p. n. e. izraz *atimos* se ne upotrebljava za izopštenog, koji se od tog doba označava kao *polemios* sa ili bez dodatka, a pred sam kraj V veka koristi se za izopštenog termin *agogimos* (onaj koga treba odvesti u tamnicu ili ropstvo) (H. Swoboda, 1905). Ova promena je značajna jer država preuzima ulogu u izvršenju kazne tj. ona postaje toliko jaka da može i zahteva da samostalno sankcioniše. *Agogimos* je lice izopšteno u užem smislu, a od građana se zahteva da takvo lice izruče državnim organima koji će izvršiti kaznu (H. Swoboda, 1905).

Svoboda je svoju tezu razvoja atimije upotpunio i izvorima van prostora Atike, dokazujući time da atimija nije bila samo atički institut. Većina tih izvora bavi se, međutim, više atimijom u arhaičnom smislu

⁹ Delimična potvrda ove teze može se pronaći u Plutarhovo biografiji Solona gde se navodi da je Areopag pre Solona za ubice i poklonike tiranide izricao kaznu progonstva. Njihova kazna nije ukinuta ni sa donošenjem Solonovog zakona o amnestiji. Plutarh Solon 19.4 (Plutarh prema M. Đurić, 1990).

¹⁰ Prevod Petra Jevremovića se razlikuje od Svobodinog prevoda a i prevoda Rakhama, pošto *poleos me metehein* prevodi kao lišavanje građanskih prava, a ne kao proterivanje iz grada (Aristotel prema P. Jevremović, 1997). Možda bi najbolji prevod bio neučestvovanje u polisu. (I.V.).

tj. izopštenjem,¹¹ dok Svoboda vidi jedino u odluci Hipoknemidskih Lokrana upotrebu atimije u smislu gubitka građanskih prava (H. Swoboda, 1905).

b) Klasična atimija

Klasična atimija je imala za cilj da građanina koji nije poštovao moralne norme polisa kazni unutrašnjim izgnanstvom, odnosno *atimos* doživljava društveni zaborav ili društvenu izolaciju. Danijel Alen smatra da atimija nije služila pamćenju već zaboravljanju i da *atimos* postaje nevidljiv čovek u polisu (D. Allen, 2000). Teza da je atimija imala svrhu društvenog zaborava potvrđuje se nizom zabrana koje su bile uperene prema potpuno atimisanom licu, dok je za delimično atimisana lica bila predviđena samo pojedinačna zabrana. Zajedničko tim zabranama jeste da se atimisanjoj osobi onemogućući učestvovanje u javnom prostoru i javnom životu polisa. Unutrašnja izolacija u periodu mira, koju je atimija nametala, možda je bila i najteža kazna (D. Allen, 2000).

Naime, *atimos* nije smeo da ulazi u svetišta i na Agoru, nije smeo da govori u Eklesiji ili na sudu, nije mogao biti član veća Bule, sudija i magistrat, a u nekim slučajevima bilo je zabranjeno sahranjivanje takvog lica na tlu Atike.¹²

Zabrana ulaska u svetišta isključivala je atimisanu osobu iz religijskog života polisa koji je predstavljao bitan segment života zajednice. Ova zabrana je imala i religijski karakter pošto se smatralo da *atimos* svojim prisustvom u svetištima (naročito osobe osuđene za ubistvo) onečišćuje sveti prostor. Ukoliko je neko onemogućen da uđe u svetište, samim tim ne može da iskaže poštovanje prema bogovima, što za posledicu ima nezadovoljstvo bogova. Božje kazne za razliku od ovozemaljskih kazni, koje su zakonom propisane i utvrđene, bile su nepredvidive i vremenski neograničene. Čovek nikada ne zna kada će ga bog

¹¹ Presuda protiv Filona i Stratokla iz Amfipolisa: „Odlučeno je pred narodom da se Filon i Stratokle, kao i njihova deca, proteraju iz Amfipolisa i sa zemlje amfipoljske zauvek, a ukoliko budu uhvaćeni, biće sa njima postupano kao sa neprijateljima i biće ubijeni nekažnjeno (*polemios kai nepoinei tehnanai*); Psefizma o uređenju prilika u Eritreji: „Ako neko za novac izda tiranima Eritreju, neka on i njegova deca budu nekažnjeno ubijeni (*nepoinei teh nato*).

¹² Zabrana sahranjivanja je poznata kao *ataphia*. Prestupnik se nakon smrti ostavljao van granica polisa, jer se smatralo da tako neće ni na koji način onečišćavati polis.

kazniti, da li će samo njega kazniti ili čitavu porodicu ili, čak, i nerođeno potomstvo. Ne zna, takođe, kako će izgledati ta kazna. Mogla bi da bude u vidu bolesti, neke prirodne katastrofe ili nečeg sličnog. Pretnja božjom kaznom izaziva kod pojedinca strah i strepnju koji ga prate do kraja života. Zabrana ulaska na agoru, koja je bila centar trgovačkog i društvenog života Atine, faktički je onemogućavala atimisanu osobu da se bavi trgovinom i da učestvuje u društvenom i poslovnom životu polisa. Atimisanom licu je bilo zabranjeno da govori u Eklesiji zbog mogućnosti lošeg savetovanja članova skupštine koji bi, u tom slučaju, doneli pogrešnu odluku.

Zabrana obraćanja sudu u svojstvu i tužioca i branioca bila je, možda, jedna od najtežih posledica za atimisanu osobu, jer je ona ostajala bez sudske a samim tim i pravne zaštite. Mekdauel smatra da je ova zabrana bila najiritantniji deo atimije, jer je *atimos* mogao da trpi mnoge lične povrede i uvrede samo zato što nije mogao da tuži (D. Macdowell, 1978). Postojao je, međutim, izuzetak u slučaju da je to maltretiranje podložno tužbi *graphe*¹³ – u tom slučaju bi *atimos* mogao da pronađe prijatelja koji bi to uradio umesto njega (D. Macdowell, 1978). Takođe, ukoliko bi *atimos* bio ubijen, rodbina bi mogla da podigne tužbu za ubistvo (D. Macdowell, 1978).¹⁴ Zabrana govora

¹³ Tužba *graphe* se vrlo često prevodi kao „javna tužba“. Međutim upotreba termina „javna tužba“ može dovesti do pomišljanja da je u atičkom pravu postojala podela na javno i privatno pravo, što nije tačno. Atinjanima je ta vrsta podele bila nepoznata. Ono što se sa današnje tačke gledišta posmatra kao javno pravo „za punopravnog Atinjanina je bila i njegova privatna stvar“. Tužbu *graphe* mogao je podići bilo koji punopravni atinski građanin, ali ne samo za dela koja se sa današnje tačke gledišta tiču javnog prava, već i za dela za koja se danas smatra da imaju isključivo privatnopravni karakter (poput *graphe* protiv neženja ili *graphe* za preljubu) (S. Avramović, 1982).

¹⁴ Hansen iznosi niz dokaza koji su u suprotnosti sa Mekdauelovom tvrdnjom (M. Hansen, 1976); Lisija 6. 24: „Nakon što je izazvao smrt onih koje je navodno najviše cenio, pušten je po osnovu davanja tačnih informacija: vi ste potom usvojili poseban dekret po kojem je njemu zabranjen pristup tržnicama i hramovima, tako da i u slučaju da se on nađe oštećen od strane njegovih neprijatelja nije u mogućnosti da traži obeštećenje.“ (prevod sa engleskog I.V.); Lysias, *Lysias*, engleski prevod W. R. M. Lamb, M.A. Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1930.

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Lys.+1.33&fromdoc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0154>, 28. april 2018; Isej 10.20: „Iz tog razloga moj otac nikada nije započeo parnicu za imanje. Tada je počeo Korintski rat, u kojem smo moj otac i ja imali obavezu da služimo, te nijedan od nas nije mogao tražiti pravdu. Nakon što je mir ponovo nastupio, imao sam poteškoće sa državnom riznicom, te mi je bilo otežano da se potražujem od mojih supanika.

u Eklesiji i na sudu nije povlačila za sobom i zabranu prisustva u ovim institucijama.

Mekdauel je u dilemi u vezi sa gubitkom ostalih prava i obaveza. Smatra da se *atimos* mogao i dalje oženiti Atinjankom i posedovati zemlju a, takođe, bio je podložan i plaćanju poreza i služenju vojne službe (D. Macdowell, 1978).

Hansen smatra da je klasična atimija bila kazna *par excellance*, jer je pogađala „Atinjanina u njegovom statusu građanina, ali ne za dela koja je počinio kao privatno lice i nikada se nije davala u slučajevima nasilja i dela protiv imovine“ (M. Hansen, 1976, str. 24). Debora Kamen (Deborah Kamen) saglasna je sa Hansenom, ali uz primedbu da su Atinjani dela za koja je podrazumevana atimija u većini slučajeva smatrali javnim deliktima (D. Kamen, 2013).

Pitanje je: koji je sloj stanovništva bio više kažnjavan atimijom tj. da li su to bili bogati ili siromašni? Isokrat daje pogled savremenika na neravnopravno kažnjavanje građana Atine. Tvrdi da se bogati kažnjavaju novčanom kaznom a siromašni atimijom koja je za njega veće zlo od progonstva, pošto *atimos* ostaje da živi među svojim sugrađanima potpuno lišen građanskih prava.¹⁵ Hansen ima u potpunosti suprotno mišljenje i smatra da su češće bili kažnjavani članovi atinske elite, a naročito su političari, kao najbrojniji u eliti, bili izloženi neprekidnoj opasnosti od kažnjavanja atimijom (M. Hansen, 1976).

Priloženo ide u korist našem stavu i ponašanju u ovom slučaju“ (prevod sa engleskog I.V.); Isaeus, *Isaeus*, engleski prevod Edward Seymour Forster, M.A. Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1962.

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0142%3Aspeech%3D6%3Asection%3D47>; 28. april 2018;

¹⁵ Isokrat 16.47: „Iako su po našem zakonu iste kazne propisane za sve, ipak pravni rizik nije isti za sve; naprotiv, bogat rizikuje novčanu kaznu, dok oni koji su unesrećeni okolnostima, kao u mom slučaju, suočavaju se sa opasnošću gubitka prava glasa i koja je veća nesreća od izgnanstva samog po mom mišljenju; jer gora je sudbina živeti bez prava građanina među sugrađanima, nego biti stranac među tuđinima“ (prevod s engleskog I. V.) Isocrates. *Isocrates in three volumes*, engleski prevod, George Norlin, Ph.D., LL.D. Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1980. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0144%3Aspeech%3D16%3Asection%3D47>, 27. april 2018.

3. Razvoj ili evolucija atimije u antičkom pravu

Za razliku od Svobode, Danijel Alen se priklanja mišljenju da je atimija bila specifična kazna za političko gubljenje prava i da se prvobitno koristila za opisivanje progonstva onih koji su u potpunosti izbačeni iz zajednice (D. Allen, 2000). U klasičnom dobu atimija je evoluirala u ograničenu formu gubitka prava, a samo izvršenje te kazne oslanjalo se više na delovanje privatnih građana i čitave zajednice, nego na magistratre (D. Allen, 2000).

Hansen po pitanju razvoja atimije iznosi dva kontradiktorna gledišta. Prema prvom, u IV veku p. n. e. *atimoi* su bili zakonski nezaštićeni, ali ipak nisu bili stavljeni izvan zakona. On taj zaključak izvodi iz činjenice da je bilo gotovo nemoguće nekažnjeno ubiti takvo lice, jer u slučaju da su članovi njegove porodice *epitimoi* tada bi oni imali pravo da podignu *dike fonou* (tužbu za ubistvo) (M. Hansen, 1976). Drugo Hansenovo gledište izražava stav da granica između arhaične i klasične atimije i nije tako jasna. Ono što ih jasno razlikuje jeste to da je u klasičnom dobu *atimos* mogao biti nekažnjeno ubijen, dok je u arhaičnom dobu to bila građanska dužnost (M. Hansen, 1976). Hansen, takođe, navodi da ne postoji dokaz o bilo kom zakonu koji se bavi prekršajima protiv atimisanih lica i kaže da su ona u IV veku pre nove ere bila *de facto* pravno nezaštićena (M. Hansen, 1976). Uvođenje klasične forme atimije vezuje za period ukidanja tiranije i demokratskih reformi između 510. i 507. g. p. n. e. (M. Hansen, 1976). Klasična atimija je po njegovom mišljenju bila kazna koja je sadržavala gubitak časti u dodatku gubitka prava. (M. Hansen, 1976).¹⁶

Mekdauel smatra da je u VI i ranom V veku pre n. e. atimija predstavljala stavljanje izvan zakona i da je *atimos* mogao biti ubijen, maltretiran ili je njegovu imovinu mogao otetiti bilo ko, ne podležući tužbi ili kazni. Smatra da se takva atimija mogla primenjivati i na strance a kao primer navodi Artmija iz Zeleje kojem je Kimonovim dekretom (između 477. i 450. g. p. n. e.) nametnuta atimija, jer je potkupio narod na Peloponezu za podršku Persijancima (D. MacDowell, 1978). O Artmiju postoje dva svedočanstva u izvorima: jedno je u Demostenovom

¹⁶ Kao dokaz navodi osudu Antifona i Arheptolemusa u Plutarhovo biografiji Antifona 834. A.

govoru „Treća Filipika“,¹⁷ a drugo u Plutarhovoju biografiji Temistokla.¹⁸ U oba govora se koristi izraz *atimos* za Artmija i njegovu porodicu, s tim da ga Demosten koristi sa dodatkom *kai polemios*, što upućuje na arhaičnu atimiju. Prevodi reči *atimous* u Plutarhovom delu o Temistoklu, i na srpskom i na engleskom jeziku, dovode do nedoumice pošto se ta reč prevodi kao gubitak građanskih prava. Taj prevod nije adekvatan, jer Artmije i njegova porodica ni u kom slučaju nisu mogli biti lišeni građanskih prava, jer ih kao stranci nisu ni mogli imati. Kasni V vek pre nove ere je za Mekdauela vreme promene atimije i od tada predstavlja isključivanje od privilegija atinskog javnog života i odnosi se isključivo na punopravne građane Atine (D. MacDowell, 1978).

Harison, s druge strane, smatra da su u IV veku p. n. e. paralelno postojala dva tipa atimije – primitivni i normalni (A. R. W. Harrison, 1971). Po njegovom mišljenju, atimija se može posmatrati kao stavljanje izvan zakona kada su ispunjeni jedan ili svi uslovi koji obuhvataju potpunu konfiskaciju imovine, proširenje atimije na čitavu porodicu (*genos*) atimisanog lica, trajni progon iz polisa i, eventualno, smrtnu kaznu (A.R.W. Harrison, 1971). Samopomoć je u praksi u IV veku p. n. e. zamenjena procedurom *apagoge*, koja obuhvata hapšenje prestupnika uhvaćenog *in flagranti* od strane građana i pritvor do saslušanja, a stari tip atimije je faktički zamenjen smrtnom kaznom (A. R. W. Harrison, 1971).

Menvil (Manville) smatra da se ne može govoriti o razdvojenim fazama atimije, već o njenoj evoluciji (B. Manville, 1980). Sve privilegije

¹⁷ Demosten 9.42–45 „Artimije, sin Pitonakov iz Zeleje, bez prava je i neprijatelj (*atimos kai polemios*) naroda atenskoga i njegovih saveznika i on i njegovo pleme.' Zatim je zabilježen uzrok, zašto je to bilo: 'Zato što je zlata iz Medije u Peloponez donio.' Tako glasi taj natpis. Sada sudite, tako vam bogova, kaka je nekad duh ili kaka je svijest bila u tadašnjih Atenjana, kad su tako postupali! Oni nekoga Zelejanina Artmija podanika kralja perzijanskog (jer Zeleja spada k Aziji), zato što je u službi svojega gospodara zlata donio u Peloponez, ne u Atenu, označiše neprijateljem svojim i svojih saveznika i njega (*kai atimous*) i njegovo pleme (*kai genos*) da su bez prava. A to nije samo onako običan gubitak građanskog prava (*atimian*),- jer što bi kakomu Zelejaninu bilo stalo do toga, hoće li mu se kratiti opće pravo atensko? (Ali to ovo ne znači),- već u zakonima o ubistvu stoji o onima, koji ne smiju na sudu da rad ubistva podignu parnicu, pisano i kaže: 'Bez prava neka umre! (*kai atimos fesi tehato*)' To upravo znači, da je nekriv onaj, koji takvoga čoveka ubije.“ (Demostenovi izabrani govori prema Stjepan Senc, 1914, str. 110).

¹⁸ Plutarh, Temistokle 6.3. „To isto dogodilo se i sa Artmijem iz Zeleje: Na predlog Temistoklov i njega i njegovu decu i unučad ubeležiše među ljude lišene građanskih prava (*atimous*), zato što je persijsko zlato doneo među Helene.“ (Plutarh prema Miloš N. Đurić, 1990, str. 14).

koje su se gubile atimijom nisu mogle biti izgubljene dok nisu bile ustanovljene zakonom. Ključni momenat u evoluciji atimije jeste Solonov zakon o *stasisu* kojim je stvoreno legalno građanstvo tj. epitimija (B. Manville, 1980). Atimija je tek posle Solona prvi put sadržavala u sebi gubitak učešća u polisu (B. Manville, 1980). Naime, atimija je evoluirala kao antonim epitimije. Menvil je mišljenja da je atimija posle slučaja Artmija iz Zeleje bila rezervisana samo za Atinjane (B. Manville, 1980).

a) Institut dozvoljenog ubistva

Imajući u vidu sva izneta stanovišta, čini se da je teza o evoluciji atimije verovatnija. Ovo utoliko pre jer se i u klasičnom dobu javljaju relikti arhaične atimije u vidu dozvoljenog ubistva preljubnika¹⁹ i preljubnice²⁰, noćnog lopova²¹, rušitelja demokratije²², lica koja su prekršila

¹⁹ Demosten 59.87: „Za onog koji je uhvaćen u preljubi (ili kao preljubnik), neće biti zakonito za onog koji ga je uhvatio u preljubi da nastavi da živi sa svojom ženom i ako tako uradi, on će izgubiti građanska prava i neće biti zakonito za ženu koja je počinila prevaru da prisustvuje javnim žrtvovanjima; i ukoliko im bude prisustvovala, može joj se odrediti svaka vrsta kazne, osim smrtne, i to bez posledicab (*nepoinei pasheto*).“ (prevod sa engleskog I. V.); Demosthenes. Demosthenes engleski prevod Norman W. DeWitt, Ph.D., and Norman J. DeWitt, Ph.D. Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd., 1949. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Dem.+59.87&fromdoc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0070>, . 28. april 2018. Lisija 1.30: „Čujte gospodo, kako sam Sud Aeropaga, u kojem je u naše kao i u vreme naših očeva, propisano suđenje u tužbama za čin ubistva, izričito kaže da ko god traži osvetu protiv preljubnika uhvaćenog na delu sa njegovom ženom, neće biti osuđen za ubistvo.“ (prevod sa engleskog I. V.); Lysias, *Lysias*, engleski prevod W. R. M. Lamb, M.A. Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1930. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Lys.+1.33&fromdoc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0154>, 28. april 2018.

²⁰ Demosten 59.87: „Za onog koji je uhvaćen u preljubi (ili kao preljubnik), neće biti zakonito za onog koji ga je uhvatio u preljubi da nastavi da živi sa svojom ženom i ako tako uradi, on će izgubiti građanska prava i neće biti zakonito za ženu koja je počinila prevaru da prisustvuje javnim žrtvovanjima; i ukoliko im bude prisustvovala, može joj se odrediti svaka vrsta kazne, osim smrtne, i to bez posledica (*nepoinei pasheto*).“ (prevod sa engleskog I.V.); Demosthenes. Demosthenes engleski prevod Norman W. DeWitt, Ph.D., and Norman J. DeWitt, Ph.D. Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd., 1949. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Dem.+59.87&fromdoc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0070>, . 28. april 2018.

²¹ Platon prema B. Pavlović, 1990.

²² Andokid 1.96–97; „Svako ko svrgne demokratiju u Atini ili vrši službu kada je demokratija svrgnuta, biće neprijatelj (*polemios esto*) Atinjana i biće ubijen nekažnjeno

progonstvo²³, ubistva u samoodbrani²⁴, pa se usled toga ne može postaviti jedna kruta granica između arhaične i klasične atimije.

U klasičnom atičkom pravu postojao je, pored insituta umišljajnog i nehatnog ubistva, institut dozvoljenog ili nekažnjivog ubistva (*dikaios phonos*). Jedno od najstarijih pominjanja ovog instituta u zakonskim tekstovima je bilo u Drakontovom zakonu o dozvoljenom ubistvu sa kraja VII veka p. n. e. i to na dva mesta. U prvom slučaju se navodi da ukoliko neko ubije ubicu ili bude odgovoran za ubistvo ubice koji se pridržavao svojih zakonskih ograničenja sledi kazna kao da je počinjeno ubistvo Atinjanina.²⁵ Iz toga proizilazi da je bilo dozvolje-

(*nepoinei teh nato*), njegova imovina biće konfiskovana i 1/10 od nje pripašće boginji; i onaj koji ubije ili pomaže u planiranju ubistva takvog čoveka, biće čist i slobodan od svake krivice. I Atinjani će se zakleti nad neokaljanim žrtvama po plemenima i demama da će ubiti takvog čoveka. ZAKLETVA: Usmrtiću i rečima i činom i odlukom i svojim rukama, ako sam u stanju, onoga ko bi vladao na način koji bi ugrožavao demokratiju u budućnosti i onoga koji bi težio da uspostavi tiraniju ili sklopi savez sa tiraninom.“ (prevod sa engleskog I.V.); Andocides. *Minor Attic Orators in two volumes 1*, Antiphon Andocides, engleski prevod K. J. Maidment, M.A. Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1968, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0018%3Aspeech%3D1%3Asection%3D96>, 25. april 2018.

U „Ustavu atinskom“ (16.10) navodi se da su u vreme Pizistrata postojali blagi zakoni koji se tiču tiranije i citira se zakon o uspostavljanju tiranije: „... ako neko podigne bunu da bi se dokopao tiranije, ili ako neko pomogne pri uspostavljanju tiranije, on i njegov rod biće lišeni građanskih prava (*atimon einai*).“ (Aristotel prema P. Jevremović, 1997, str. 48).

²³ Lisija 1.65.

²⁴ Demosten 23.53; Demosten 23.53, 60 i 21.71-75, Platon, Zakoni, 9. 874c; Demosten 23.60: „U slučaju da bilo koji čovek, tokom nasilnog i ilegalnog držanja drugog, bude ubijen u samoodbrani neposredno posle, za njegovu smrt neće biti kazne (*nepoinei tehnanai*). Ovo su uslovi ubistva u okviru zakona. Ako bilo koji čovek, dok upotrebom nasilja i ilegalno drži drugog, bude ubijen neposredno posle u samoodbrani, zakon ne propisuje nikakvu kaznu za njegovu smrt (*nepoinei tehnanai*). Molim vas da obratite pažnju na mudrost ovog zakona. Dodajući termin ‘neposredno posle’ nakon ukazivanja na uslove legalnog ubistva, zakonodavac je isključio predumišljaj da se nasilnik povredi, a izrazom ‘u samoodbrani’, pojasnio da daje zadovoljenje onome koji je stvarna žrtva, i nijednom drugom čoveku. Tako zakon dozvoljava ubistvo u neposrednoj samoodbrani; međutim Aristokrat ne pravi takav izuzetak. On kaže, bez ograničenja ‘ako bilo ko počinu ubistvo’, što bi značilo i u slučaju da počinu pravedno ubistvo, ili kako zakon nalaže.“ (prevod sa engleskog I. V.); Demosthenes, prevod na engleski jezik A. T. Murray, Ph.D., LL.D. Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1939, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Dem.+23+60&fromdoc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0074>, 28. maj 2014.

²⁵ IG I³ 104

no ubiti ubicu koji se nije pridržavao ograničenja propisanih zakonom. Drugi slučaj se odnosi na opravdano ubistvo u samoodbrani kada žrtva usled nasilnog ponašanja napadača bude izazvana da izvrši ubistvo.²⁶ Da bi se sprečila zloupotreba instituta dozvoljenog ubistva osnovan je poseban sud za ovakve slučajeve (Aristotel prema P. Jevremović, 1997).²⁷ Taj sud se zvao Delfinijum i bio je podignut u čast Apolona Delfinosa i Artemide Delfine. Delfinijum je najverovatnije osnovan nakon Solonovih reformi (W. W. Hyde, 1918). Na ovom sudu se nije raspravljalo o tome da li je neko počinio ubistvo, već o okolnostima pod kojima je ono učinjeno, odnosno da li je bilo u skladu sa zakonom (Aristotel prema P. Jevremović, 1997). Porodica i rodbina podizali bi tužbu kada su sumnjali da je njihov bližnji ubijen, u slučajevima koje zakon proglašava za opravdano ubistvo (S. Gligić, 2014). Optuženi su u postupku morali obazrivo da izlažu odbranu, jer bi u suprotnom mogli biti optuženi za umišljajno ili nehatno ubistvo za šta je sledila smrtna kazna, odnosno progonstvo (S. Gligić, 2014). Optuženi je na prvo pitanje morao da odgovori da je delovao u skladu sa zakonom. Ukoliko se utvrdi da nije u pitanju dozvoljeno ubistvo, optuženi bi bio kažnjen smrtnom kaznom i konfiskacijom imovine, odnosno mogao je da ode u dobrovoljno progonstvo pre izgovorenog završnog govora. S druge strane, optuženi je svoju odbranu zasnivao na tome da je ubistvo izvršeno u skladu sa zakonom a da je ponašanje žrtve dovelo do toga. Naročito u slučajevima ubistva lopova ili ljubavnika uhvaćenog *in flagranti* ili ubistva gde je dozvoljena samopomoć, ponašanje žrtve se stavljalo u prvi plan (S. Gligić, 2014). Nekažnjiva ubistva su imala i religijsku pozadinu. Postojalo je verovanje da čovek koji nasilno pogine, posle smrti, proganja svoga ubicu čime će čitava zajednica biti onečišćena (*miasma*). Platon u „Zakonima“ daje podatak da je ubica morao da beži od ubijenog godinu dana i da je morao da napusti svoju domovinu jer ubijeni obilazi mesta koja su mu bila draga (Platon prema B. Pavlović, 1990). Ukoliko se ubica bude toga pridržavao, porodica ubijenog će mu nakon tog roka oprostiti i moći će

²⁶ *Ibid.*

²⁷ Aristotel *Ustav atinski* 57. 3 „Prizna li ko da je ubio, tvrdeći pri tome da je počinio ubistvo što ga zakon dopušta (kao na primer zatekavši preljubnika, ili ako je ne znajući u ratu ubio svog sugrađanina, ili ako je ubio nekog na atletskom borilištu), njemu će biti suđeno kod Delfinijuma.“ (Aristotel prema P. Jevremović, 1997, str.78).

da nastavi svoj život u miru (Platon prema B. Pavlović, 1990). Međutim, ako ubica ne izvrši taj obred čišćenja i uđe u hram tad porodica ubijenog ima pravo da ga tuži za ubistvo (Platon prema B. Pavlović, 1990). Kod nekažnjivih ubistava nije potreban obred čišćenja, jer se smatra da je ubica čist.

4. Zaključak

Institut atimije je jedinstven u antičkom pravnom sistemu, jer je njegov cilj unutrašnja zaštita polisa koja se ogledala kroz prizmu zaštite časti i morala. Sa današnje tačke gledišta, dela koja su se kažnjavala atimijom većim delom su privatnopravnog karaktera. Međutim, u antici podela na privatno i javno pravo, u obliku koji postoji u modernim pravima, nije postojala. Naročito je to bilo uočljivo u antičkoj Atini gde se smatralo da svaki građanin svojim postupcima i učešćem u političkom životu treba da doprinosi jačanju polisa, a onaj koji to ne bi činio nazivao bi se *idiotes*. Atimija je na početku svog razvoja bila, pre svega, običajno-moralnog karaktera. Zajednica bi odlučivala ko je ukaljao čast polisa i takvog bi stavljala van zakona. Izvršenje sankcija u arhaičnoj atimiji je bilo prepušteno pojedincu a ne polisima. Razlog leži u tome što u polisima u to doba još uvek nije bio dovoljno razvijen državni a ni pravni aparat. Od Solonovih reformi ta situacija se menja te i atimija dobija neki drugi oblik i postaje pravni a ne običajni institut. Međutim, precizno razdvajanje između arhaične i klasične atimije je vrlo teško izvršiti, jer su i u klasično doba prisutni relikti arhaične atimije u vidu instituta dozvoljenog ubistva. Razlika između atimije u arhaičnom smislu i dozvoljenog ubistva u klasičnom dobu jeste u tome da su slučajevi dozvoljenog ubistva imali zakonsko opravdanje i da se zloupotreba ograničavala pokretanjem procedure pred sudom Delfinijumom. Sem u slučajevima lekarske greške i ubistva na takmičenjima i bitkama, dozvoljena ubistva su bila prevashodno usmerena za zaštitu *oikosa* i opstanaka samog polisa, što je odlika i arhaične atimije. Stoga se ne bi trebalo govoriti o odvojenim fazama razvoja atimije (arhaična i klasična faza), već o evoluciji insituta atimije.

Literatura

1. Allen D. (2000). *The World of Prometheus: The Politics of Punishing in Democratic Athens*, New Jersey: Princeton University Press.
2. Andocides. engleski prevod Maidment K. J. (1968). *Minor Attic Orators in two volumes- Antiphon, Andocides*, London: William Heinemann Ltd.
3. Aristotel, prevod Jevremović P. (1997). *Ustav atinski*, Beograd: Plato.
4. Avramović S., „O podeli na javno i privatno pravo u grčkim polisima“, *Anali PFB* 1982/5
5. Avramović S., Stanimirović V. (2010). *Uporedna pravna tradicija*, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
6. *Demostenovi izabrani govori*, prevod Stjepan Senc (1914). Zagreb: Tisak i naklada knjižare L. Hartamana.
7. Demosthenes, engleski prevod DeWitt N.W., DeWitt N.J. (1949). *Demosthenes*, London: William Heinemann Ltd.
8. Demosthenes, prevod na engleski jezik Murray A. T.(1939). *Demosthenes*, London: William Heinemann Ltd. 1939.
9. Gligić S. (2014). *Istorijskoppravna analiza Antifontovih govora*, doktorska disertacija, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
10. Hansen M. H. (1978), *Apagoge, Endeixis and Ephegesis against Kakouroi, Atimoi and Pheugontes*, Odense: Odense University Press
11. Harison A. R. W. (1971). *The Law of Athens-Procedure*, Oxford:Oxford University Press
12. Homer, prevod Đurić M. (2002). *Odiseja*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
13. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3A-text%3A1999.01.0144%3Aspeech%3D16%3Asection%3D47>
14. Isaeus, engleski prevod Forster E.S (1962). *Isaeus*,; London: William Heinemann Ltd.
15. Isocrates, engleski prevod Norlin G. (1980). *Isocrates in three volumes*, London: William Heinemann Ltd.
16. Kamen D. (2013). *Status in Classical Athens*, Princeton-Oxford: Princeton University Press
17. Lysias engleski prevod Lamb W. R. M. (1930). *Lysias*, London: William Heinemann Ltd.
18. Lysias, engleski prevod Lamb W. R. M. (1930) *Lysias*, London: William Heinemann Ltd.
19. MacDowell D. (1978). *The law in Classical Athens*, London: Thames and Hudson LTD
20. MacDowell D. (1986). *Spartan Law*, Edinburg: Scottish Academic Press
21. MacDowell D. (1999). *Athenian Homicide Law in the Age of the Orators*, Manchester: Manchester University Press

22. Manville B., „Solon’s Law of Stasis and Atimia in Archaic Athens“, *Transactions of the American Philological Association* 110/1980
23. Platon, *Zakoni*, prema Pavlović B. (1990). Beograd: BIGZ, Beograd
24. Plutarch, prema, Perrin B. Cambridge (1914). *Plutarch’s Lives*, London: MA. Harvard University Press William Heinemann Ltd <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/-text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0063%3Achapter%3D19%3Asection%3D4> 27. maj 2014.
25. Plutarh, prema Dukat Z. (1988). *Usporedni životopisi II*, Zagreb: ITRO August Cesarec
26. Plutarh, prema Đurić M. (1990). *Slavni likovi antike I*, Novi Sad: Matica srpska
27. Plutarh, prema Đurić M. (1990). *Slavni likovi antike II*, Novi Sad: Matica srpska
28. Swoboda H., (1905). *Beiträge zur griechischen Rechtsgeschichte*, Weimar: Hermann Böhlau Nachfolger
29. Tukidid, prema Obradović D. (2010). *Peleponeski ratovi*, Beograd: Admiral Books,
30. Hyde W.W., “The Homicide Courts of Ancient Athens“, *University of Pennsylvania Law Review and American Law register*, 66/1918, 339–341.

THE EVOLUTION OF ATIMIA IN ANCIENT GREEK LAW

SUMMARY: Atimia is most often understood as the loss of honour or civic rights. Atimia existed in most civic states in Ancient Greece, reaching the height of its power in the Athenian democracy. Most sources cite two stages in the development of atimia: archaic and classical atimia. Archaic atimia involved outlawry, while the classical atimia meant disenfranchisement. However, there is no strict dividing line between the two stages. As relics of archaic atimia may be found in the stage of classical atimia, it is more accurate to discuss the evolution of this phenomenon, rather than the separate stages. The aim of this paper is to confirm this claim.

KEY WORDS: atimia, civic rights, Greek law, Athenian law, outlawry.

Vladimir Njegomir¹

Miroslav Miškić²

UDC 368:005.334

Originalni naučni rad

Primljen: 11.10.2017.

Prihvaćen: 23.11.2017.

INSURANCE COMPANIES' FINANCIAL INTERMEDIATION³

ABSTRACT: Due to the transformation of the social-economic system and the affirmation of the capital market in countries that are currently in transition, including those countries in the Balkan region, the issues of the concept, role, importance, method of functioning, efficient portfolio management, and efficient management of institutional investors are gaining significance and increased attention. Insurance companies are contributing to the process of privatization and development of the market economy, as well as to efficient capital allocation, and this is especially important for countries lacking money and capital, which is precisely the case with the economies of the countries in the region. The goal of this research is to examine the role of the insurance companies as mobilizers of savings and of investors, as well as to explore the function of these saving methods in achieving economic development. The paper shall describe the structure of the financial system, the role played by insurance companies, the process of institutionalized financial saving, the importance of insurance companies in financial intermediation, the measuring of returns and risks

¹Associate professor, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrtakić, Novi Sad, Union University, Belgrade, email: vnjegomir@flv.edu.rs

² Assistant Professor, Faculty of Technical Sciences, University of Novi Sad, email: miroslav.miskic@outlook.com

³ This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

of investments of insurance companies, and the costs of the investment risk of the insurer, as well as comment on the importance and characteristics of institutional investing.

KEY WORDS: financial intermediation, insurance companies, investments

INTRODUCTION

The insurance business as a mobilizer of savings in the form of institutional investing is an integral part of the financial services sector of a national economy and it has an important influence on development of the financial market and performance of the entire economy. On the other side, the development of the economy and financial market has a strong influence on the development of the insurance sector (Miškić, 2015). This activity is represented by those insurance and reinsurance companies which have a great concentration of money, generally amassed in the form of small investments and individual premiums from the insured and the equities of the shareholders and which is then invested in various forms - most frequently in monetary and similar financial vehicles, but also in real property. Through the mobilization and investment of available and fragmented funds, the insurance sector fosters economic development and the creation of social well-being, while also achieving its primary objective of maximizing profit with certain degree of risk tolerance; this is done not only in the interest of insurance and reinsurance companies, but also of the insured, the shareholders, the economy, and society as a whole.

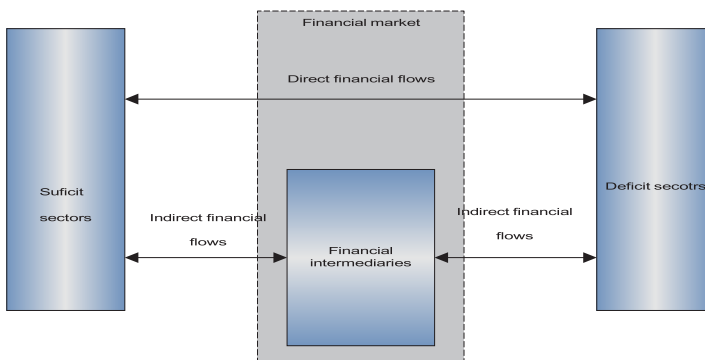
The paper shall describe the structure of the financial system, the role played by insurance companies, the process of institutionalized financial saving, the importance of insurance companies in financial intermediation, the measuring of returns and risks of investments of insurance companies, and the costs of the investment risk of the insurer, as well as comment on the importance and characteristics of institutional investing.

STRUCTURE OF THE FINANCIAL SYSTEM AND ROLE OF THE INSURANCE COMPANIES

In order to illustrate the structure and functioning of financial mechanisms, and understanding of the sector allocation of cash accumulation and financial savings is necessary. Cash accumulation from the macro perspective represents the difference between the actual cash revenues and expenses for spending, while from the micro point of view it represents the difference between the revenues gained from goods and services and the costs derived from operating expenses, taxes, etc. Financial savings represent the difference between cash accumulation and expenses for investments in fixed and operating assets; utilizing these relations, we can speak about a surplus or shortage of financial savings.

A modern financial system enables the rational and efficient utilization of resources and encourages sectors with a surplus of financial savings (such as the financial sector and the general population) to invest their money in order to create wealth. The purpose is to mobilize the savings of millions of people and by means of the market mechanism to invest it in vehicles that contribute to the growth of economic activities, thus promoting faster economic growth. This transfer of savings from those in a savings positive position to subjects in a savings deficiency position is shown in Figure 1, as is the position of insurance companies in the financial system.

Figure 1. Structure of the financial system and the position of insurance companies [18]

Source: Njegomir (2011, 359)

The Figure clearly shows the elements of the financial system: 1) financial market, 2) financial instruments, 3) financial flows, and 4) financial institutions. The improvement of the economic efficiency of the savings surplus investments, or the accumulated small amounts of insured individuals and their investment by means of investment activities of the insurance companies, are the crucial element behind the existence of private insurance companies (Dorfman, 2008: 75).

INSTITUTIONALIZATION OF FINANCIAL SAVINGS

The institutional investors, with their scope of business, decisively affect the more rapid development of the capital market in developed market economies, especially in the English-speaking countries, increasing the variety of available investment forms, initiating their creation, and fostering trading through financial instruments, enabling the development of the entire economy in these countries in the process. (Miškić, 2013). One of the key indicators of the growing impact of institutional investors on financial markets is the structure of ownership over securities, a structure which has significantly shifted in favor of institutional investors, as demonstrated in Table 1, with Great Britain serving as the example.

Table 1. Structure of shares ownership in % in Great Britain for the period 1963-2014.

Sector	1963.	1975.	1989.	1997.	2000.	2004.	2006.	2008.	2010.	2012.	2014.
Rest of the world	7	5,6	12,8	24	32,4	32,6	40,0	41,5	43,4	53,6	53,8
Insurance companies	10	15,9	18,6	23,5	21	17,2	14,7	13,4	8,8	6,2	5,9
Pension funds	6,4	16,8	30,6	22,1	17,7	15,7	12,7	12,8	5,6	4,7	3,0
Individual investors	54	37,5	20,6	16,5	16	14,1	12,8	10,2	10,2	6,6	7,1
Open investment funds	1,3	4,1	5,9	6,7	1,7	1,9	1,6	1,8	2,1	1,7	1,8
Closed investment funds			1,6	1,9	2,1	3,3	2,4	1,9	8,8	9,5	9,0
Other financial institutions	11,31	10,51	1,1	2	4,6	10,7	9,6	10,0	12,3	6,6	7,1
Charities, churches, etc.	2,1	2,3	2,3	1,9	1,4	1,1	0,9	0,8	0,8	0,6	1,2
Private companies	5,1	3	3,8	1,2	1,5	0,6	1,8	3,0	2,3	2,4	2,0
Public sector	1,5	3,6	2	0,1	–	0,1	0,1	1,1	3,1	2,7	2,9
Banks	1,3	0,7	0,7	0,1	1,4	2,7	3,4	3,5	2,5	1,9	1,4

Source: Share ownership (2005); Share ownership survey (2010) and Ownership of UK Quoted Shares (2014).

Factors which have contributed to the strong capital growth of these financial institutions are: changes in the preferences of the population in regard to investment of their financial savings, the ageing of the population and the weakening of *pay-as-you-go* financing, technological progress and the application of information and telecommunication technologies, the deregulation of financial services, the suspension of limitations in free capital movement, the process of withdrawals by banks from the intermediation sphere, the special tax treatment of pension funds and life insurance, higher rates of returns on the saving products of institutional investors, and legal regulations, which, in some states, explicitly favor certain institutional investors. (Bloommestein & Funke, 1998: 15)

IMPORTANCE OF THE FINANCIAL INTERMEDIATION OF INSURANCE COMPANIES

The importance of financial intermediation will be explained through an analysis of the role of insurance companies as institutional investors in the developed countries of the European Union and the USA before proceeding onto an examination of the specificities of financial intermediation in Serbia, Croatia, and Slovenia.

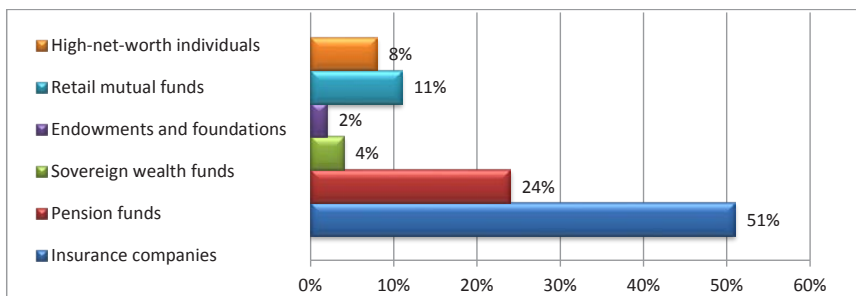
Insurance companies have stood as the largest institutional investors in the European Union for some time. As an illustration of this point, the total volume of the investment in 2013 by insurance companies amounted to over 8,527 billion Euros, which represents approximately 59% of the total gross domestic product of the combined European Union states. (IE, 2015) Insurance companies in Europe own approximately 25% of all government bonds issued by European Union member states, approximately 21% of all European corporate bonds, and hold a significant portion of all quoted stocks and of property, such as that related to infrastructure. (IE, 2015)

Insurance companies in Europe, according to data from 2011, owned approximately 11% of bank debt in the Eurozone, 24% of the public debt of European Union states, and 18% of total shares and 14% of mortgage bonds in the same market. Moreover, insurance companies

invested into infrastructure projects in amounts totaling around EUR 11.7 billion and into direct loans to small and mid-sized companies at a value of approximately EUR 14.1 billion, while investing approximately EUR 18.9 billion into (unlisted) private shares (unlisted).

European insurance companies now manage approximately 12% of total global financial property. About 62% of the total investment of insurance companies from the European Union belongs to insurance companies from Great Britain, France, and Germany. (IE, 2014) Figure 2 shows the percentages of value held by insurers and other institutional investors in Europe in 2011.

Figure 2. Insurance companies are the biggest institutional investors in Europe [20]

Source: IE (2013: 12)

The most important economic contribution of the insurance industry in the USA is the significant investments made by its network of companies into the financial market. In 2014, U.S. insurance companies invested approximately 5.1 trillions USD in total. Non-life insurance companies invested 1.5 trillions of this total, while life insurance companies invested 3.6 trillions. The greatest portion of funds owned by life and non-life insurance companies is invested into bonds. Life insurers invested 74% of life insurance policies and non-life insurers 61%. Investments of non-life insurance companies in local government bonds alone amounted to 321.7 billion USD. Life insurers also invest significantly in the more predictable corporate shares, as well as in corporate and foreign bonds. The total amount of these investments in 2014 was 1.8 trillions and 2.3 trillions USD, respectively.

In Serbia and the surrounding region, the situation is quite different; i.e., the role of institutional investors is significantly smaller when compared to developed countries like the USA and those in the EU.

In 2014, the long-term financial investments of all insurance companies in Serbia amounted to RSD 53.78 billion. Held-to-maturity investments made up 29.82% of the total investments. By far the greatest percentage of these investments, i.e. 95.59%, consisted of debt securities with a fixed return, while the remainder was comprised of all other securities. (NBS, 2015) A detailed structure of the investments of insurance companies in Serbia and other countries in the region will be present below.

The trends of investments by insurance companies in Croatia are shown in Table 2. The table shows the volume of investments of insurance companies by year from 2007 to 2013. It is evident that the investments of insurance companies were increasing from year to year, despite the global financial crisis, which also affected the insurance business in the region, as well as the general economies of the corresponding countries.

Table 2. Investments of insurance companies in Croatia from 2007 to 2013 (in EUR mil.)

Year	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Investments	2.642	2.630	2.905	3.245	3.394	3.590	3.649

Source: Insurance Europe, respective years

Of the former SFRY (the Socialist Federal Republic of Yugoslavia) countries, the most developed insurance market, as well as the most highly-developed overall economy, is in Slovenia, the first former SFRY state to become a full EU member. The investments of insurance companies in Slovenia are shown in Table 3.

Table 3. Investments of insurance companies in Slovenia from 2007 to 2013 (in EUR mil.)

Year	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Invest- ments	5.847	4.698	5.038	5.031	4.212	4.431	4.444

Source: Insurance Europe, respective years

Table 3 indicates that the investments of insurance companies in Slovenia were negatively affected by the financial crisis. A sudden decrease of around 20% of the investment volume from 2007 to 2008 is apparent. Also, it is evident that even at the end of the observed period there was no clear indication towards returning to the total volume of investments the insurance companies exhibited before the crisis.

MEASURING THE YIELDS AND RISKS OF INSURANCE COMPANY INVESTMENTS

Yields and risks are mutually connected. Short term government bonds have the lowest yield, but they also maintain the lowest risk, while stocks, whose purchase gives the investor a direct share in the ownership, and thereby the risk, of a company, often generate the highest yields, yet also produce the highest risk. (Vasiljević, 2002: 60) A practical way to summarize the events and corresponding probabilities in a certain time period is to employ a probability distribution indicator; i.e., lists of the probability distribution of events which could occur and the corresponding probability of the occurrence of each individual event. The expected yield is in essence equal to the average of all yields which can be realized, weighted with the probability of realization. Average or expected value is obtained by multiplying each individual yield amount by the corresponding probability of the realization of each yield. The obtained values are then summed:

$$\mu = EV(X) = \sum xiP(xi) \quad (1)$$

where xi is the yield amount and $P(xi)$ the probability of the realization of the individual yield amount.

The statistical measure of dispersion most commonly used as the measure for investment risk is standard deviation. If the standard deviation is equal to zero, then investment risk does not exist. Standard deviation is calculated through the calculation of variance. Standard deviation represents the square root of the variance. The variance is the sum of the squares of dispersions around an expected yield, weighted with the probability of occurrence. The variance is the measure which represents the sum of the squares of the deviations between the possible results and the expected, calculated mean values, multiplied by the probability of individual results:

$$\sigma_x^2 = \sum P_i(x_i - EV(X))^2 \quad (2)$$

where P_i is the probability of individual results, x_i the individual amounts of losses, and $EV(X)$ the calculated mean, i.e., the expected value of the yield.

Taking into account that the variance represents a graded indicator, standard deviation indicators are used. Standard deviation represents the square root of the variance and the square root needs to be calculated in order for the measure of central tendency and dispersion to be the same size. So, the measure of standard deviation is:

$$\sigma_x = \sqrt{\sigma_x^2} = \sqrt{\sum P_i(x_i - EV(X))^2} \quad (3)$$

The distribution of the mean deviations of samples does not depend on the distribution of the population (basic set), provided that the n (number of units in the sample) is large enough.

THE COSTS OF THE INVESTMENT RISK OF INSURANCE COMPANIES

One of the key dilemmas facing investors is determining the exact value of the costs of a risk, i.e., the value of how much the certain risk of an investment in the market portfolio stands against the increased yield when compared with holding on to non-risk financial

instruments, as well as assessing which combination of risky and non-risk instruments would bring about the optimal yield. Usually, in response to the question of risk price, the CAPM model is used (Capital Asset Pricing Model). Specifically, the Capital Asset Pricing Model is used with the aim of determining the required yield rate for taking on additional risk in the portfolio.

CAPM presumes as optimal a portfolio in which an investor with risk aversion combines a market portfolio with a non-risk portfolio. In such a scenario, what the investors with risk aversion seek is that the yield of the market portfolio, $E(r_M)$, is greater than the yield of the non-risk financial instrument, (r_F) , by the amount of the premium, which corresponds to the risk of holding the market portfolio. The difference between the expected yield of the market portfolio and the non-risk yield is called the market price of risk (Vasiljević, 2002: 72):

$$E(r_M) - r_F \quad (4)$$

The price of risk of each individual financial instrument in the market portfolio is conditioned with the ratio of risk of each financial instrument (measured by its sensitivity) and the risk of the market portfolio. The equation of the expected yield of a financial instrument A, corrected by the risk of that instrument, is (Vasiljević, 2002: 72):

$$E(r_A) = r_F + [E(r_M) - r_F] \beta_A \quad (5)$$

where: $E(r_A)$ is the expected yield of financial instrument A and β_A is the coefficient of yield sensitivity of financial instrument A in relation to the total yield of the portfolio.

The price of risk of the financial instrument is equal to the product of the beta coefficient of that instrument and the yield of the market portfolio.

IMPORTANCE AND CHARACTERISTICS OF THE COORDINATED MANAGEMENT OF INSURANCE BUSINESS AND INVESTMENTS OF INSURANCE COMPANIES

The main objective of the coordinated management of assets and liabilities is to estimate the risk and to develop optimal investment strategies which will enable the maximization of yields on a given level of risk.

Specifically, what is sought is the realization of the optimal ratio risk/yield, which is achieved at a given level of risk when it is not possible to further increase the yield without having the level of risk increased. (Davis & Steil, 2001: 52)

If an unforeseen circumstance occurs and the insurer has to pay insurance benefits or sums insured, he will have to “sell” his investments below their real value and for him the loss will be created on the side of assets, i.e., property, as well as on the side of liabilities. In light of this, it is extremely important that investments are matching liabilities, so that the maturity of liabilities can be matched with them; i.e., the investments are matching the corresponding nature of the liabilities of an insurance company. This is achieved through creating a balance of investments against the liabilities of the insurance company. Here, three forms for achieving this balance should be mentioned:

1. currency matching,
2. time matching,
3. inflation matching.

Once the investments are matching the liabilities, as described earlier, it is possible to additionally affect the decrease of risk from the peril of a property not matching its liabilities by diversifying the investment portfolio with a selection of various forms of property which represent similar investments. ((Booth et al., 1998: 32)

CONCLUSION

The research exhibited in the paper clearly demonstrates the role of insurance companies in the financial intermediation of financial markets. Insurance companies play a significant part in the financial intermediation between the savings deficiency and savings surplus sectors of the economy. The importance of the insurance companies as financial intermediaries, i.e., institutional investors, is of particular significance in the developed countries of the European Union and the USA. The comparative analyses contained in this paper highlight critical differences in the degree of institutional investing of insurance companies in Serbia, and other countries of the region, compared to more developed countries. Considering the great importance that such institutional investing by the insurance companies has in regard to economic development, all countries of the region should find methods for improvement in this sector. In regard to Serbia, the best approach within the unchanged available earnings of the population would be the abolishment of tax on life insurance premiums. Life insurance has the character of long term savings and thus they represent the best quality assets for investment on financial markets. Moreover, insurance companies themselves must carefully monitor the analysis of yields and risks so as to properly set the price of risk and match properties with liabilities appropriately, i.e., investments with liabilities, in order to facilitate uninterrupted development, which is of primary significance not only for insurance companies and the insured, but for the country as well.

REFERENCES

- Njegomir, V., (2011). *Osiguranje*, Novi Sad: Ortomedics book.
- Miškić, M., (2015), "The *Place and Role of the Insurance Industry in Strengthening of the Real Sector*", Collection of papers, Tenth International symposium on Corporate Governance: Small Economies and New Paradigms of Economic Growth, Banja Vrucica.
- Dorfman, M.S., (2008). *Introduction to Risk Management and Insurance*, Upper Saddle River, NJ.: Pearson International Edition.
- Miškić, M., (2013). "Insurance Companies as Institutional Investors," in Kočović J., Jovanović-Gavrilović B., Radović-Marković M. (eds.) *Product Specifics on the Markets of Insurance and Reinsurance*, Ekonomski fakultet u Beogradu, p. 353-370

- Share Ownership (2005). A Report on the Ownership of Shares as of the 31st of December, 2004, Office for National Statistics, 2005.
- Share ownership survey (2010). Office for National Statistics, 27th January 2010.
- Ownership of UK Quoted Shares (2014). Office for National Statistics, 2nd September 2015.
- Blommestein, H.J. and Funke, N., (1998). *Institutional Investors in the New Financial Landscape*, Paris: OECD.
- IE (2015). The Benefits of Insurance, Insurance Europe, Brussels.
- IE (2014). European Insurance in Figures, Statistics No 50, Insurance Europe, Brussels.
- IE (2013). Funding the Future: Insurers' Role as Institutional Investors, Insurance Europe, Brussels.
- NBS (2015). Insurance Sector in Serbia: Report for 2014, National Bank of Serbia, Belgrade.
- Vasiljević, B., (2002). *Financial Market Fundamentals*, Beograd: Zavet.
- Davis, E.P. and Steil, B., (2001). *Institutional Investors*, Cambridge, MA.: The MIT Press.
- Booth, P.J., et al. (1998). *Modern Actuarial Theory and Practice*, Boca Raton, FL.: Chapman & Hall/CRC.

FINANSIJSKA INTERMEDIJACIJA OSIGURAVAJUĆIH DRUŠTAVA

REZIME: Zahvaljujući transformaciji društveno-ekonomskih sistema i afirmaciji tržišta kapitala u zemljama u tranziciji, uključujući zemlje regiona, pitanja pojma, uloge, značaja, načina funkcionisanja, efikasnog upravljanja portfeljom i efikasnog menadžmenta institucionalnim investitorima, dobijaju na značaju i punoj važnosti. Osiguravajuća društva doprinose privatizacionim procesima i razvoju tržišne privrede i efikasnoj alokaciji kapitala, što je posebno značajno za zemlje sa oskudicom novca i kapitala, što je upravo slučaj sa privredama zemalja regiona. Cilj istraživanja jeste analiza uloge osiguravajućih društava društava kao mobilizatora štednje i investitora kao i štednje u funkciji ostvarenja ekonomskog razvoja. U radu je objašnjena struktura finansijskog sistema i uloga osiguravajućih društava, proces institucionalizacije finansijske štednje, značaj finansijske intermedijacije osiguravajućih društava, merenje prinosa i rizika investicionih plasmana osiguravajućih društava, cena rizika investiranja osiguravača i značaj i karakteristike institucionalnog investiranja.

KLJUČNE REČI: finansijska intermedijacija, osiguravajuća društva, investicije.

Olivera Vuković¹

UDC 159.947.5-057.875

005.96

Originalni naučni rad

Primljen: 30. 10. 2017.

Prihvaćen: 01. 03. 2018.

KAKO MATURANTI PROCENJUJU ZNAČAJ I U KOJOJ MERI POSEDUJU KLJUČNE KOMPETENCIJE ZA CELOŽIVOTNO UČENJE²

REZIME: Koncept celoživotnog učenja podrazumeva kontinuiranu svakodnevnu aktivnost pojedinca usmerenu na sticanje i unapređenje svih vrsta znanja, veština i kompetencija u okviru ličnog, građanskog, društvenog ili profesionalnog delovanja pojedinca (EU, 2000). Ključne kompetencije su prenosivi multifunkcionalni sklop znanja, veština i stavova koji su potrebni svim pojedincima za njihovu ličnu realizaciju i razvoj, uključivanje u društvo i zapošljavanje. Evropska unija je 2006. godine donela preporuku o ključnim kompetencijama za celoživotno učenje. Cilj ovog rada bio je da ispita kako maturanti procenjuju značaj i u kom stepenu poseduju osam ključnih kompetencija za uspešnu karijeru, kao i njihovu povezanost. Ispitivanje je sprovedeno na uzorku od 230 učenika završnih razreda srednjih škola. Za potrebe istraživanja korišćena je skala USDU (Vuković, 2014) konstruisana za potrebe ovog istraživanja, Likertovog je tipa, sadrži 31 aitem, a pouzdanost skale je $\alpha=0,925$. Prema dobijenim rezultatima maturanti najveći značaj pridaju digitalnim kompetencijama i kompetencijama komunikacije na stranim jezicima. Najmanji značaj pridaju matematičkim kompetencijama, osnovama nauke i tehnologije, kao i kompetencijama kulturne osvešćenosti. Procena stepena posedovanja kompetencija

¹ NSZ, Filijala Novi Sad, Alberta Tome 2, Novi Sad. E-mail: olivera.vukovic@nsz.gov.rs

² This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

gradi sličan profil, ali su vrednosti niže u odnosu na procene značaja. Povezanost procene značaja i stepena posedovanja je srednjeg intenziteta i značajna je na nivou 0,01.

KLJUČNE REČI: kompetencije, celoživotno učenje, karijera.

1. Uvod

Živimo u vremenu brzih, dramatičnih, kompleksnih i nepredvidivih promena, koje sve značajnije utiču na ponašanje, poslovanje i upravljanje organizacijama. U ovim nesigurnim, haotičnim i kompleksnim uslovima čovek postaje dominantan resurs.

Savremeno društvo karakterišu nagle, brze promene, izraženost ekonomskih i kulturnih razlika, globalizacija, brze tranzicije društva u „društvo znanja“. Zbog toga se sve više govori o konceptu celoživotnog učenja, čime se doprinosi većoj konkurentnosti kako ličnoj, tako i društvenoj. Celoživotno učenje podrazumeva sticanje znanja tokom čitavog zivota, u svim oblicima u kojima je moguće (formalno, neformalno i informalno). Obrazovanje kao temelj savremenog društva postalo je ključni faktor ekonomskog razvoja. U savremenim razvijenim zemljama, naročito u državama članicama EU, posebna pažnja se poklanja obrazovanju. Zato je pred obrazovanje u EU postavljen zadatak da doprinese ostvarenju strateškog cilja da EU „postane najkonkurentnija i što se znanja tiče, najdinamičnija ekonomija na svetu, sposobna za kontinuirani ekonomski razvoj sa većim brojem radnih mesta, koji su uz to i kvalitetnija, kao i da se ostvari veća socijalna kohezija“ (European Commission, AC, 2002, str.1).

Evropska unija je 2006. godine definisala osam ključnih kompetencija za celoživotno učenje. Pri tom, EU pod kompetencijama podrazumeva kombinaciju znanja, veština i stavova koje svaki pojedinac treba da poseduje zbog ličnog ispunjenja i razvoja, aktivne građanske uloge, društvenog uključivanja i zapošljavanja. Cilj je da mladi ljudi do kraja svog formalnog obrazovanja razviju svoje ključne kompetencije i tako se pripreme za život odrasle, zrele osobe, spremne za dalji razvoj i celoživotno učenje. Tih osam kompetencija su:

- komunikacija na maternjem jeziku;

- komunikacija na stranom jeziku;
- matematičke kompetencije i osnovne kompetencije u prirodnim naukama i tehnologiji;
- digitalne kompetencije;
- učiti kako učiti;
- socijalne i građanske kompetencije;
- smisao za inicijativu i preduzetništvo;
- kulturna osvešćenost i izražavanje u području kulture.

Sve nabrojane kompetencije se smatraju podjednako važnim, jer omogućavaju uspešan život pojedinca u društvu. Ključne kompetencije predstavljaju multifunkcionalni sklop znanja, veština, nadarenosti i stavova koji su u XXI veku potrebni svim pojedincima za njihovu ličnu realizaciju i razvoj, uključivanje u društvo i zapošljavanje (Prastalo, R., 2010).

Cilj ovog istraživanja je da se ispita kako maturanti procenjuju značaj i u kom stepenu poseduju osam ključnih kompetencija za uspešnu karijeru, kao i njihovu povezanost. Istraživanje je sprovedeno na učenicima završnih razreda srednjih škola, pred završetak formalnog srednjoškolskog obrazovanja.

2. Metod

2.1. Uzorak i postupak

Ispitivanje je sprovedeno na prigodnom uzorku od 230 učenika završnih razreda srednjih škola: 49 učenika gimnazije, 90 učenika medicinske škole i 91 učenik tehničke škole (34% mladići i 66% devojke). Nakon završetka srednje škole najviše učenika – 82,2%, namerava da upiše fakultet/visoku strukovnu skolu, 4,8% namerava da se školuje u inostranstvu, 5,2% namerava da traži posao u zemlji, 3,9% namerava da traži posao u inostranstvu, 0,9% namerava da osnuje sopstvenu firmu, a 3% namerava nešto drugo.

Za potrebe ispitivanja korišćena je skala USDU (Vuković, 2014), konstruisana za potrebe ovog istraživanja. Likertovog je tipa i sadrži 31 ajtem, pouzdanost skale je $\alpha=0,925$. Ispitanici su procenjivali značaj svake tvrdnje za uspešnu karijeru ocenama od 1 do 5 (od „nimalo nije važno“ do „veoma je važno“), kao i stepen posedovanja

pojedinih kompetencija ocenama od 1 do 5 (od „nimalo ne posedujem“ do „u potpunosti posedujem“). U Tabeli 1 prikazane su minimalne, maksimalne vrednosti, aritmetičke sredine i standardne devijacije po kompetencijama.

Kompetencija	minim.	maksim.	Skala značaja kompetencija		Skala posedovanja	
			AS	SD	AS	SD
Komunikacija na maternjem jeziku	14	35	30.50	3.788	27,80	4,14
Komunikacija na stranim jezicima	2	10	9.07	1.473	7,20	3,50
Matematika, nauka i tehnologija	6	20	14.04	3.236	13,18	3,145
Digitalne kompetencije	4	10	9.01	1.323	8,75	1,482
Učiti kako učiti	10	20	17.60	2.391	15,72	2,732
Socijalne i građanske kompetencije	8	20	17.28	2.541	15,75	2,775
Preduzetništvo	15	30	26.04	3.686	23,47	4,001
Kulturne kompetencije	2	10	7.13	2.156	6,77	2,181

Tabela 1. Prosečne vrednosti po kompetencijama

Podaci prikupljeni tokom istraživanja obrađeni su u programu SPSS for Windows, a za njihovu obradu korišćeni su sledeći statistički postupci: statistički postupci deskriptivne analize za utvrđivanje izraženosti istraživanih pojava; T-test za nezavisne uzorke u cilju utvrđivanja značajnosti razlika među grupama; jednofaktorska univarijantna analiza varijanse; Spearmanov koeficijent rang korelacije.

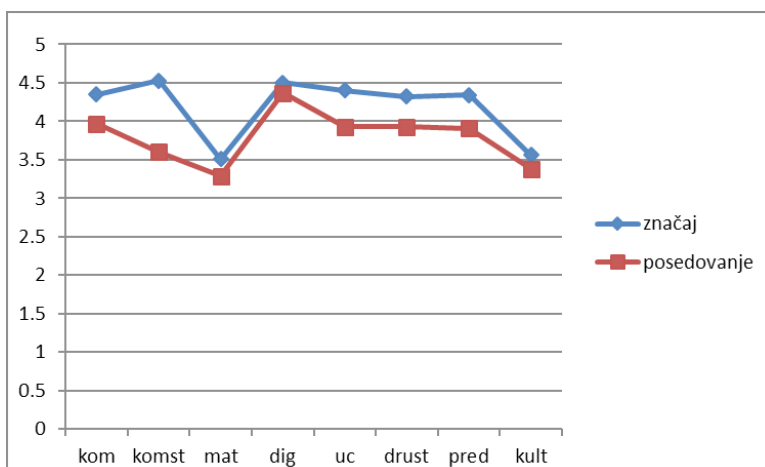
2.2 Rezultati istraživanja

Na osnovu podataka iz Tabele 2 možemo zaključiti da maturanti jače procenjuju značaj kompetencija, nego što procenjuju stepen njihovog posedovanja, što se i očekivalo. Kao što možemo videti na Grafikonu 1, maturanti najveći značaj pridaju sledećim kompetencijama: komunikacija na stranim jezicima (4,53) i digitalne kompetencije (4,50) – najviše prosečne ocene, a najmanji značaj pridaju

matematičkim kompetencijama (3,51) i kompetencijama kulture (3,56) – najniže prosečne ocene. Gotovo identičan značaj pridaju sledećim kompetencijama: komunikacija na maternjem jeziku (4,35), učenje (4,40), društvene kompetencije (4,32) i preduzetništvo (4,34). Procene stepena posedovanja kompetencija grade sličan profil, kao što možemo videti na Grafikonu 1, ali su ocene niže od ocena kojim procenjuju njihov značaj. Digitalne kompetencije (4,37), komunikacija na maternjem jeziku (3,97), učenje (3,93), društvene kompetencije (3,93) i preduzetništvo (3,91) su kompetencije za koje maturanti procenjuju da ih poseduju u većem stepenu. Komunikaciju na stranim jezicima (3,6), kompetencije kulture (3,38) i matematičke kompetencije (3,29) maturanti poseduju u nešto nižem stepenu.

	Teorijski raspon	AS	SD	Skjunis	Kurtosis
značaj		130,67	15,377	-,817	-474
posedovanje	31-155	118,65	16,274	-,536	1,924

Tabela 2. Ukupan rezultat postignuća na upitniku procene značaja i upitniku stepena posedovanja kompetencija

Grafikon 1. Profilli kompetencija – prosečne ocene

Zanimalo nas je da vidimo kako procenjuju značaj pojedinih elemenata svake od kompetencija, kao i kako procenjuju stepen njihovog posedovanja. Prikaz u Tabeli 3.

tvrdnja	značaj										posedovanje									
	1		2		3		4		5		1		2		3		4		5	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Uspešno komun. u pisanom obliku (pisanje dopisa, tekstova...)	4	1,7	8	3,5	45	19,6	87	37	86	37,4	6	2,6	15	6,5	68	29,6	99	43	42	18,3
Uspešno komun. u usmenom obliku (govor)	0		1	0,4	10	4,3	44	19,1	175	76,1			9	3,9	41	17,8	114	49,6	66	28,7
Pažljivo slušanje sagovornika (bez prekidanja) dok govori	1	0,4	1	0,4	19	8,3	69	30	140	60,9	2	0,9	10	4,3	32	13,9	60	26,1	126	54,8
Čitanje sa razumevanjem različitih tekstova	2	0,9	7	3,1	24	10,4	65	28,3	132	57,4	3	1,3	7	3,0	48	20,9	86	37,4	86	37,4
Razlikovanje bitnih od nebitnih činjenica pri čitanju, pisanju, slusanju i govorenju	1	0,4	5	2,2	24	10,4	60	26,1	140	60,9	1	0,4	10	4,3	38	16,5	112	48,7	69	30,0
Formulisane vlastitih argumenata u govoru i pisanju	1	0,4	4	1,7	30	13	63	27,4	132	57,4	1	0,4	7	3,0	62	27,0	91	39,6	69	30,0
Upotreba pomoć. sredstava (beleške, sheme ...)	3	1,3	15	6,5	47	20,4	79	34,3	86	37,4	3	1,3	19	8,3	67	29,1	86	37,4	55	23,9
Uspešno komun. u pisanom obliku na bar jednom stranom jeziku	1	0,4	5	2,2	14	6,1	67	29,1	143	62,2	9	3,9	40	17,4	66	28,7	67	29,1	47	20,4
Uspešno komun. u usmen. obliku na bar jednom str. jeziku	2	0,9	8	3,5	10	4,3	48	20,9	162	70,4	13	5,7	30	13,0	54	23,5	78	33,9	55	23,9

Primena osn. rač. operacija, izračunavanje procenata i primena mernih jedinica	7	3,0	18	7,8	38	16,5	75	32,6	92	40,0	5	2,2	23	10,0	61	26,5	61	26,5	80	34,8
Temeljno poznav. matem. pojnova, geometrijske i algebarske teoreme	33	14,3	46	20,0	75	32,6	45	19,6	31	13,5	25	10,9	59	25,7	68	29,6	52	22,6	26	11,3
Poznavanje osnov. načela sveta prirode, tehnologije ili tehnol. procesa	2	0,9	21	9,1	83	36,1	81	35,2	43	18,7	6	2,6	32	13,9	94	40,9	77	33,5	21	9,1
Poznavanje osnov. karakteri st. nauč. istraživanja	10	4,3	30	13,0	78	33,9	64	27,8	47	20,4	22	9,6	40	17,4	91	39,6	57	24,8	20	8,7
Upotreba internet i e-maila	0	0	4	1,7	16	7,0	43	18,7	167	72,6	1	0,4	4	1,7	19	8,3	56	24,3	150	65,2
Upotreba Word-a, Excel-a, Power Point-a			8	3,5	25	10,9	66	28,7	131	57,0	4	1,7	7	3,0	30	13,0	80	34,8	109	47,4
Upotreba znanja u različitim kontekstima (prenošenje znanja iz jedne u drugu oblast)			8	3,5	29	12,6	80	34,8	113	49,1	4	1,7	12	5,2	61	26,5	99	43,0	54	23,5
Poznavanje i razumevanje vlastitih metoda učenja, prednosti i nedostataka vlastitih veština	2	0,9	4	1,7	37	16,1	72	31,3	115	50,0	4	1,7	10	4,3	51	22,2	97	42,2	68	29,6
Spremnost na promenu i vlastiti razvoj	2	0,9	7	3,0	23	10,0	52	22,6	146	63,5	3	1,3	11	4,8	48	20,9	66	28,7	101	43,9
Znati „kako se uči“	2	0,9	3	1,3	12	5,2	55	23,9	158	68,7	2	0,9	12	5,2	57	24,8	100	43,5	59	25,7
Posedovanje veštine pregovaranja			7	3,0	17	7,4	56	24,3	150	65,2	1	0,4	16	7,0	56	24,3	83	36,1	74	32,2
Prihvatanje načela razlicitosti	2	0,9	5	2,2	34	14,8	68	29,6	121	52,6	2	0,9	8	3,5	46	20,0	82	35,7	92	40,0
Sposobnost konstrukt. komun. u raznim društ. situacijama (tolerisanje stanovišta i ponašanja drugih)	2	0,9	6	2,6	28	12,2	81	35,2	113	49,1	3	1,3	15	6,5	58	25,2	85	37,0	69	30,0

Olivera Vuković

KAKO MATURANTI PROCENJUJU ZNAČAJ I U KOJOJ MERI POSEDUJU
KLJUČNE KOMPETENCIJE ZA CELOŽIVOTNO UČENJE

Pokazivanje solidar. i interesa za rešavanje problema u lokal. i široj društvenoj zajednici	6	2. 6	6	2. 6	32	13.9	86	37.4	100	43.5	7	3,0	16	7, 0	48	20,9	95	41,3	64	27,8
Pozitivan stav prema promenama i inovacijama	2	0. 9	6	2. 6	36	15,7	66	28,7	120	52,2	3	1,3	13	5, 7	50	21,7	80	34,8	84	36,5
Spremn. za prepoz područ za primenu preduzet. vešt.	3	1. 3	15	6. 5	52	22,6	81	35,2	79	34,3	6	2,6	26	11 ,3	90	39,1	72	31,3	36	15,7
Veštine stvaranja i realizacije projekata	3	1. 3	10	4. 3	37	16,1	68	29,6	112	48,7	7	3,0	21	9, 1	68	29,6	84	36,5	50	21,7
Prihvatanje odgovornosti za vlastite postupke	3	1. 3	2	0. 9	19	8,3	26	11,3	180	78,3	7	3,0	2	0, 9	27	11,7	61	26,5	133	57,8
Postavljanje ciljeva i motivisanost za njihovu realizaciju	2	0. 9	2	0. 9	22	9,6	43	18,7	161	70,0	4	1,7	9	3, 9	46	20,0	79	34,3	92	40,0
Sposobnost procenjivanja i preuzimanja rizika kada je to potrebno	3	1. 3	6	2. 6	25	10,9	58	25,2	138	60,0	4	1,7	13	5, 7	47	20,4	93	40,4	73	31,7
Prihvatanje značaja umetničkih dela, kao i uživanje u njima – na osnovu široke definicije kulture	12	5. 2	26	11 .3	72	31,3	59	25,7	61	26,5	18	7,8	33	13 ,3	70	30,4	56	24,3	53	23,0
Sposobnost umetničkog izražavanja u skladu sa urođenim potencijalima	14	6. 1	25	10 .9	73	31,7	54	23,5	64	27,8	17	7,4	37	16 ,1	74	32,2	50	21,7	52	22,6

Tabela 3. Frekvencije i procentualna zastupljenost – značaj i posedovanje kompetencija

T-testom upoređeni su rezultati procene značaja i posedovanja kompetencija devojaka i mladića. Postoji značajna razlika u ukupnom postignuću na skali značaja kompetencija kod devojaka ($M = 132,58$;

SD = 15,272) i mladića M = 126,90; SD = 14,977; $t = -2,679$ $p = 0,008$. Ne postoji značajna razlika u ukupnom postignuću skale posedovanja kompetencija kod devojaka (M = 119,48; SD = 14,922) i mladića (M = 117,00; SD = 18,67); $t = -1,091$ $p = 0,227$.

U odnosu na prebivalište maturanata, ne postoji značajna razlika u ukupnom postignuću skale značaja kompetencija kod maturanata kojima je selo prebivalište (M = 129,52; SD = 15,430) i maturanata sa prebivalištem u gradu (M = 131,77; SD = 15,312); $t = 1,111$ $p = 0,268$.

U odnosu na prebivalište, ne postoji značajna razlika u ukupnom postignuću skale posedovanja kompetencija kod maturanata kojima je selo prebivalište (M = 117,52; SD = 17,219) i maturanata sa prebivalištem u gradu (M = 119,72; SD = 15,321); $t = 1,027$ $p = 0,305$.

Na osnovu rezultata ANOVE i rezultata F testa zaključili smo da postoje statistički značajne razlike na postignuću skale značaj kompetencija u odnosu na namere maturanata. $F = 0,285$, $p = 0,017$; statistički značajna razlika na nivou 0,05 postoji između maturanata koji nameravaju da traže posao u inostranstvu (AS = 113,44, SD = 20,038) i onih što nameravaju da se školuju u inostranstvu (AS = 126,82, SD = 19,909), kao i onih što nameravaju da upišu fakultet/visoku strukovnu školu (AS = 131,70, SD = 14,380) i između onih što nameravaju da traže posao u zemlji (AS = 133,33, SD = 17,552).

Na osnovu rezultata ANOVE i rezultata F testa zaključili smo da postoje statistički značajne razlike na nivou 0,05 na postignuću skale posedovanja kompetencija u odnosu na namere maturanata. Statistički značajna razlika postoji između maturanata koji nameravaju da osnuju sopstvenu firmu (AS = 92,00, SD = 1,414) i onih što nameravaju da upišu fakultet (AS = 119,46, SD = 15,067), kao i onih što nameravaju da se školuju u inostranstvu (AS = 120,09, SD = 15,443)

Na osnovu rezultata ANOVE i rezultata F testa zaključili smo da ne postoje statistički značajne razlike na postignuću skale značaj kompetencija u odnosu na školski uspeh u prvoj godini ($F = 1,138$, $p = 0,248$), ni u drugoj godini ($F = 1,131$, $p = 0,264$), kao ni u trećoj godini ($F = 1,205$, $p = 0,17$).

Na osnovu rezultata ANOVE i rezultata F testa zaključili smo da ne postoje statistički značajne razlike na postignuću skale posedovanje kompetencija u odnosu na školski uspeh u prvoj godini ($F = 1,178$, p

= 0,196), kao ni u drugoj godini ($F = 1,1376$, $p = 0,054$), ali je značajna razlika u odnosu na školski uspeh u trećoj godini ($F = 1,963$, $p = 0,000$).

Na osnovu rezultata ANOVE i rezultata F testa zaključili smo da ne postoje statistički značajne razlike na postignuću skale značaj kompetencija u odnosu na zdravstveno stanje maturanata ($F = 0,511$, $p = 0,475$), niti postoje statistički značajne razlike na postignuću skale posedovanje kompetencija u odnosu na zdravstveno stanje ($F = 0,025$, $p = 0,875$).

Na osnovu rezultata ANOVE i rezultata F testa zaključili smo da ne postoje statistički značajne razlike na postignuću skale značaj kompetencija u odnosu na radni status oca ($F = 0,452$, $p = 0,502$), niti postoje statistički značajne razlike u odnosu na radni status majke ($F = 0,010$, $p = 0,972$). Zaključili smo da ne postoje statistički značajne razlike na postignuću skale posedovanje kompetencija u odnosu na radni status oca ($F = 0,571$, $p = 0,451$), kao ni u odnosu na radni status majke ($F = 0,035$, $p = 0,851$).

Na osnovu rezultata ANOVE i rezultata F testa zaključili smo da ne postoje statistički značajne razlike na postignuću skale značaj kompetencija u odnosu na obrazovni status oca ($F = 0,878$, $p = 0,496$), niti postoje statistički značajne razlike u odnosu na obrazovni status majke ($F = 1,132$, $p = 0,344$). Zaključili smo da ne postoje statistički značajne razlike na postignuću skale posedovanje kompetencija u odnosu na obrazovni status oca ($F = 0,876$, $p = 0,498$), ali postoje statistički značajne razlike u odnosu na obrazovni status majke ($F = 2,277$, $p = 0,048$). Na nivou 0,05 značajno se razlikuju po postignuću skale posedovanja kompetencija maturanti čije su majke završile fakultet ($AS = 114,53$, $SD = 15,945$) u odnosu na one čije majke imaju magistraturu ($AS = 132,2$, $p = 0,389$) i doktorat ($AS = 141$, $p = 0,282$).

Zanimala nas je povezanost procene značaja i stepena posedovanja kompetencija. Korelacija između ukupne procene značaja kompetencija i ukupnog stepena posedovanja kompetencija iznosi 0,477, srednjeg je intenziteta i značajna je na nivou 0,01. Zanimala nas je povezanost pojedinačnih kompetencija. Prikaz sledi u Tabeli 4.

	Pkom	Pkomst	Pmat	Pdig	Puč	Pdruš	Ppred	Pkul
Zkom	,394**	,018	,063	,169*	,299**	,269**	,222**	,255**
Zkomst	,291**	,231**	050	,322**	,260**	,169*	,233**	-,012
Zmat	,195**	,052	,489**	088	,231**	,214**	,295**	,327**
Zdig	,231**	,016	,058	,376**	,303**	,155*	,261**	,041
Zuč	,303**	,065	,098	,228**	,456**	,293**	,302**	,191**
Zdruš	,312**	-,001	,084	,161**	,311**	,533**	,325**	,217**
Zpred	,306**	,087	,113	,259**	,437**	,400**	,536**	,254**
Zkul	,137**	-,002	,267**	,010	232**	,177**	,250**	,614**

**korelacija je značajna na nivou 0,01; *korelacija je značajna na nivou 0,05

Legenda: Zkom – značaj komunikacije; Zkomst – značaj komunikacije na stranim jezicima, Zmat – značaj matematike, nauke i tehnologije; Zdig – značaj digitalnih kompetencija; Zuč – značaj kompetencija učenja; Zdruš – značaj društvenih kompetencija; Zpred – značaj preduzetničkih kompetencija; Zkul – značaj kulturnih kompetencija; : Pkom – posedovanje kompetencija komunikacije; Pkomst – posedovanje kompetencija komunikacije na stranim jezicima, Pmat – posedovanje kompetencija matematike, nauke i tehnologije; Pdig – posedovanje digitalnih kompetencija; Puč – posedovanje kompetencija učenja; Pdruš – posedovanje društvenih kompetencija; Ppred – posedovanje preduzetničkih kompetencija; Pkul – posedovanje kulturnih kompetencija;

Tabela 4. Povezanost procene značaja kompetencija i procene stepena posedovanja pojedinačnih kompetencija za celoživotno učenje

2.3. Diskusija

Svaku od osam kompetencija za celoživotno učenje čini više elemenata. Kao što možemo videti u Tabeli 3, maturanti ne pridaju isti značaj različitim kompetencijama. U analizi koja sledi zbrajani su procenti *u velikoj meri je važno* i *veoma je važno* (u daljem tekstu podrazumeva *važno je*), kao i *nimalo nije važno* i *malo je važno* (u daljem tekstu podrazumeva *nije važno*). Kompetencija komunikacija na maternjem jeziku: oko 95% maturanata smatra važnom komunikaciju u usmenom obliku, ali oko 74% smatra važnom komunikaciju u pisanom obliku. Oko 91% maturanata smatra važnim pažljivo slušanje sagovornika, oko 85% smatra važnim razlikovanje bitnih od nebitnih

činjenica, kao i čitanje sa razumevanjem i formulisanje vlastitih argumenata. Kompetencija komunikacija na stranom jeziku: oko 91% maturanata smatra važnom komunikaciju kako u usmenom, tako i u pisanom obliku. Za matematičke kompetencije i osnove kompetencija u prirodnim naukama i tehnologiji slika je drugačija. Naime, 72% smatra važnim primenu osnovnih matematičkih principa a 11% ih ne smatra važnim. Temeljno poznavanje matematičkih pojmova 32% smatra važnim a 34% ne smatra važnim. Poznavanje osnovnih načela prirode i tehnologije oko 53% smatra važnim a oko 10% ne smatra važnim. Poznavanje osnovnih principa naučnog istraživanja oko 48% smatra važnim dok oko 17% ne smatra važnim. Digitalne kompetencije se procenjuju važnim u oko 90%, što je i očekivano u ovom uzrastu, ali je nešto slabije procenjena važnost upotrebe vorda i eksela (Word, Excel) – oko 83%, od upotrebe interneta i imejla (e-mail) – oko 91%. Spremnost na vlastitu promenu i razvoj važnom smatra 85% maturanata, 84% smatra važnim prenošenje znanja iz jedne oblasti u drugu, 92% smatra važnim „znati kako se uči“. Za 90% maturanata je važno posedovanje veštine pregovaranja, 81% smatra važnim prihvatanje načela različitosti, 84% smatra važnim tolerisanje ponašanja drugih, kao i pokazivanje interesovanja za rešavanje problema u lokalnoj i društvenoj zajednici. Njih 80% smatra važnim pozitivan stav prema promenama, spremnost na prepoznavanje područja primene preduzetničkih veština a oko 75% smatra važnim veštine stvaranja i realizacije projekata. Oko 88% smatra važnim postavljanje ciljeva i njihovu realizaciju a oko 90% prihvatanje odgovornosti za vlastite postupke. Kod kompetencije kulturna osvešćenost i izražavanje u području kulture 51% maturanata smatra važnim prihvatanje značaja umetničkih dela, a 17% smatra da nije važno. Potpuno isti procenti važe i za procenu značaja sposobnosti umetničkog izražavanja. 51% smatra važnim, a 17% ne smatra važnim.

Kao što možemo videti u Tabeli 2, maturanti ne poseduju u istom stepenu različite kompetencije. Unutar svake kompetencije je više elemenata. U analizi koja sledi zbrajani su procenti *u velikoj meri posedujem* i *u potpunosti posedujem* (u daljem tekstu podrazumeva *posedujem*), kao i *nimalo ne posedujem* i *pomalo posedujem* (u daljem tekstu podrazumeva *ne posedujem*). Kompetencija komunikacija na maternjem jeziku: oko 78% maturanata smatra da poseduje

komunikaciju u usmenom obliku, ali oko 61% smatra da poseduje kompetenciju komunikacije u pisanom obliku. Oko 91% maturanata smatra da pažljivo sluša sagovornika, oko 79% smatra da razlikuje bitne od nebitnih činjenica, oko 75% čita sa razumevanjem a oko 70% formuliše vlastite argumente. Kompetencija komunikacija na stranom jeziku: oko 58% maturanata smatra da uspešno komunicira u usmenom a oko 50% u pisanom obliku. Za matematičke kompetencije i osnove kompetencija u prirodnim naukama i tehnologiji slika je drugačija. Oko 61% uspešno primenjuje osnovne matematičke principe. Temeljno poznavanje matematičkih pojmova poseduje oko 34% a oko 37% ih ne poseduje. Poznavanje osnovnih načela prirode i tehnologije poseduje oko 43% a oko 16% ih ne poseduje. Poznavanje osnovnih principa naučnog istraživanja poseduje oko 34% a 27% ih ne poseduje. Oko 90% ispitanika poseduje veštine upotrebe interneta i imejla, a upotrebu vorda, eksela – oko 82%. Oko 73% maturanata poseduje spremnost na vlastitu promenu i razvoj, oko 65% poseduje prenošenje znanja iz jedne oblasti u drugu, oko 70% zna „kako se uči“. Oko 69% maturanata poseduje veštine pregovaranja, 76% prihvata načela različitosti, 67% poseduje tolerisanje ponašanja drugih a 69% pokazuje interesovanje za rešavanje problema u lokalnoj i društvenoj zajednici. Oko 71% poseduje pozitivan stav prema promenama, 47% spremnost na prepoznavanje područja primene preduzetničkih veština a oko 58% poseduje veštine stvaranja i realizacije projekata. Oko 74% poseduje veštine postavljanje ciljeva i njihovu realizaciju a oko 84% prihvata odgovornost za vlastite postupke. Kod kompetencije kulturna osvešćenost i izražavanje u području kulture 47% maturanata prihvata značaj umetničkih dela a 21% ne poseduje ove kompetencije. Sposobnosti umetničkog izražavanja prisutne su kod 44% a oko 24% ih ne poseduje.

Korelacija ukupne procene značaja i ukupnog stepena posedovanja kompetencija je srednjeg intenziteta i značajna je na nivou 0,01. Analiza korelacije stepena značaja i stepena posedovanja pojedinačnih kompetencija dala je sledeće rezultate: korelacija procene značaja svih kompetencija i stepena posedovanja kompetencije komunikacije je značajna na nivou 0,01. Međutim, za kompetencije matematike, nauke i tehnologije i kompetencije kulture je niska a za procene značaja ostalih kompetencija je slaba. Korelacija stepena značaja

pojedinačnih kompetencija i posedovanja kompetencije komunikacije na stranim jezicima nije značajna, osim slabe korelacije značaja komunikacije na stranim jezicima (na nivou 0,01). Korelacija između stepena značaja i stepena posedovanja matematičkih kompetencija je srednjeg intenziteta i značajna je na nivou 0,01. Interesantno je da je korelacija stepena značaja kulturnih kompetencija i posedovanja matematičkih kompetencija značajna na nivou 0,01, doduše niskog intenziteta. Niska povezanost je prisutna i između posedovanja digitalnih kompetencija i stepena značaja svih kompetencija, osim matematike i kulture (na nivou 0,01) doduše niskog intenziteta. Niska povezanost (na nivou 0,01) postoji između posedovanja kompetencije učenje i svih procena stepena značaja pojedinačnih kompetencija, osim kod procene značaja učenja i značaja preduzetništva – gde je srednjeg intenziteta. Niska povezanost postoji i između posedovanja društvenih kompetencija i procene stepena značaja pojedinačnih kompetencija, a srednjeg intenziteta je povezanost posedovanja društvenih kompetencija i značaja društvenih kompetencija i značaja preduzetništva. Niska povezanost postoji između posedovanja preduzetničkih kompetencija i značaja svih pojedinačnih kompetencija na nivou 0,01, osim značaja preduzetništva gde je povezanost srednjeg intenziteta. Niska povezanost postoji i između posedovanja kompetencija kulture i značaja komunikacije, značaja matematičkih kompetencija, kompetencija učenja, društvenih kompetencija (na nivou 0,01); povezanost visokog intenziteta postoji između posedovanja i značaja kulturnih kompetencija a nema povezanosti sa značajem kompetencije komunikacije na stranim jezicima i značajem digitalnih kompetencija.

3. Zaključak

Ključne kompetencije predstavljaju multifunkcionalni sklop znanja, veština, nadarenosti i stavova koji su u XXI veku potrebni svim pojedincima za njihovu ličnu realizaciju i razvoj, uključivanje u društvo i zapošljavanje. Sve se smatraju podjednako važnim, jer omogućavaju uspešan život pojedinca u društvu. Naši maturanti u velikom procentu smatraju značajnim ove kompetencije za uspešnu karijeru. To se prvenstveno odnosi na procenu značaja kompetencije komunikacije

na maternjem jeziku, komunikacije na stranom jeziku, digitalne kompetencije, kompetencije „učiti kako učiti“, socijalne i građanske kompetencije, kao i kompetencije smisao za inicijativu i preduzetništvo. Nešto drugačije procenjuju značaj matematičke kompetencije, osnovne kompetencije u prirodnim naukama i tehnologiji, kao i kompetencije kulture. U odnosu na ostale kompetencije, za ove dve je najniži procenat maturanata koji ih smatraju važnim, a najviše ima maturanata koji ove kompetencije ne smatraju važnim. Procena stepena posedovanja kompetencija gradi sličan profil, ali su vrednosti niže nego na skali procene značaja kompetencija.

Maturanti se ne razlikuju prema polu u stepenu posedovanja kompetencija, ali u pogledu značaja kompetencija se razlikuju – devojke jače procenjuju značaj kompetencija od momaka. Maturanti se ne razlikuju prema prebivalištu niti po zdravstvenom stanju, kao ni prema radnom statusu roditelja. Prema namerama nakon srednje škola postoje razlike među maturantima. Interesantno je da najniži skor na ukupnoj skali značaja kompetencija postižu maturanti koji nameravaju da traže posao u inostranstvu, za razliku od onih što nameravaju da se školuju u inostranstvu ili da nastavljaju školovanje u zemlji, kao i onih što nameravaju da traže posao. Interesantan je i podatak da maturanti koji nameravaju da osnuju sopstvenu firmu postižu najniži skor na skali posedovanja kompetencija i značajno se razlikuju od onih što nameravaju da nastave školovanje u zemlji ili u inostranstvu.

Imajući na umu da se svih osam kompetencija smatra podjednako važnim za uspešan život i karijeru svakog pojedinca, pred obrazovnim sistemom i čitavim našim društvom je dosta posla. Potrebno je poraditi na kompetenciji komunikaciji a poseban akcenat je na komunikaciji u pisanom obliku i formulisanju vlastitih argumenata. Skoro polovina maturanata nedovoljno poseduje kompetencije komunikacije na stranim jezicima. Mali procenat maturanata poseduje kompetencije poznavanja temeljnih matematičkih pojmova, osnovnih načela prirode i tehnologije, kao i osnovnih principa naučnog istraživanja. Digitalne kompetencije poseduje veliki procenat maturanata, što je i očekivano u ovom uzrastu, ipak – vredelo bi se pozabaviti kvalitetom tih kompetencija. Veliki procenat maturanata se izjašnjava da poseduje spremnost na promenu i razvoj, ali bi se vredelo pozabaviti kvalitetom kompetencija

prenošenja znanja iz jedne oblasti u drugu. Nedovoljan procenat maturanata iskazuje spremnost na područje primene preduzetničkih veština, kao i posedovanja veština stvaranja i realizacije projekata, mada većina iskazuje pozitivan stav prema promenama. Veštine postavljanja ciljeva i njihova realizacija, kao i prihvatanje odgovornosti za sopstvene postupke prisutni su kod većine maturanata, ali bi bilo dobro detaljnije se pozabaviti ovim kompetencijama. Visok procenat maturanata ne prihvata u dovoljnoj meri značaj umetničkih dela. Prisutna je relativno slaba povezanost između procene značaja i stepena posedovanja, što pruža mogućnost da poboljšavanjem bilo koje kompetencije utičemo na poboljšanje i ostalih kompetencija. U narednim istraživanjima mogao bi se detaljnije ispitivati kvalitet pojedinih kompetencija. Osim toga bilo bi korisno utvrditi kako nastavno osoblje procenjuje: u kom stepenu učenici poseduju kompetencije i da li se njihova procena razlikuje od procene učenika. Koristilo bi i da se ispita u kojoj meri je i na koji način, sticanje kompetencija za celoživotno učenje uključeno u obrazovni sistem. Pred obrazovnim institucijama, kao i pred čitavim društvom je zahtevan zadatak koji podrazumeva rad na stavovima o celoživotnom učenju, motivaciji i stepenu posedovanja kompetencija.

Literatura

- BOS (2014). *Karijerno vodjenje i savetovanje u srednjim skolama u Srbiji – procena stanja i naredni koraci*, Beograd
- Vuković, O. (2015). Kako maturanti procenjuju značaj ključnih kompetencija za celoživotno učenje, *Zbornik radova V međunarodni naučni skup - Vrednosti i identitet*, FLV, Novi Sad
- ELGPN (2014). *Razvoj politike celozivotnog vodjenja: evropski paket resursa*, Beograd, Službeni glasnik
- Jokić, B. i sar. (2007). *Ključne kompetencije „učiti kako učiti“ i „poduzetništvo“ u osnovnom školstvu Republike Hrvatske*, Institut za društvena istraživanja, Zagreb, Centar za istraživanja i razvoj obrazovanja
- Prastalo R. (2010). *Kompetencije i karijera*. Preuzeto sa <https://prastaloradojka.files>
- Stangl, S.G & Zimanji, V. (2006). *Menadžment ljudskih resursa*, Subotica, Ekonomski fakultet
- Torrington D & Hall L. (2004). *Menadžment ljudskih resursa*, Beograd, Data status www.azoo.hr/images/stories/dokumenti
<http://www.bos.rs/cgcc/publikacije>

THE PERCEPTION AND DEGREE OF KEY COMPETENCES FOR LIFELONG LEARNING AMONG SECONDARY SCHOOL STUDENTS

SUMMARY: Lifelong learning is a continuous daily activity of an individual with the aim to gain or improve knowledge, skills and competences related to their personal, civic, social or professional activities (EU, 2000). Key competences are defined as a multifunctional set of knowledge, skills and attitudes that all individuals need for their personal development, social inclusion and employment. In 2006, the European Union made a recommendation on key competences for lifelong learning. The aim of this paper was to examine how secondary school students in their final year assess the importance and degree to which they have eight key competences for a successful career, as well as their relationship. The study was conducted on a sample of 230 final-year students. For the purpose of the research, the USDU scale (Vuković, 2014) was constructed (Likert-type, containing 31 items, scale reliability $\alpha = 0,925$). According to the results obtained, the students attach the highest importance to the digital competences and communicating in foreign languages. The lowest importance is attached to the mathematical, scientific and technological competence, as well as cultural awareness and expression. Assessment of degree of competence has a similar profile, but values are lower than those of importance. The relationship between estimation of importance and degree of possession is of medium intensity and is significant at the level of 0.01.

KEY WORDS: competences, lifelong learning, career.

Suzana Vasić,¹
Nevena Jovanović²
Sanja Z. Živković³

UDC 159.942.6-053.6
Stručni rad
Primljen: 27. 09. 2017.
Prihvaćen: 27. 10. 2017.

ODNOS AGRESIVNOG PONAŠANJA I SOCIOMETRIJSKOG STATUSA ODBAČENOSTI KOD MLADIH⁴

REZIME: Statusno određenje pojedinca u grupi, u ovom slučaju adolescenta u vršnjačkoj grupi, od posebne je važnosti za formiranje ličnosti samog pojedinca. Odbačenost kao položaj u određenoj grupi jeste kategorija koja odražava disfunkcionalnost u odnosima među članovima te grupe, narušenu koheziju ali i nedostatak afektivne vezanosti članova. U radu smo se bavili agresivnim ponašanjem koje je izazvano negativnim socijalnim statusom, ali i ponašanjem koje može da dovede do odbačenosti. Shodno tome, posebnu pažnju poklonili smo odnosu povezanosti navedenog, odnosno uzročno-posledičnom odnosu statusa odbačenosti i agresivnog ponašanja. Rezultatima našeg istraživanja utvrdili smo vezu između agresije i negativnog socijalnog statusa, ali nismo potvrdili pretpostavku da mladi koji ispoljavaju antisocijalno ponašanje i agresivnost prema drugima, svojim ponašanjem dovode do sociometrijskog statusa odbačenosti u društvu.

KLJUČNE REČI: agresivnost, socijalni status, sociometrijski status odbačenosti, mladi.

¹ master pedagog, OŠ „Kralj Petar I“, Niš, email: vasic.suza@gmail.com

² master pedagog

³ dipl. spec. pedagog, Zavod za vaspitanje omladine i dece, Niš

⁴This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

1. *Uvod*

U savremenom društvu, jedna od aktuelnih pojava među mladom populacijom, čiji intenzitet ispoljavanja stalno raste jeste agresivno ponašanje. Postoji više faktora koji se smatraju ključnim za pojavu i povećanje agresivnog ponašanja, ali je ova pojava najprisutnija u vršnjačkim grupama kao posledica međusobne netolerancije, neadekvatne komunikacije i želje za određenim socijalnim statusom u grupi. Sociometrijski status, smatra se jednim od najbitnijih odrednica socijalne interakcije individue, odnosno njene uspešnosti uspostavljanja kontakata u vršnjačkoj grupi. Sociometrijski status određen je prihvatanjem, odnosno odbijanjem među članovima grupe. Vršnjačka prihvaćenost, odnosno odbačenost posebno je važna za generaciju mladih budući da je taj period za njih period traženja identiteta, što daje poseban značaj mišljenju grupa kojima oni pripadaju (odeljenje i slične grupe).

Rezultati istraživanja pokazali su da mladi koji imaju status odbačenih ispoljavaju najveći stepen direktne ali i indirektno agresije. Do pozitivne veze agresivnosti sa odbacivanjem došla je Salmivelli (Salmivalli, 2000, prema Zotović, Čižmanski i Petrović, 2008). Ona je istraživala povezanost fizičke, verbalne i indirektno agresivnosti i sociometrijskog statusa i utvrdila postojanje navedene uzročno-posledične povezanosti. Utvrdila je, međutim, i da postoji negativna povezanost sa popularnošću. Dalje to znači da neispoljavanje agresivnog ponašanja ne garantuje prihvaćenost u vršnjačkoj grupi iako su oni koji su agresivni često odbačeni od strane vršnjaka. Pored toga, došla je do zaključka da je indirektna agresivnost najmanje tolerisana među vršnjacima i najmanje povezana sa odbacivanjem gde, pri tom, navodi neke od razloga koji se navode kao uzroci.

Ono što diferencira socijalni status u grupi mladih je istovremeno i samo agresivno ponašanje. Ispoljavanje ovakvog oblika ponašanja može dovesti do dobijanja određenog statusa u grupi kako pozitivnog, tako i negativnog, ali isto tako može biti način odbrane od nekih dobijenih obeležja u grupi. Ovakvo ponašanje uglavnom se vezuje za status odbačenosti u grupi, jer svojim delovanjem, koje je uglavnom manifestovano kroz različite oblike agresije, pojedinac nanosi štetu drugima, povređuje druge i sebe i na taj način stiče socijalni status odbačenog u grupi.

U radu smo se bavili uzajamnom povezanošću agresivnog ponašanja i sociometrijskog statusa odbačenosti kod mladih tj. istraživali smo na koji način agresivnost dovodi do odbačenosti među vršnjacima, ali i kako odbačenost može dovesti do pojave agresije kako zbog nezadovoljstva statusom koji se ima u grupi, tako i zbog promene istog.

2. Teorijski pristup problemu

2.1. Pojmovno određenje agresivnosti

Agresija je kao pojava u današnje vreme sve prisutnija među mladima i sve češće se ispoljava. Njeno ispoljavanje ima za posledicu uglavnom javljanje negativnih osećanja kod onih prema kojima je usmerena. Ono što je karakteristično za današnji period jeste ekstremizam u ispoljavanju agresije gde se vrlo često gubi granica između nasilnog čina i agresivnog ponašanja. Veoma često agresivno ponašanje može preći u nasilničko, ali nije retkost da se sam pojam agresivnosti izjednačava sa nasiljem, što kod mnogih autora nailazi na otpor, obrazlažući da je reč o dve potpuno različite pojave.

Iz teorijskih koncepcija agresivnosti proizilaze različite koncepcije odgovarajuće definicije pojmova *agresivnost*, *agresija* i *agresivno ponašanje*. Koren najvećih razlika u definisanju jeste u različitom viđenju nastanka agresivnog ponašanja. Kada se govori o agresivnom ponašanju učenika, ono se određuje kao *potencijalno* (latentno) ili *evidentno* (manifestovano) naučeno ponašanje koje u određenoj socijalnoj situaciji ima destruktivni značaj (Savović, 2004).

Agresivnost se odnosi na napadačko, nasilničko ponašanje koje uključuje destruktivne i štetne akcije prema ljudima i/ili predmetima a čiji je cilj nanošenje štete ili bola. Agresivno ponašanje može biti reakcija na izazov, provokaciju ili ometanje, ali isto tako ne mora biti bilo čime izazvano. Reč agresija izvedena je od latinske reči *aggredi* što znači napasti (Stanić, 2008).

Takođe, pod pojmom „agresivno ponašanje“ podrazumeva se svaka delatnost, misao ili impuls koji rezultira fizičkom ili psihičkom štetom nanetoj jednoj osobi ili grupi ljudi. Povrede koje su nanete, od-

nosno, šteta koja je naneta može biti fizičke (guranje, udaranje nogom...) ili verbalne prirode (vređanje, psovanje, pretnja...) (Krnjajić, 2002, str. 210).

S obzirom na to da postoji određena terminološka zabuna oko toga šta predstavlja agresivno ponašanje a šta nasilje, pojedini autori fokusirali su se na razgraničenje ovih termina (Popadić, 2009). Popadić smatra da je bitna odlika nasilja da ono predstavlja namerno i neopravdano nanošenje štete. Iako se i agresija može definisati na isti ili bar sličan način, Popadić ističe da se agresivnost može ispoljavati i kao potencijal koji nije nužno doveo do nanošenja štete i bola. Tako je, zapravo, agresija širi pojam od nasilja. Naime, Popadić smatra da je nasilje u stvari realizovana agresija. Još jedna bitna razlika između nasilja i agresije je *neopravdanost*. Dakle, nasilje je uvek neopravdana i preterana akcija dok agresija ne mora to nužno biti.

Osim toga, kao razlika između nasilničkog ponašanja, s jedne strane, i incidenata i svađa dece, s druge strane, jeste ta što kod nasilničkog ponašanja postoji namerna želja, odnosno potreba da se drugom detetu nanese zlo, kao i to da je to akcija koja je kontinuirana i karakterišće je dominacija sile na individualnom ili grupnom planu (Jevtić, 2012).

Agresivnost se usvaja socijalnim učenjem i oponašanjem onih koji su agresivni a koji se smatraju uzorima. Ono se manifestuje u školi kao: verbalna agresija (nazivanje pogrđnim imenima, zadirkivanje, pretnja), telesna agresija (udaranje, lupanje, ugrizi), instrumentalna agresija (agresivni postupak koji za cilj ima pribavljanje koristi), neprijateljska agresija (namenjena nanošenju bola ili štete), osvetnička agresija (koja je reakcija na tuđu agresiju) i direktna agresija (usmerena na izvor agresivnih težnji) (Jovanović, 2011).

Oni koji su skloni ispoljavanju agresivnog ponašanja mogu se prepoznati po sklonosti ka čestim neprijatnim zadirkivanjima, zastrašivanju, ruganju, udaranju, uništavanju vlastite i tuđe imovine. Osobe koje su sklone ispoljavanju agresivnosti, karakterišće impulsivnost i razdražljivost, one teško podnose neuspeh, zabrane, odlaganje, teško se prilagođavaju pravilima, dok u odnosu prema odraslima ispoljavaju inat i drsko ponašanje a prema vršnjacima ili nasilje ili agresivnost (Knežević-Florić, 2008).

2.2. Pojavni oblici agresivnosti

Postoje različite podele agresije i agresivnog ponašanja pri kojima se akcentat stavlja na različite aspekte kao i posledice agresivnosti. Grupa autora (Bilić, 2010; Vidanović i Anđelković, 2009; Crick prema Popadić, 2009) klasifikuju agresivne postupke prema načinu izražavanja na: *direktne* (fizičke ili verbalne) i *indirektne* agresivne postupke kojima je cilj namerno nanošenje štete ili bola drugima a da pri tom agresor ne bude primećen, čime se izbegava moguća osveta i socijalna osuda. Ovaj oblik uključuje različite strategije kao što su: širenje glasina, ogovaranje, isključivanje, izolacija a radi uništavanja bliskih veza ili odnosa, kao i osećaja prihvatanja, pripadanja ili uključenosti napadnute osobe. *Indirektna* ili *relaciona* i *socijalna* agresivnost predstavljaju oblike socijalno manipulativnog ponašanja u kome agresor bez da je direktno uključen u napad, pri tom koristeći socijalnu strukturu grupe u kojoj se u trenutku ispoljavanja nasilja nalazi, pokušava da povredi drugu osobu tako što utiče na njen odnos sa drugim osobama koje su toj osobi bliske.

Iako je u prošlosti veća pažnja bila usmerena na direktnu agresivnost, odnosno najviše na fizičku i verbalnu agresivnost, danas je sve prisutnija indirektna, odnosno socijalna agresivnost ili relacijska agresivnost. Porastu ovakvog oblika agresije i brzom širenju pridonosi i moderna komunikacijska tehnologija (forumi, blogovi), kao i društvene mreže. U jednom od istraživanja dat je pregled razvojnih faza agresivnosti (Bjorkvist prema Čižmanski i Petrović, 2008) koje prate jedna drugu iako može doći i do preklapanja. Tako počevši od najmlađeg uzrasta, zbog nedovoljno razvijenih verbalnih i socijalnih veština, prevladavaju fizički oblici agresije. Kasnije, u školskom uzrastu, sa razvojem verbalizacije osećanja i kod dečaka i kod devojčica prepoznaju se prednosti ovih strategija koje u poređenju sa fizičkom strategijom predstavljaju društveno prihvatljivije ponašanje. Vremenom, sa razvojem socijalnih veština individua usvaja indirektnu strategiju kojima na posredan način, odnosno preko drugog člana ostvaruje svoju agresiju. U adolescentnom periodu pojedinci koriste i verbalne i indirektnu strategije (Čižmanski i Petrović, 2008).

Kada se govori o *relacijskoj agresiji*, kao jednom od oblika ponašanja koji je posebno prisutan među vršnjacima, ona podrazumeva

ponašanja indirektna agresije u kojoj se ne suočavamo direktno sa žrtvom, ali i neke oblike socijalne agresije koja je usmerena ka narušavanju samopoštovanja žrtve ili njenog društvenog statusa (ogovaranje, širenje glasina). Kao najčešći oblici relacijske agresije javljaju se: zahtevi „uradi to ili ti više neću biti drugarica“, okretanje grupe protiv određene devojčice (bolesna je, prljava je, Romkinja je i sl.), kažnjavanje ćutanjem i primena neverbalne komunikacije (kolutanje očima, uzdisanje...) (Knežević-Florić, 2008, str. 665). Za relacijsku agresiju je karakteristično to što se događa u bliskim odnosima između prijatelja, odnosno – što je žrtva bliža nasilniku to je gubitak teži. Kod devojčica je to posebno karakteristično, pa se takva vrsta agresije smatra posebno razornom a posledice u nekim slučajevima mogu da budu dalekosežne (Knežević-Florić, 2008).

Iako postoje različite klasifikacije agresivnog ponašanja treba istaći da je bilo koji oblik agresivnog ponašanja često povezan sa nasiljem, kriminalnim delima, problemima u afektivnoj vezanosti, kao i raznim socijalno-patološkim poremećajima. Samim tim, ukoliko se u detinjstvu ili u adolescentnom dobu bilo koji vid agresije ne suzbije ili ne kontroliše potreba za kontrolom agresije u kasnijim periodima života postaje neophodna.

2.3. Sociometrijski status odbačenosti u vršnjačkoj grupi

Naspram socijalno prihvaćene dece nalaze se deca koja u pogledu sociometrijskog statusa imaju loše vršnjačke odnose i koja su klasifikovana kao nevoljena ili odbačena od strane svoje vršnjačke grupe.

Deca i mladi koji su u svojoj vršnjačkoj grupi odbačeni od strane ostalih predstavljaju rizičnu grupu sklonu delinkventnom ponašanju, napuštanju školovanja i problemima mentalnog zdravlja. Odbačene osobe prati negativna reputacija unutar vršnjačke grupe, čak i u slučaju kada stupaju u nove socijalne situacije, odnosno kad menjaju sredinu u kojoj žive, one često ponovo dobijaju status odbačenosti (Kupersmidt & Coie prema Krnjajić, 2007).

Sociometrijski odbačena deca, ali ne ona koja su zapostavljena, posebno su rizična za dalje prilagođavanje i kod njih treba očekivati veći stepen usamljenosti od prihvaćene ili zapostavljene (Krnjajić, 2007).

Odbačenost, kao negativni sociometrijski status u grupi, ali i zanemarenost imaju slične posledice u smislu osećaja emocionalne i socijalne usamljenosti, kao i osećaja socijalne anksioznosti. Do osećaja usamljenosti dolazi jer neprihvaćeni adolescenti imaju manje izgleda u odnosu na popularne da uspostave bliski tj. prijateljski odnos sa nekim. Sociometrijski status odbačenosti, pored toga što može biti posledica povučenosti, može dovesti i do povučenosti i pojačati je. U periodu kada raste potreba za odnosima sa vršnjacima, takav položaj dovodi do socijalne anksioznosti. Usamljenost se javlja u preadolescentnom dobu i vezuje se za neuspešno zadovoljenje osnovnih emocionalnih i socijalnih potreba, prvenstveno kada je reč o potrebi za pripadanjem i potrebi za intimnošću. Te potrebe se javljaju u različitim razvojnim periodima i zato imaju različitu važnost. U ranijem dečijem uzrastu osećaj usamljenosti javlja se kao rezultat odbačenosti od strane vršnjaka, odnosno zbog nezadovoljstva grupnim odnosima (Sullivan prema Klarin, 2003). Oni koji su odbačeni u vršnjačkoj grupi preferiraju agresivno ponašanje više nego prosocijalno. Loš položaj u grupi, u smislu vršnjačke odbačenosti, može izazvati agresivno ponašanje, pa se zbog toga smatra determinantom odbačenosti, ali i njenom posledicom (Hartup & Lieshout prema Lacković-Grgin, 2006). Osećaj odbačenosti sa sobom donosi i ostala neprijatna osećanja, ali i veću osetljivost i sklonost nekom obliku agresivnosti i nasilja.

3. Metodološki pristup istraživanju

Problem istraživanja predstavlja ispitivanje postojanja uzročno-posledične veze između *agresivnog ponašanja* i *sociometrijskog statusa odbačenosti* kod mladih.

Predmet istraživanja je prepoznavanje oblika agresivnog ponašanja mladih, njihovog sociometrijskog statusa u grupi i međusobnog delovanja statusa odbačenosti i određenih oblika agresivnog ponašanja.

Cilj istraživanja je da se empirijskim putem utvrde oblici ispoljavanja agresivnog ponašanja i stepen povezanosti sociometrijskog

statusa odbačenosti sa pojedinim oblicima agresivnog ponašanja kod mladih, odnosno učenika srednjoškolskog uzrasta. Pored ovog osnovnog cilja interesuje nas u kojim situacijama postoji ta povezanost, kada je uzročno-posledična, kao i koji faktori određuju sociometrijski status.

Zadaci istraživanja shodno definisanom predmetu i cilju istraživanja su: 1) utvrditi oblike ispoljavanja agresivnog ponašanja učenika; 2) utvrditi stavove mladih o socijalnom statusu koji imaju među vršnjačkom populacijom; 3) ispitati da li deca koja se osećaju odbačeno u vršnjačkom kolektivu ispoljavaju neke oblike agresivnog ponašanja; 4) utvrditi da li i na koji način agresivno ponašanje može da dovede do statusa odbačenosti među mladima.

Metode, tehnike i instrumenti istraživanja – U skladu sa predmetom, problemom i ciljem istraživanja, primenjena je deskriptivna metoda, dok je kao instrument istraživanja korišćena skala procene Likertovog tipa: Uzajamni uticaj agresivnog ponašanja i sociometrijskog statusa odbačenosti kod mladih (UUAPISSOKM), koja je posebno konstruisana za potrebe ovog istraživanja (Vasić, Živković i Jovanović, 2015). Na svaku od navedenih tvrdnji učenici anonimno odgovaraju na skali Likertovog tipa, zaokruživanjem jedne od pet kategorija slaganja. Skala procene sastoji se od 19 ajtema podeljenih u četiri sledeće celine:

- 1) oblici ispoljavanja agresivnog ponašanja;
- 2) socijalni status u adolescenciji;
- 3) odbačenost u vršnjačkom kolektivu;
- 4) agresivno ponašanje koje može da dovede do odbačenosti.

Populacija i uzorak istraživanja – Istraživanje je sprovedeno na teritoriji opštine Aleksinac i uključilo je 138 učenika srednjih škola. Uzorak su činili učenici Aleksinačke gimnazije i Tehničke škole „Prota Stevan Dimitrijević“.

4. Prikaz i interpretacija rezultata

4.1. Oblici ispoljavanja agresivnog ponašanja

	N	u potpu- nosti se ne slažem	uglav- nom se ne slažem	ni- ti se slažem ni- ti se ne slažem	uglav- nom se slažem	u potpu- nosti se slažem	AS	SD
Vređam, ismejavam i/ili zadirkujem druge učenike	138	79	31	13	8	7	1.79	1.15
		57,2%	22,5%	9,4%	5,8%	5,1%		
Dešavalo se da udarim, počupam i/ ili gurnem nekoga	138	77	23	19	11	8	1.91	1.24
		55,8%	16,7%	13,8%	8,0%	5,8%		
Ogovaram druge učenike i/ ili širim glasine o njima	138	84	27	10	11	6	1.75	1.16
		60,9%	19,6%	7,2%	8%	4,3%		
Isključivao sam nekoga iz društva	138	79	20	11	13	15	2.02	1.42
		57,2%	14,5%	8%	9,4%	10,9%		
Uzimao sam stvari koje nisu moje bez pitanja	138	103	11	13	3	9	1.59	1.16
		73,9%	8%	9,4%	2,2%	6,5%		

Tabela 1. Stavovi učenika o oblicima ispoljavanja agresivnog ponašanja

Rezultati koji se tiču ispoljavanja verbalne agresije ukazuju na to da se 10,9% adolescenata uglavnom ili u potpunosti složilo sa tvrdnjom da je vređalo, ismevalo i/ili zadirkivalo druge učenike (5,8%

uglavnom se slaže sa datom tvrdnjom, a 5,1% se u potpunosti slaže). Prema dobijenim rezultatima, čini se da je fizičko nasilje u manjoj meri prisutno među učenicima srednje škole. Više od polovine ispitanih učenika se u potpunosti ne slaže (55,8%), dok se 16,7% ispitanih učenika uglavnom ne slaže sa tvrdnjom „Dešavalo se da udarim, počupam i/ili gurnem nekoga“, dok se sa navedenom tvrdnjom u potpunosti složilo 5,8% ispitanika.

Kada se govori o širenju glasina, ogovaranju, nešto manji procenat učenika izveštava da ogovaraju druge učenike tj. šire glasine o njima (8% se uglavnom slaže sa ovom tvrdnjom, dok se samo 4,3% u potpunosti složilo sa navedenom tvrdnjom). Najveći procenat je onih koji su u potpunosti odbacili navedenu tvrdnju (60,9%).

Što se tiče isključivanja iz vršnjačke grupe, kao oblika agresivnosti, čini se da je od svih navedenih oblika ovo pretežno prisutan oblik agresivnog ponašanja učenika na ovom uzrastu. Iako više od polovine ispitanika izveštava da nije sklono ovakvim postupcima, njih 20,13% se složilo sa tvrdnjom da je isključivao/la nekoga iz društva (9,4% se uglavnom složilo, a 10,9% u potpunosti sa datom tvrdnjom). Prisutnost ovakvog oblika agresije ima široke posledice među vršnjačkim grupama, odnosno načini kojima se određeni učenici etiketiraju i samoinicijativno isključuju iz društva imaju poseban uticaj, pogotovo su negativni na razvoj, samopouzdanje, kao i dalje uspostavljanje pozitivnih socijalnih relacija sa vršnjacima. Dobijeni rezultati ukazuju na to da su najređi direktni oblici agresije. Više od polovine učenika se ne slaže sa tvrdnjom „Uzimao sam stvari koje nisu moje bez pitanja“ (u potpunosti se ne slažem – 73,9% tj. 8% se uglavnom ne slaže sa ovom tvrdnjom).

4.2. Socijalni status u adolescenciji

Tabela 2. Stavovi učenika o socijalnom statusu u adolescenciji

	N	u potpu- nosti se ne slažem	uglav- nom se ne slažem	nit i se slažem nit i se ne slažem	uglav- nom se slažem	u potpu- nosti se slažem	AS	SD
Jako mi je bitno kakvo mišljenje o meni imaju moji vršnjaci	138	22 15,9%	12 8,7%	28 20,3%	43 31,2%	33 23,9%	3.38	1.36
Više vremena provodim sa svojim vršnjacima nego sa roditeljima	138	21 15,2%	16 11,6%	42 30,4%	33 23,9%	26 18,8%	3.20	1.30
Ukoliko sam odbačen u društvu znači da nisam vredan/na ničega	138	70 50,7%	21 15,2%	20 14,5%	18 13%	9 6,5%	2.09	1.33
Status prihvaćenosti u društvu je obeležje ličnosti neke osobe	138	38 27,5%	23 16,7%	36 26,1%	22 15,9%	19 13,8%	2.72	1.38
Sa vršnjacima koji su odbačeni od društva (sa kojima se niko ne druži) izbegavam svaki kontakt	138	61 44,2%	31 22,5%	26 18,8%	12 8,7%	8 5,8%	2.09	1.23

Podaci predstavljeni u Tabeli 2, koji se tiču tvrdnje da je ispitivanim adolescentima od velike važnosti mišljenje koje o njima imaju

vršnjaci, pokazali su da se više od polovine ispitanika slaže sa datom tvrdnjom tj. 55,1% (uglavnom se slaže 31,2%, u potpunosti 23,9%). Dobijeni rezultati se mogu objasniti činjenicom da vršnjačka grupa u adolescentnom periodu dobija na važnosti zbog svoje strukture, da su članovi ovakve grupe sličnih godina, interesovanja ali i problema. Ono što je ohrabrujuće jesu rezultati dobijeni na tvrdnji ukoliko sam „odbačen“ znači da nisam vredan/vredna ničega. Ukupno 65,9% ispitanika se nije složilo sa stavom da socijalni status određuje njihovu vrednost.

Ukupno 44,2% ispitanika izjavilo je da nije prihvatilo da socijalni status određuje njegovu ili njenu ličnost (27,5% se uopšte ne slaže a 16,7% se uglavnom ne slaže sa navedenim). Iako je adolescentima socijalni status od velike važnosti, rezultati sprovedenog istraživanja pokazuju da mladi ne poistovećuju status prihvaćenosti tj. odbačenosti sa onim što predstavlja ličnost jedne osobe. Sa tvrdnjom da vršnjake sa kojima se niko ne druži izbegavaju nije se složilo 66,7% ispitanika ukupno (44,2% u potpunosti se nije složilo a 22,5% uglavnom se ne slaže) što predstavlja više od polovine ispitanika. Iako je prihvaćenost status kojem teži većina mladih, vršnjake koji se smatraju odbačenima ispitanici ne izbegavaju.

4.3. Odbačenost u vršnjačkom kolektivu

Tabela 3. Stavovi učenika o odbačenosti u vršnjačkom kolektivu

	N	u potpunosti se ne slažem	uglavnom se ne slažem	nit se slažem nit se ne slažem	uglavnom se slažem	u potpunosti se slažem	AS	SD
Identifikujem se sa vršnjacima koji se agresivno ponašaju ako je to ono što treba da uradim da bih bio prihvaćen u vršnjačkom kolektivu		99	20	8	7	4	1.53	1.01
	138	71,7%	14,5%	5,8%	5,1%	2,9%		

Kada osetim da me neka grupa odbacuje (ne želi da razgovara sa mnom, podsmeva mi se) osećam se besno i tužno	138	37	25	28	28	20	2.78	1.41
		26,8%	18,1%	20,3%	20,3%	14,5%		
Smatram da ako poštujem norme ponašanja u društvu nikad neću biti prihvaćen u društvu	138	58	32	29	14	5	2.10	1.17
		42%	23,2%	21%	10,1%	3,6%		
Ponekad radim neke stvari koje povređuju druge samo zato što to rade oni vršnjaci sa kojima bih želeo da se družim	138	99	13	9	11	6	1.64	1.71
		71,7%	9,4%	6,5%	8%	4,3%		
Kada se osetim odbačeno, pretvaram se da sam besan i agresivan sam prema drugima a zapravo sam tužan jer me društvo ne prihvata	138	76	14	19	23	6	2.05	1.33

Polazište našeg istraživanja u pogledu socijalnog statusa bio je status *odbačenosti* koji pojedini adolescenti imaju u vršnjačkoj grupi. Jedan od zadataka bio je ispitivanje da li učenici koji se osećaju odbačeno u vršnjačkom kolektivu ispoljavaju neke oblike agresivnog ponašanja.

Sa tvrdnjom koja se odnosila na identifikovanje sa vršnjacima koji ispoljavaju agresiju radi dobijanja statusa prihvaćenosti u vršnjačkoj grupi nije se složilo ukupno 86,2% ispitanika (71,7% se uopšte ne slaže a 14,5% uglavnom se ne slaže sa datom tvrdnjom), što je pokazalo da i pored važnosti koju za njih predstavlja socijalni status u grupi i velike želje da budu prihvaćeni među vršnjacima ispitanici ipak razlikuju društveno prihvaćene norme od onih koje ugrožavaju druge.

Sledeća tvrdnja odnosila se na to da kada se ispitanici osete odbačeno u nekoj grupi oni se osećaju besno i tužno. Sa navedenom tvrdnjom se nije složilo ukupno 44,9% ispitanika (26,8% u potpunosti je odbacilo takvu mogućnost a 18,1% uglavnom se nije složilo sa istom). Međutim, ne treba zanemariti ni broj onih koji su se složili sa ovom tvrdnjom – ukupno 34,8%, što znači da se značajan broj ispitanih adolescenata složilo da odbačenost kao kategorija izaziva određena neprijatna osećanja bilo da se to odnosi na trenutnu odbačenost ili kao stalnu kategoriju. Rezultati su, takođe, pokazali da nezadovoljstvo ostvarenih socijalnih odnosa dovodi do problema u prilagođavanju.

Ispitanici su u ukupnom procentu od 81,1% odbacili tvrdnju da ponekad rade neke stvari koje povređuju druge ljude samo zato što to čine oni vršnjaci sa kojima bi želeli da se druže. Dobijeni rezultati su moguća posledica broja onih ispitanika koji se osećaju prihvaćeno u grupi. Učenici koje odlikuje dobar socijalni status su skloni ponašanju koje se smatra društveno prihvatljivim, što se može smatrati posledicom uticaja grupe kojoj pripadaju, odnosno pozitivnim vrednostima koje se neguju u njoj a, samim tim, pozitivnim uticajem koji grupa ima na pojedinca.

Odgovori na poslednjoj tvrdnji u okviru skale koja se odnosi na odbačenost u vršnjačkom kolektivu pokazali su delimično podeljena mišljenja o tome da se kada se oseti odbačeno adolescent pretvara da je besan i agresivan prema drugima a zapravo je tužan, jer ga društvo ne prihvata. Naime, 65,2% se nije složilo sa tim, što jeste više od polovine ispitanih adolescenata, ali je 13,8% bilo neodlučno, dok se 20% složilo sa navedenim. Način prevladavanja negativnih emocija koji negativni sociometrijski status izaziva kod adolescenata zavisi od samog pojedinca, ali i kapaciteta da se takav status, bilo da je trenutni ili ne, prihvati. Vrlo često se agresija koristi kao instrument prevazilaženja negativnih

emocija. Iako se najčešće javljaju u ulozi žrtve, submisivne osobe često ispoljavaju agresivnost zbog straha od odbacivanja.

4.4. Agresivno ponašanje koje može dovesti do odbačenosti

Tabela 4. Stavovi učenika o agresivnom ponašanju koje može da dovede do odbačenosti

	N	u potpuno- nosti se ne slažem	uglav- nom se ne slažem	ni se slažem ni se ne slažem	uglav- nom se slažem	u potpu- nosti se slažem	AS	SD
Oni koji povređuju druge i koji su agresivni prema drugima su oni koji su u mom društvu odbačeni	138	38	15	32	20	33	2.96	1.53
		27,5%	10,9%	23,2%	14,5%	23,9%		
Često ispoljavam nasilje i agresiju prema drugima jer mislim da ću tako postati popularniji u društvu	138	101	15	7	6	9	1.60	1.18
		73,2%	10,9%	5,1%	4,3%	6,5%		

Kada u okruženju vidim ispoljavanje neke vrste nasilnog čina nad drugom osobom, ravnodušan sam prema onome što vidim i mislim da je to jedan od razloga zašto se neke osobe ne druže sa mnom	138	55	18	32	21	12	2.40	1.37
		39,9%	13%	23,2%	15,2%	8,7%		
Vršnjaci sa kojima se družim često se ponašaju agresivno prema drugima	138	71	20	19	15	13	2.12	1.39
		51,4%	14,5%	13,8%	10,9%	9,4%		

Budući da smo se u radu posebno bavili povezanošću agresivnog ponašanja i sociometrijskog statusa odbačenosti, jedna od pretpostavki bila je i da mladi koji ispoljavaju antisocijalno ponašanje i agresivnost prema drugima svojim ponašanjem dovode do sociometrijskog statusa odbačenosti u društvu.

Sa tvrdnjom da oni koji povređuju druge i koji su agresivni prema drugima jesu oni koji se smatraju odbačenima u vršnjačkoj grupi nije se složilo ukupno 38,4% (27,5% u potpunosti a 10,9% uglavnom se nije složilo), ali je interesantno da je isti procenat onih koji su se složili sa navedenim, takođe, 38,4% (14,5% uglavnom se slaže, 23,9% u potpunosti). Zaključak je da su mišljenja po pitanju ovog stava podeljena,

što se može objasniti time da različita percepcija ispitanika o onima koji ispoljavaju agresiju zavisi od toga da li su oni agresivni, da li su odbačeni, da li smatraju da su zahvaljujući agresivnosti stekli pozitivan, odnosno negativan status.

Ispitanici su bili pretežno podeljenog mišljenja o tome da su situacije gde su oni pasivni posmatrači nasilnog čina zapravo uzroci odbačenosti od strane pojedinaca. Dominiraju oni ispitanici koji se sa tim ne slažu, ukupno njih 52,9% (u potpunosti 39,9% a 13% uglavnom), dok se 23,9% složilo sa datom tvrdnjom. Međutim, 23,2% nije bilo sigurno da li se slaže ili ne, što nas navodi na zaključak da su adolescenti jednim delom svesni da ponekad čine stvari koje ih odbijaju od drugih ljudi.

Ispitanika koji nisu potvrdili da se vršnjaci sa kojima se druže često ponašaju agresivno prema drugima je 69,9%, (u potpunosti se nije složilo više od polovine ukupnog broja ispitanih adolescenata tj. 51,4%), što je pokazatelj da agresija nije vid ponašanja koji se odobrava među ispitanim adolescentima.

5. Zaključak

Istraživanjem koje smo sproveli, želeli smo da ispitamo stavove mladih prema agresivnom ponašanju, socijalnom statusu koji imaju u grupi, posebno stavove o povezanosti sociometrijskog statusa odbačenosti i agresivnog ponašanja.

U osnovi istraživačkog procesa pošli smo od utvrđivanja oblika ispoljavanja agresivnog ponašanja. Ustanovili smo da verbalna i indirektna agresija nije čest oblik ispoljavanja agresije, ali i da je najučestaliji oblik agresivnog ponašanja među mladima u odnosu na one oblike kojima smo se bavili u radu relacijska agresivnost. Ispitani učenici su se složili sa tvrdnjom da isključuju druge iz vršnjačke grupe, što ukazuje na problem u socijalnoj interakciji mladih. Rezultati koje smo dobili ne iznenađuju, s obzirom da vršnjačka grupa predstavlja grupu u kojoj je, zbog svoje prirode, kohezije i sastava ovakav tip agresije pogodan za narušavanje socijalnih relacija, ali bez posledica. Relacijska agresivnost predstavlja oblik socijalno manipulativnog ponašanja u kome agresor,

bez da je direktno uključen u napad, pri tom koristeći socijalnu strukturu grupe u kojoj se u trenutku ispoljavanja nalazi, pokušava da povredi drugu osobu na taj način što utiče na njen odnos sa drugim, toj osobi bliskim osobama (Bilić, 2010).

Zastupljenost drugih oblika agresije, kao što je direktna agresivnost koju smo ispitivali u vidu tvrdnje da se uzimaju tuđe stvari bez pitanja, prema dobijenim rezultatima pokazala se kao najređi način ispoljavanja agresivnosti. Fizička agresija, takođe, nije vid agresije koja je prisutna među ispitivanim učenicima. Iako ovakvi rezultati ohrabruju iste treba uzeti u razmatranje sa određenom rezervom, odnosno treba imati u vidu da adolescenti fizičku nadmoć neretko ispoljavaju nad vršnjacima van školskog okruženja, te da ovakvi rezultati mogu biti indikovani upravo tim. Neki od prisutnih oblika agresivnosti, posebno socijalna agresija, može predstavljati neku vrstu odbrambenog mehanizma u cilju prevazilaženja, odnosno potiskivanja negativnih misli. Rezultati su u skladu sa stavom Popadića (2009) koji smatra da su osobe koje odlikuje negativan sociometrijski status – odbačenost manje otporne na njegovo ugrožavanje nego osobe koje su sigurne u sebe, pa, samim tim, one češće oko sebe vide pretnje u vidu ugrožavanja samopoštovanja, te često reaguju agresijom. Prema daljim rezultatima, može se zaključiti i da ispitanici ne razumeju u potpunosti razliku između šale i ismevanja kao oblika agresivnosti, kao i da ne uviđaju posledice koje mogu biti izazvane navedenim. Moguće je i da su mladi svesni da je agresivno ponašanje neprihvatljivo i zbog toga daju socijalno poželjne odgovore. Dobijeni rezultati celokupno ukazuju na promenu u dominaciji određenih oblika agresivnosti u odnosu na razvoj.

Naredni zadatak našeg istraživanja bio je utvrđivanje stava mladih o socijalnom statusu koji imaju u vršnjačkom kolektivu. Ustanovili smo da je ispitivanim adolescentima veoma važno mišljenje koje o njima imaju vršnjaci – više od polovine ispitanika slaže se sa datom tvrdnjom, što se potkrepljuje činjenicom da više vremena provode sa svojim vršnjacima nego sa svojom porodicom. Pojedini autori pripisuju značaj ove grupe samim razvojem adolescenata. Sa razvojne strane gledišta, dečiji odnosi sa vršnjacima vremenom postaju sve stabilniji i značajniji. Socijalna podrška deci koja postaju sve starija a koju su primarno obezbeđivali roditelji se očekuje i dobija od vršnjaka. Zato je

značaj vršnjaka u adolescentnom dobu posebno važan (Krnjajić, 2007). Evidentno je da u adolescenciji, s obzirom na promene koje u tom periodu nastupaju, interesovanje za komunikaciju sa roditeljima opada, verovatno zbog generacijske razlike, nerazumevanja od strane starijih, ali i osećanja bliskosti sa vršnjacima u smislu boljeg razumevanja za probleme i interesovanja koji se javljaju u tom razvojnem periodu.

Ipak ispitanici tvrde da sopstvenu vrednost ne izjednačavaju sa statusom prihvaćenosti, odnosno odbačenosti. U analizi dobijenih rezultata polazi se od toga da su ispitanici svesni da formiranje sopstvenog identiteta ne treba da zavisi od statusa u grupi, te da su zato dobijeni dati rezultati. Međutim, moguće je da ispitanici ne uzimaju u obzir teškoće na koje nailaze u adaptaciji među vršnjacima, kao i da nisu svesni uticaja koji vršnjačka grupa ima na njih. Ispitanici su se složili da nisu skloni izbegavanju onih koji imaju status odbačenosti u vršnjačkoj grupi. Rezultati ohrabruju budući da se negativni status u grupi može pogoršati kada se pored statusa „odbačen“ može imati i status „onaj koji se izbegava“. U analizi treba imati u vidu mogućnost pružanja socijalno poželjnih odgovora kao i mogućnost pogrešne samoprocene. Rezultati su, takođe, ukazali da mladi ne smatraju da je status prihvaćenosti obeležje nečije ličnosti. U skladu sa navedenim, Jevtić (2012) smatra da su u želji da budu prihvaćeni od strane vršnjačke grupe mladi skloni konformizmu, u smislu odustajanja od vlastitih stavova i želja u cilju priklanjanja grupi. Vremenom i odrastanjem ta sklonost konformizmu slabi i prevladavaju lični stavovi i vlastite procene. Prilikom razmatranja rezultata treba imati u vidu navedeno.

Sledeće čime smo se bavili jeste odbačenost u vršnjačkom kolektivu. Pošli smo od toga da se agresivno ponašanje može shvatiti kao način prevazilaženja problema u komunikaciji sa vršnjacima i da ono može biti povezano sa sociometrijskim statusom odbačenosti. Istraživanjem smo navedeno i potvrdili. Ispitanici su odbacili ideju identifikovanja sa vršnjacima koji ispoljavaju agresiju radi dobijanja statusa prihvaćenosti u vršnjačkoj grupi. Dati rezultati ukazuju da i pored važnosti koju za njih predstavlja socijalni status u grupi i velike želje da budu prihvaćeni među vršnjačkom populacijom, ispitanici razlikuju društveno prihvaćene norme od onih koji ugrožavaju druge. U skladu sa tim, mišljenja su da poštovanje moralnih normi ne podrazumeva i

odbačenost u vršnjačkom kolektivu. Tvrdnja oko koje su mišljenja ispitanika podeljena jeste ta da se adolescent pretvara da je besan i agresivan prema drugima, a zapravo je tužan jer ga društvo ne prihvata. Način prevladavanja negativnih emocija koji negativni sociometrijski status izaziva kod adolescenta zavisi od samog pojedinca, ali i kapaciteta da se takav status, bilo da je trenutni ili ne, prihvati. Rezultati su potvrđeni onim što smatraju teoretičari. Adolescenti koji nisu u mogućnosti da ostvare adekvatne socijalne odnose pokazuju nizak nivo socijalne kompetencije, samopouzdanja a izostaje saradljivost, empatičnost.

Dobijeni rezultati o stavovima ispitanika o ispoljavanju agresivnog ponašanja i povezanosti sa negativnim socijalnim statusom ukazali su na to da ispitanici u najvećoj meri ne smatraju da agresivnim ponašanjem mogu da steknu negativni socijalni status u grupi. Podeljenost u stavovima pokazala se u tvrdnjama koje se tiču povezanosti agresije i statusa odbačenosti u vršnjačkoj grupi, ali ne i u stavovima da im takvo ponašanje može obezbediti popularnost. Izostajanje reagovanja onda kada se nađu u ulozi posmatrača nasilnog čina ispitanici smatraju za razlog odbačenosti od strane pojedinaca u vršnjačkoj grupi, što ukazuje na to da su mladi iako svesni posledica navedenog skloni da u pojedinim situacijama reaguju u suprotnosti sa svojim ličnim moralnim načelima.

Rezultati istraživanja ukazuju na to da su učenici najčešće relacijski agresivni, a da nisu svesni posledica koje takvo ponašanje ostavlja na druge. Primeri lošeg ponašanja odraslih, kao i medijsko promovisanje takve relacijske agresivnosti mogu da dovedu do smanjenja osetljivosti na ovakvo ponašanje. Shodno ovome, edukacija o različitim oblicima agresije, posebno o relacijskoj agresiji, asertivnom ponašanju, socijalnim veštinama, kao i o adekvatnim načinima komunikacije mogla bi da pomogne učenicima da se na adekvatan način izbore za svoje mesto u vršnjačkom kolektivu.

Literatura

- Bilić, V. (1999). Agresivnost mladih i mogućnost pomoći. *Obnovljeni život*, 54(1), 69–77.
- Vidanović, S. i V. Anđelković (2009). Agresivnost, sklonost ka rizičnom ponašanju i struktura porodice adolescenta. *Nastava i vaspitanje*, 58 (3), 386–398.
- Jovanović, N. (2011). Nenasilno ponašanje u funkciji vaspitanja za humane odnose među učenicima. U: *Zbornik Filozofskog fakulteta, Vaspitanje za humane odnose-problemi i perspektive*. 184–193.
- Jevtić, B. (2012). Jačanje socijalnih kompetencija unutar interkulturalnih vršnjačkih grupa. *Pedagoška istraživanja*, 9 (1–2), 103–115.
- Klarin, M. (2003). Uloga socijalne podrške vršnjaka i vršnjačkih odnosa u usamljenosti predadolescenata i adolescenata. *Društvena istraživanja*, 13 (6), 77.
- Knežević-Florić, O. (2008). Nasilje među adolescentkinjama. *Pedagoška stvarnost*, 7–8, 658–669.
- Krnjajić, S. (2007). *Pogled u razred*. Beograd, Institut za pedagoška istraživanja.
- Krnjajić, S. (2004). *Socijalno ponašanje učenika*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Krnjajić, S. (2003). *Vršnjački odnosi i školsko postignuće*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja, 34, 213–235.
- Krnjajić, S. (2002). *Socijalni odnosi i obrazovanje*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Lacković-Grgin K. (2006). *Psihologija adolescencije*, Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Popadić, D. (2009). *Nasilje u školama*. Beograd, Institut za psihologiju.
- Savović, B. (2004). Agresivno ponašanje učenika u školi, *Pedagogija*, 59 (2), 68–86.
- Stanić, I.(2008). Agresija kod mladih i njeno suzbijanje. *Pedagoška stvarnost*, 54(1–2), 147–163.
- Čižmanski, A., Petrović, J. i M. Zotović (2008). Povezanost agresivnog ponašanja kod dece i adolescenata sa sociometrijskim statusom i percepcijom vaspitnih stavova roditelja. *Nastava i vaspitanje*, 57 (3), 303–317.

THE RELATIONSHIP BETWEEN AGGRESSIVE BEHAVIOR AND REJECTED SOCIOMETRIC STATUS AMONG ADOLESCENTS

ABSTRACT: Defining the individual sociometric status within a group, i.e. adolescents' status in a peer group, is of a crucial importance for the individual personality development. Being rejected within a group is a category characterized by dysfunctional relations among the group members, disrupted cohesion, as well as the lack of affective attachment among the members. The paper focuses on aggression as a type of behavior which is the result of negative social status, but which can also lead to rejected status. Moreover, the paper points out the correlation of the above stated, i.e. cause-effect relationship between the rejected status and aggressive behavior.

The results of our research have determined a connection between aggression and negative social status. However, the paper has not confirmed the assumption that the behavior of the adolescents who exhibit antisocial behavior and aggression towards their peers can lead to rejected sociometric status in the adolescent environment.

KEY WORDS: aggression, social status, rejected sociometric status, adolescents.

Jelena Živković¹
Milana Radović²

UDC 613.25:368
Stručni rad
Primljen: 16. 11. 2017.
Prihvaćen: 02. 02. 2018.

GOJAZNOST KAO FAKTOR RIZIKA U OSIGURANJU³

REZIME: Gojaznost i njene posledice predstavljaju rizičnu, neizvesnu i promenljivu kategoriju. Cilj istraživanja jeste da se ukaže na gojaznost kao zdravstveni rizik i njegove negativne implikacije na zaključivanje ugovora o osiguranju. Istraživanje je vršeno primenom anketnog upitnika na uzorku od 702 ispitanika i pokazano je da ispitanici nisu svesni rizika i posledica povišene telesne težine za zdravlje i mogućnosti osiguranja po tom osnovu. Rezultati istraživanja imaju značaj za osiguranike, državu i osiguravajuća društva. Interes države je da poveća zdravstvenu svest i zdravlje građana. Osiguravajuća društva žele da osiguravaju zdrave osiguranike, da redukuju rizike putem edukacije i podizanja svesti o štetnosti gojaznosti. Zaključak istraživanja jeste da gojaznost značajno utiče na mogućnost osigurljivosti, kao i na visinu premije osiguranja.

KLJUČNE REČI: gojaznost, rizik, prevencija, osiguranje.

¹diplomirani ekonomista, Trg mladosti 14, 10290 Zaprešić, Hrvatska, jelena4zivkovic@gmail.com

² master ekonomista, B. Ćosića 12, Novi Sad, mradovic@gmail.com

³This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

1. Uvod

Osiguranje se u literaturi definiše na različite načine. Jedna od definicija osiguranja glasi: „osiguranje je institucija koja naknađuje štete nastale u društvu, u njegovoj privredi ili kod ljudi, usled dejstva rušilačkih prirodnih sila ili nesrećnih slučajeva“ (Marović, 1997, str. 1). Suština osiguranja, koja se manifestovala u čitavom istorijskom razvoju, jeste da osiguranje predstavlja oblik organizovane zaštite od rizika baziran na solidarnosti i uzajamnosti (Njegomir, 2011a).

Gojaznost se u savremeno doba definiše kao bolest, dok je u pojednim istorijskim epohama predstavljala prestiž i/ili donosila viši društveni status i položaj. Paralelno sa rastom životnog standarda a posebno od osamdesetih godina dvadesetog veka pojavio se problem gojaznosti koji preti da ugrozi ispoljeni trend produženja prosečnog životnog veka.

Svetska zdravstvena organizacija (WHO) gojaznost definiše kao abnormalnu ili prekomernu akumulaciju masnoća koja može ugroziti zdravlje. Za razliku od danas, ranije se smatralo da su gojazne osobe bogate budući da imaju dovoljno resursa i materijalnih sredstava za obilniju ishranu. U savremenim uslovima dolazi do sušte suprotnosti u percepciji gojaznosti. Gojazni se u društvenom smislu deklarišu kao nepoželjni, bolesni, neatraktivni itd. U društvu se postepeno razvila svest i o negativnim posledicama gojaznosti, naročito nakon što je sve više ljudi u Republici Srbiji ali i u svetu svedočilo da se neko blizak u porodici ili rodbini suočio sa moždanim ili srčanim udarom, dijabetesom tipa 2 ili nekom drugom bolešću koju smatramo posledicom gojaznosti.

Cilj istraživanja jeste da se ukaže na uzroke, posledice i implikacije gojaznosti kao globalnog zdravstvenog rizika na tržište osiguranja.

Pitanja starosti, visine i težine povezuju se sa uticajem na gojenje. Brojna istraživanja su pokazala da stariji ljudi otežano gube kilograme zbog usporenog metabolizma. Isti faktor se uzima u obzir i prilikom pokrića u osiguranju, odnosno što je osoba starija mogućnost obolevanja postaje sve veća. U radu se pošlo od pretpostavke da su ljudi gojazniji u ruralnim sredinama, da lečenje gojaznosti stvara veće troškove za pojedinca i državu.

2. Gojaznost kao rizik u osiguranju

Stepen gojaznosti se definiše korišćenjem indeksa telesne težine (BMI⁴). Reč je o indeksu koji se izračunava primenom matematičke formule koja korespondira sa telesnim mastima kod odraslih osoba i predstavlja odnos telesne mase i kvadrata telesne visine. Formula za izračunavanje indeksa telesne težine glasi: $BMI = \frac{kg}{m^2}$. Na primer ako odrasla osoba teži 100 kilograma i ima visinu od 1,90 metara njen BMI će biti 27,7 ($BMI = 100/1.90^2$). Nakon izračunatog indeksa primenjuje se tablica vrednosti za BMI i određuje stepen uhranjenosti i rizik za obolevanje.

Svetska zdravstvena organizacija je definiše kao abnormalnu ili prekomernu akumulaciju masnoća koja može ugroziti zdravlje.⁵

Tabela 1. Vrednosti indeksa telesne težine (BMI) i korespondirajući stepeni uhranjenosti i rizik obolevanja

BMI	Stepen uhranjenosti	Rizik za obolevanje
<18.50	Slaba uhranjenost	Nizak
18.50-24.99	Normalna uhranjenost	Prosečan
>=25.00	Prekomerna uhranjenost	
25.00-39.99	Predgojaznost	Uvećan
30.00-34.99	Gojaznost I stepena	Visok
35.00-39.99	Gojaznost II stepena	Vrlo visok
>=40	Gojaznost III stepena	Ekstremno visok

Napomena: Rizik za obolevanje utvrđen je na osnovu vrednosti BMI i komorbiditeta koji po definiciji predstavlja koegzistirajuće ili dodatne bolesti povezane sa gojaznošću a može da, u slučaju gojaznosti, uključuje hipertenziju, katdiovaskularne bolesti, dijabetes tip 2, dislipidemiju, osteoartritis, sterilitet i druge posledične bolesti.

Izvor: World Health Organization. (2000). Obesity: Preventing and Managing the Global Epidemic: Report of a WHO Consultation on Obesity. Geneva: WHO, str. 9

⁴ Body Mass Index

⁵ Svetska zdravstvena organizacija - <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs311/en/index.html>

Ukoliko osoba ima BMI niži od 18.50 postoji indicija da je reč o slabo uhranjenoj osobi. Ta osoba treba da se obrati lekaru, jer nizak nivo BMI ukazuje na moguć pad imunološkog sistema koji može voditi ka patogenom stanju. Osobe čija je vrednost BMI između 18.50 i 24.99 smatraju se normalno uhranjenim i imaju idealan odnos težine tela prema visini te imaju predispoziciju da žive najduže jer imaju najmanju verovatnoću ostvarenja ozbiljnijeg obolevanja. Osobe kod kojih je utvrđena vrednost BMI u rasponu između 25.00 i 29.99 smatramo da imaju višak telesne težine, odnosno da su u predgojaznom stanju, te da su izložene povećanom riziku obolevanja, a kod kojih bi kontrolisana ishrana i fizička aktivnost znatno pomogla. Konačno, osobe kod kojih je utvrđena vrednost BMI iznad 30.00 smatraju se gojaznim osobama, odnosno osobama koje su u bolesnom stanju, sa posledicama brojnim drugim bolestima ili je rizik za obolevanje znatno uvećan i zahteva modifikovanje stila življenja.

Fundamentalni uzroci nastanka bolesti gojaznosti mogu biti:

- životni stil,
- genetski,
- psihološki,
- fiziološki i faktori okruženja.

Nezdrav životni stil prvenstveno karakteriše debalans između unosa kalorija i njihove potrošnje, odnosno unosa ugljenih hidrata i lipida i njihove potrošnje u fizičkim aktivnostima. U novije vreme, posebno od osamdesetih godina dvadesetog veka, dolazi do konzumiranja hrane visoke energetske vrednosti, odnosno hrane bogate mastima i šećerima⁶ a siromašne vitaminima i mineralima. Uzrok povećane gojaznosti nastaje kao rezultat: smanjene fizičke aktivnosti zahvaljujući promenama u socioekonomskim strukturama (veće učešće tzv. *belih kragni* u odnosu na *plave kragne*, što dovodi do smanjenja fizičkih napora na poslu), promena u transportu (veće učešće motornih vozila, liftova i sl.), uvećane urbanizacije, automatizacije u svim sferama, kao i zamene rekreativnih aktivnosti sa pasivnim aktivnostima u pogledu potrošnje energije, kao što su gledanje televizije, igranje računarskih igara, surfovanje internetom i sl.

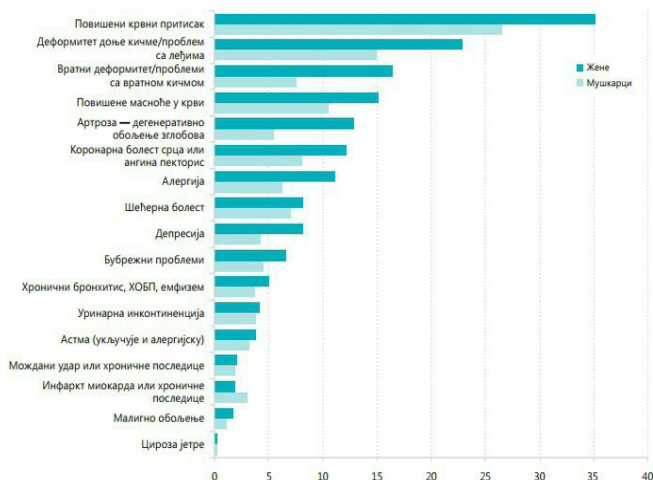
⁶ Posebno opasan jeste unos ugljenih hidrata u vidu tečnosti kao što su sokovi jer ljudski organizam ne može da prepozna ovu vrstu energetskog unosa.

Genetski posmatrano, ljudi su predisponirani da se bore sa problematikom ograničenosti hrane, što je posledica istorijskih okolnosti kontinuiranog nedostatka hrane, pre nego sa viškovima hrane koji su nastali tek u drugoj polovini dvadesetog veka, prvenstveno zahvaljujući industrijskom procesuiranju hrane.

Od psiholoških faktora najznačajniji je stres, ali i druga psihogena stanja, kao što su: frustracije, dosada, tuga i sl. a koja utiču na povećano unošenje hrane kao utehe za probleme.

Fiziološki faktori manifestuju se preko starenja organizma. Naime, kako organizam stari smanjuje se nivo bazalnog metabolizma, što utiče na smanjenje energetske potrošnje. Upravo to i jeste razlog zašto je gojaznost uglavnom prisutnija kod starijih osoba, kao i zbog čega je došlo do stopiranja čak i inverznog pravca kretanja trenda rasta prosečnog očekivanog životnog veka kod osoba starijih od četrdeset godina u SAD.

Grafikon 1. Oboljenja ili stanja stanovništva starosti 15 i više godina prema polu u 2013. (u %)

Izvor: Republički zavod za statistiku

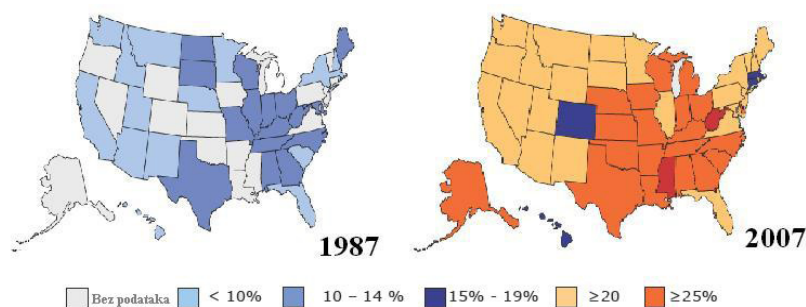
Iz Grafikona 1 zaključujemo koja su najučestalija oboljenja stanovništva u Republici Srbiji, kao i da je povišen krvni pritisak na prvom mestu. Ovaj pokazatelj ide u prilog rezultatima istraživanja gde su ispitanici, takođe, u visokom procentu navodili krvni pritisak kao problem sa kojim se suočavaju. Sledećih četrnaest stanja nisu navedena od strane

ispitanika, osim dijabetesa tipa 2 za koji se navodi kao bolest koja je povezana sa povišenom telesnom težinom.

Brojne studije ukazuju da manje imućne zajednice, pogotovo u urbanim oblastima, imaju natprosečnu gojaznost (James, 2001). Teritorijalno, u Srbiji je najveći procenat gojaznih osoba u Vojvodini. Takođe, studije u razvijenim zemljama uopšteno pokazuju da postoji inverzna međuzavisnost između socioekonomskog statusa i gojaznosti (Istraživanje zdravlja stanovnika Republike Srbije, 2007).

Navedeni faktori uzrokuju globalni trend porasta broja gojaznih osoba, posebno u visoko razvijenim zemljama. Tako je, na primer, u Velikoj Britaniji procentualno učešće gojaznih osoba u 2006. godini u odnosu na 1994. godinu poraslo među muškarcima sa 14% na 24% a među ženama sa 17% na 24%. Pretpostavlja se da će se sličan trend nastaviti i u narednom periodu te da će kod osoba starosti između 41 i 50 godina u periodu do 2050. godine biti najmanje 55% gojaznih među muškarcima i 52% gojaznih među ženama. Posebno alarmantan podatak je da će u Velikoj Britaniji do 2050. godine oko 25% populacije starosne dobi ispod dvadeset godina biti gojazno (Obesities, 2007). U SAD je u periodu od 1960. godine učešće gojaznih osoba u ukupnoj populaciji poraslo sa 13% na 30% (Munich Re, 2017).

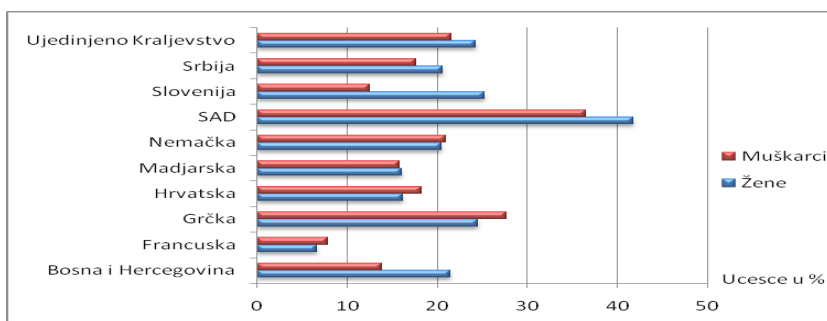
Slika 1. Trendovi gojaznosti u SAD – poređenje podataka o broju gojaznih osoba (BMI >30) iz 1987. i 2007. godine

Izvor: Centers for Disease Control and Prevention (CDC). Behavioral Risk Factor Surveillance System Survey Data. Atlanta, Georgia: U.S. Department of Health and Human Services, Centers for Disease Control and Prevention

Trendovi povećanja učešća gojaznih osoba u ukupnoj populaciji izraženi su i u Evropi gde učešće osoba sa prekomernom uhranjenošću u ukupnoj populaciji iznosi 30–80% u zavisnosti od zemlje do zemlje, a od 2010. godine ova bolest zahvata oko 150 miliona odraslih i 15 miliona dece, što predstavlja posebno alarmantan trend (Branca, Nikogosian & Lobstein, 2007). Takođe, prema procenama Svetske zdravstvene organizacije u svetu je u 2005. godini bilo 400 miliona ljudi koji se smatraju gojaznim, kao i 20 miliona dece ispod pet godina, a od 2015. godine učešće gojaznih na globalnom nivou je poraslo na 700 miliona ljudi (Svetska zdravstvena organizacija, 2017).

Grafikon 2. Poređenje nivoa gojaznosti osoba starosti od 15 do 100 godina po polovima u izabranim zemljama na osnovu procenjenih podataka za 2005. godinu

Izvor: Na osnovu podataka Svetske zdravstvene organizacije – http://www.who.int/infobase/report.aspx?rid=118&redirected=reporter_id_1

Potrebno je posebno ukazati na činjenicu da problem gojaznosti ne predstavlja problem samo visoko razvijenih zemalja, već je reč o bolesti koja ima globalni karakter, a javlja se i u zemljama regiona. Naime, prema najnovijim podacima, uz Veliku Britaniju najveći procenat gojaznih osoba u Evropi zabeležen je u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Makedoniji (World Health Organisation Global Database of Body Mass Index, 2017). Tako na primer, prema podacima iz 2005. godine, u Hrvatskoj je ovom bolešću zahvaćeno 17% muškaraca i 15% žena uz posebno alarmantan podatak da je 11% dece predgojazno a 5% gojazno, dok je u

Srbiji 21% muškaraca i 18% žena gojazno (Arnaudova, 2006). Imajući u vidu činjenicu da su najčešći uzrok smrtnosti u regionu kardiovaskularne bolesti (na primer u Hrvatskoj 53% a u Srbiji 54% smrtnih slučajeva uzrokovano je ovim bolestima) a na koje u velikoj meri utiče upravo gojaznost i fizička neaktivnost, izvesno je da će u decenijama koje slede ovaj problem u regionu biti izražen na sličan način kao i u visoko razvijenim zemljama poput SAD i Velike Britanije. Grafikonom 2 prikazano je učešće gojaznih osoba u pojedinim zemljama u regionu u poređenju sa pojedinim visoko razvijenim zemljama, kao i činjenica većeg učešća gojaznih osoba među osobama ženskog pola u odnosu na muške.

3. Implikacije rizika gojaznosti na osiguranje

Posmatrajući sa aspekta osiguranja, gojazne osobe predstavljaju svojevrsan rizik. Postoji veća verovatnoća da će osobe sa prekomernom telesnom težinom biti izloženije fizičkim povredama, funkcionalnim pogoršanjima i različitim psihološkim stanjima koja zahtevaju adekvatan tretman i/ili savetovanja itd. Takođe, jedna od posledica gojaznosti jeste i sve učestalija mogućnost pojave i razvoja srčanih oboljenja koja mogu da dovedu do smrtnog ishoda – pitanje načina određivanja prisustva gojaznosti kod potencijalnih osiguranika je jedno od ključnih pitanja za osiguravača.

Gojaznost je jedan od ključnih zdravstvenih rizika koji prozrokuje brojne bolesti, a dovodi i do smanjenja prosečnog životnog veka. Imajući u vidu te činjenice postavlja se pitanje: kakav uticaj gojaznost ima na osiguranje i, u tom kontekstu, na koje vrste osiguranja i na koji način? Da li je indeks telesne mase univerzalno prihvatljiv metod izražavanja gojaznosti, te da li se opasnost, ukoliko postoji, odražava na već zaključene poslove ili samo na buduće ugovore o osiguranju?

Ključni pristup u rešavanju problema gojaznosti sa aspekta osiguravajućih društava jeste adekvatno vrednovanje rizika, odnosno određivanje premija osiguranja, koje je bazirano na povećanom riziku smrtnosti a što će svakako zahtevati, ukoliko se ispoljeni trend nastavi i u budućem periodu, i promenu osnova vrednovanja ovog rizika, odnosno promenu tablica smrtnosti u svim zemljama. U tom kontekstu, da bi određivanje premija osiguranja bilo precizno tj. da se ne bi povećani

rizik gojaznosti a time i smrtnosti potcenio, potrebno je da osiguravajuća društva sprovedu komparativne analize premija osiguranja sa trenutnim kretanjima stopa smrtnosti i medicinskih studija.

Jedan od ključnih problema za osiguravače jeste pitanje načina određivanja prisustva gojaznosti kod potencijalnih osiguranika. Najveći broj osiguravača koristi procenu stepena uhranjenosti primenom indeksa telesne mase, indeksa preporučenog i od Svetske zdravstvene organizacije, s obzirom da je ovaj indeks univerzalno primenljiv jer je nezavisan od godišta ili pola. Međutim, ovaj indeks ima i određene nedostatke koje osiguravači moraju imati u vidu a koji se odnose na činjenicu da on može biti neprimenljiv za različite populacije a često neopravdano može svrstati osobe sa više mišićne mase u kategoriju prekomerno uhranjenih. Zbog značaja ovog izračunavanja osiguravači stalno tragaju za različitim merilima, pa tako uz BMI postoje i tablice visine i težine, racio obima struka i kuka i merenje obima struka. Još 1943. godine američka osiguravajuća kuća *Metropolitan life* je uvela standardne tablice visine i težine koje su i danas, nakon neznatne modifikacije 1983. godine, u upotrebi. U ovim tablicama date su poželjne težine kojima se određuju osobe koje imaju najmanju verovatnoću smrtnosti, pa su na osnovu toga ove težine vremenom povezane sa tzv. idealnom težinom, iako se ona u tablicama ne spominje.

U životnim osiguranjima, uključujući i rentna osiguranja, prilikom određivanja tarifa koriste se tablice smrtnosti, obračunska kamatna stopa i troškovi sprovođenja osiguranja. U tablicama smrtnosti prikazane su izravnote verovatnoće smrtnosti. Ne ulazeći u detaljnije obrazlaganje načina utvrđivanja premija u životnim osiguranjima, ukazujemo samo na činjenicu da ukoliko postoji veća verovatnoća smrtnosti posledično će biti veća i premija osiguranja uz konstantnost ostalih varijabli koje se koriste u njenom izračunavanju. Imajući u vidu značajnost verovatnoće smrtnosti za životne osiguravače, najvažnije pitanje vezano sa epidemiološkim ispoljavanjem gojaznosti jeste koliko ovaj rizik ima uticaja na očekivani životni vek i mortalitet, odnosno da li gojaznost može uticati na dugoročno ispoljeni trend porasta prosečnog životnog veka. Istraživanja ukazuju da postoji direktna zavisnost između povećane verovatnoće smrtnosti i gojaznosti. Naime, studija (Olshansky et al, 2005) sprovedena u SAD poređenjem stopa smrtnosti prekomerno

i normalno uhranjenih osoba po uzrastu, rasi i polu nedvosmisleno je pokazala da bi prosečan životni vek populacije u SAD bio duži za četiri do devet meseci ukoliko ne bi postojala gojaznost, a zaključak autora je da će porast u prosečnoj očekivanoj dužini života prvi put stagnirati nakon perioda konstantnog rasta u prethodnih 200 godina. Takođe, sličan je zaključak i studije *Swiss Rea* (Ernest, 2004) na temu rizika gojaznosti koji ukazuje da bi smanjenje stope smrtnosti, istorijski posmatrano, bilo veće da nije bilo porasta gojaznosti (vidi Grafikon 2).

Osim uticaja na životno osiguranje, epidemija gojaznosti negativno će se odraziti i na osiguranje za slučaj invaliditeta i privatno zdravstveno osiguranje. Naime, u slučaju osiguranja za slučaj invaliditeta koje može biti zaključeno u okviru osiguranja od nesrećnog slučaja ili kao samostalno, osiguranjem se pokrivaju materijalne posledice nastanka invaliditeta ili bolesti, a isplata naknade iz osiguranja zavisi od stepena invalidnosti. U tom smislu, indikativna je studija (Alley, Dawn E and Chang, Virginia W., 2007) sprovedena u SAD kojom je ukazano da gojazne osobe kod kojih je BMI>40 imaju preko osam puta veću verovatnoću funkcionalnog pogoršanja u odnosu na normalno uhranjene osobe, što predstavlja značajnu opasnost za ovu vrstu osiguranja.

Kada se upoređuje stav gojaznih o osiguranju, zaključuje se da je najveći problem što nije dovoljno razvijena svest da se uz sve uobičajene životne rizike izlažu i dodatnom riziku koji se može sprečiti. Njegovir (2006) navodi da osiguranje ne može sprečiti nastanak štetnih događaja. Pomoću njega se može ostvariti posredna ekonomska zaštita koja upravo i predstavlja razlog postojanja osiguranja (str. 151). Uzimajući u obzir da je osiguranje institucija zajedničkog udruživanja koja spremno preuzima rizik, od izuzetnog je značaja mogućnost da se na što bezbolniji način za državu i pojedinca regulišu skupe posledice gojaznosti.

5. Rezultati istraživanja

Anketni upitnik (Mijalčić, 2017) u istraživanju o implikaciji gojaznosti na osiguranje sastojao se od 28 pitanja, od kojih se osam odnosilo na opšta pitanja o anketiranima: starost, težina, visina, pol, mesto stanovanja, stepen završenog obrazovanja, radni i bračni status. Anketa je sprovedena uz pomoć *Google Docs* alata u trajanju od 06. 08. 2016.

do 16. 09. 2016. godine na uzorku od 702 učesnika od kojih je 4,3% (30 osoba) muškog i 95,7% (672 osobe) ženskog pola.

Prosečan broj ispitanika koji su dali pristanak za učestvovanje i obradu podataka u istraživanju je 673 i sledećih karakteristika: prosečna starost je 36 godina, prosečna težina 84 kilograma i visina 168 cm. Iz podataka zaključujemo da je prosečan BMI 29.8 kg/m², što ulazi u kategoriju povišene telesne težine. Međutim, ovaj podatak govori o granici gojaznosti prvog stepena. Njih 36,3% ispitanih živi u mestu iznad 100.000 stanovnika, 23,4% ispitanih živi u mestu između 5.000 i 20.000 stanovnika, 20,4% ispitanih živi u mestu od 20.000 i 50.000 stanovnika i 19,9% u mestu do 5.000 stanovnika. Iz navedenih rezultata zaključujemo da je procenat gojaznosti veći srazmerno broju stanovnika.

Gojazne osobe pripadaju izuzetno specifičnoj i osetljivoj ciljnoj grupi. Najveći procenat gojaznih koji prate savete i primenjuju motivacione savete čine žene između 25. i 34. godine života. Iz navedenog proizilazi da se sve veća stopa mladih ubraja u populaciju gojaznih određenog stepena, što sa sobom nosi odgovarajući rizik. Na primer osobe koje već sa 30 godina imaju više od 100 kilograma suočavaju se sa rizikom obolevanja od raznih kardiovaskularnih i neuroloških bolesti i drugih zdravstvenih problema. Za pitanje rešavanja problema povišene telesne težine i gojaznosti daleko su više zainteresovane žene (90%) od muškaraca (9%). Iako je među ispitanim muškarcima samo 2% onih starosti 18–24 godine, upravo oni najviše kontaktiraju sa željom da im se pomogne savetom.

Rezultati su pokazali da je umanjena fizička aktivnost kod ljudi koji žive u gradovima. Smatra se da su ljudi na selu mnogo više fizički angažovani u odnosu na gradsko stanovništvo.

Istraživanje ukazuje da je 38,3% gojaznih sa završenom visokom školom ili fakultetom. Rezultat je viši procenat od očekivanog, s obzirom na pretpostavku da će kao akademski građani biti sposobniji da prikupe informacije, istrajniji i angažovaniji u rešavanju problema sa povišenom težinom. Sa druge strane, fenomen visokoobrazovanih gojaznih može da se posmatra i iz perspektive da vode pretežno „sedelački“ način života.

Važna je činjenica da pojedinci gubitkom svoje telesne težine smanjuju rizik od brojnih bolesti i/ili invaliditeta. Iz tog razloga jedan

od ciljeva istraživanja bio je i da se utvrdi svest ispitanika o rizicima povišene telesne težine. Na pitanje: *Imate li skopljenu polisnu osiguranja?* ukupno 83% odgovorilo je sa *NE*.

Istraživanje dovodi do zaključka kako su osobe sa prekomernom telesnom težinom, kao i one sa višim stepenom, koje svrstavamo u gojazne, svesne koliko su promena navika u ishrani (63,8% ispitanika) i povećanje fizičke aktivnosti (53,7% ispitanika) ključni za rešavanje problema.

Na pitanje: koju polisnu osiguranja su zaključili, odnosno koji tip osiguranja? odgovorilo je 116 osoba od kojih je 50% navelo životno osiguranje, a preostalih 50% dopunsko. Pojedini ispitanici naveli su imena poznatih osiguravajućih kompanija, što nije predstavljalo značajan parametar u ovom istraživanju. Razlog je što osiguravajuće kuće raspolažu širokim portfeljom usluga i ponuda za svoje klijente, stoga nije moguće da se iznose pretpostavke za koju su tačno uslugu korisnici sklopili ugovor.

Životno osiguranje je jedan od najatraktivnijih oblika ulaganja širom sveta. Polisom životnog osiguranja se dugoročno štedi a za vreme štednje postoji osiguravajuća zaštita osiguranika i njegove porodice. Ovakvim načinom ulaganja ostvaruje se sigurna i pouzdana dobit i sigurnost osiguranika i njegove porodice (Njegomir, 2006). Najuticajnija determinanta u strukturi razvoja životnog osiguranja jeste bruto domaći proizvod (Andreški & Topuzoska, 2006, str. 33).

Uobičajene vrste dopuskog osiguranja su: za zdravstvo, od posledica nesrećnog slučaja, od nastupanja težih bolesti, za lečenje u inostranstvu itd. (Web. Životno osiguranje). Budući da su učesnici ovog istraživanja sa područja zemalja bivše Jugoslavije, ispitanici iz Hrvatske za razliku od ispitanika iz Srbije naveli su dopunsko osiguranje kao podrazumevano vezano za zdravstveno osiguranje.

Društvena odgovornost osiguravača jeste da potpomažu redukciju gojaznosti. Upravljanje rizikom, kao pojam i praksa, nastao je tokom šezdesetih godina dvadesetog veka. Naročito se razvija poslednjih godina i njemu se, zbog značaja koji ima, daje ogromna pažnja u osiguravajućim društvima razvijenih zemalja. Upravljanje rizikom povećava verovatnoću uspeha i smanjuje verovatnoću neuspeha poslovanja modernih osiguravajućih društava (Njegomir, 2006, str. 172).

7. Zaključak

Gojaznost je pojava koja ostavlja posledice na pojedinca u pogledu smanjenja fizičkih aktivnosti, na ostvarivanje profita u kompaniji, zbog bolesti radnika i na društvo preko veličine bruto domaćeg proizvoda. Ona polazi od osobe, preko društva, do zdravstva, osiguravajućih kuća, pa sve do nivoa države u pogledu troškova za zdravstveno osiguranje i problema koji mogu da se sagledaju na makro nivou.

Ispoljeni problemi za osiguravajuća društva uzrokovani epidemijom gojaznosti imaju potencijal da se posebno negativno odraze na tržište osiguranja u budućnosti. Sa aktuarskog stanovišta, osim razumevanja generalnog trenda razvoja uticaja ovog rizika posebno je značajan uticaj rastuće gojaznosti kod dece, jer će veće učešće gojaznosti a time i problema koji je prate u budućnosti zavisiti od porasta broja gojazne dece u sadašnjosti.

Rešenja se mogu tražiti u adekvatnom vrednovanju rizika, odnosno određivanju premija osiguranja koje je bazirano na povećanom riziku smrtnosti i određivanju premija osiguranja baziranih na što je moguće više podataka, na primer, kombinovanjem merenja obima struka sa indeksom telesne mase kako bi utvrđena premija osiguranja što više korespondirala sa preuzetim rizikom. U kontekstu dugoročnog rešavanja problema epidemije gojaznosti, veliku ulogu mogu imati osiguravajuća društva u podsticanju preventivnih mera koje se baziraju na medicinskim savetima i voljnost obolelih da se ponašaju u skladu sa dobijenim savetima, što je uglavnom neuspešno ukoliko ne postoje finansijski podsticaji, a u tom segmentu uloga osiguravajućih društava može biti značajna.

Istraživanje pokazuje da su gojazni ljudi veoma specifična grupa. U najvećoj meri su informisani o načinima na koje mogu da dođu do uspeha, ali često bez motivacije i spremnosti da se pokrenu i preduzmu određene korake kako bi smanjili rizike, poboljšali zdravstveno stanje i na taj način uticali na prevenciju bolesti vezanih za prekomernu težinu.

Zahvaljujući preduzetnicima, psiholozima, nutricionistima, stručnjacima u oblasti marketinga itd. ponuđen je čitav spektar mogućnosti i pristupa za rešavanje globalnog problema gojaznosti. Uopšteno posmatrano, odgovornost za rešavanje ovog problema jeste na poje-

dincu, ali i državi koja može da iskoristi priliku za edukovanje mlađih naraštaja kako bi se izbegli ekonomski troškovi rešavanja posledica u budućnosti.

Jedan od dobrih primera redukcije rizika jeste edukacija dece i mladih u školama. Škole u svojstvu državnih institucija često realizuju projekte educiranja o ishrani, kao što su zdrav doručak i slično. Projekti ove vrste imaju za cilj da ukažu na važnost potrebe za pravilnom i redovnom ishranom. Ranom edukacijom mladih već može da se utiče na prevenciju gojaznosti u budućnosti, što bi dovelo do smanjenja troškova u zdravstvu. Neposrednom edukacijom i/ili deljenjem znanja između pojedinaca koji već imaju iskustva sa gubitkom težine postiže se efekat motivacije koji je ključan kod gojaznih.

Literatura

- Alley, Dawn E., & Chang, V., W., (2007). The Changing Relationship of Obesity and Disability, 1988-2004, *The Journal of the American Medical Association*, 298(17), str. 2020–2027.
- Andreški, C. & Topuzoska, S., (2016). “Structural Analysis of Life Insurance: a Comparative Study between the Republic of Macedonia and Republic of Serbia“, *CIVITAS*, Vol. 6, br. 2, str. 24–34.
- Arnaudova, A., (2006). *10 health questions about the new EU neighbours*. World Health Organization, Geneva.
- Eng, E., (2004). *Too big to ignore: the impact of obesity on mortality trends*. Swiss Re, Zurich.
- Foresight Tackling Obesities (1997). *Future Choices Project, UK Government Office for Science*. Department of Innovation, University and Skills, London.
- Francesco, B., Nikogosian, H. & Lobstein, T., (2007). *The challenge of obesity in the WHO European Region and the strategies for response*. WHO Regional Office for Europe, Copenhagen, Denmark.
- Hrvatski zavod za zdravstveno osiguranje, *Dopunsko zdravstveno osiguranje*, <http://www.hzzo.hr/dopunsko-zdravstveno-osiguranje/> (Preuzeto: 18. 09. 2016.)
- Istraživanje zdravlja stanovnika Republike Srbije, (2007). *Finansijski izveštaj*. Ministarstvo zdravlja Republike Srbije, str. 249–258.
- Marović, B. (1997). *Osiguranje*. Financing centar, Novi Sad.

- Mijaljić, J. (2017). Gojaznost kao bolest savremenog doba: implikacija na osiguranje i potencijal za razvoj preduzetništva, *diplomski rad*, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkić, Novi Sad.
- Munich Re - http://www.munichre.com/en/ts/life_and_health/obesity/default.aspx
- Njegomir, V. (2006a). "Osiguranje života – marketing aspekti i specifičnosti", *Marketing*, Vol. 37, Br. 1, str. 29-35.
- Njegomir, V. (2006b). „Upravljanje rizikom iz ugla osiguravajućih društava“, *Finansije*, Vol. 61, Br. 1–6, str. 144–173.
- Njegomir, V. (2011). *Osiguranje*. Ortomedics book, Novi Sad.
- Obesity (2000). *Preventing and Managing the Global Epidemic*. Report on a WHO Consultation, Technical Report Series, No 894, World Health Organization, Geneva.
- Olshansky, S. Jay et al. (2005). Potential Decline in Life Expectancy in the United States in the 21st Century, *The New England Journal of Medicine*, Volume 352:1138-1145, Number 11, March 17.
- Philip, T. J. (2001). The Worldwide Obesity Epidemic, *Obesity Research*, Volume 9, November 2001, str. 228–233
- Svetska zdravstvena organizacija – <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs311/en/index.html> (Preuzeto: 27. 11. 2017.)
- Svetska zdravstvena organizacija (Preuzeto: 19. 12. 2017.)
http://www.who.int/infobase/report.aspx?rid=118&redirected=reporter_id_1
- Svijet osiguranja – časopis za pravo, ekonomiku i praksu osiguranja i reosiguranja, <http://www.svijetosiguranja.eu/hr/clanak/2009/7/osiguratelji-za-promjenu-zivotnog-stila,87,2919.html> (Preuzeto: 18. 09. 2016.)
- World Health Organisation Global Database of Body Mass Index - <http://www.who.int/bmi/index.jsp> (Preuzeto: 10. 01. 2018.)
- World Health Organisation Global Database of Body Mass Index - <http://www.who.int/bmi/index.jsp> (Preuzeto: 10. 01. 2018.)
- World Health Organization, *Obesity and overweight*, <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs311/en/> (Preuzeto: 19.09.2016.)
- Životno osiguranje, *Vrste životnog osiguranja*, <http://zivotnoosiguranje.co.rs/vrste-zivotnog-osiguranja/> (Preuzeto: 18. 09. 2016.)

OBESITY AS A RISK FACTOR IN INSURANCE

SUMMARY: Obesity and its consequences represent a risky, uncertain and changeable category. The goal of this research is to point to the dangers of obesity as a health risk as well as its negative implications for the conclusion of insurance contracts. The research results in paper indicate that the respondents are not aware of the risks and consequences of increased body weight on health and the possibility of being insured. The key conclusion of research is that obesity has a significant impact on the possibility of insurance as well as the premium level. The results of the research are important for the insured persons, as well as for the national health care system, as both the state and its citizens will benefit from raising awareness about obesity and risks to health. Insurance companies should build these risks into their policies, which in turn can contribute to additional risk reduction. We can conclude that obesity decreases the possibility of getting insurance and the insurance premium amounts.

KEY WORDS: *obesity, risk, prevention, insurance.*

Marko Krstić¹

UDC 343.341

323.285

343.9.02

Stručni rad

Primljen: 12. 09. 2017.

Prihvaćen: 30. 09. 2017.

REAGOVANJE DRŽAVE NA TERORISTIČKU PRETNJU²

SAŽETAK: Prvu deceniju 21. veka obeležila je ekspanzija terorizma. Ta pošast sve više uzima maha i ugrožava svetsku stabilnost i bezbednost. Autor je u radu prezentovao antiterorističke mere ukazujući na njihov značaj u sveukupnoj borbi protiv terorizma, ali i na probleme prilikom njihove primene u praksi. Bilo da ima sveobuhvatan ili selektivan pristup, borba protiv terorizma mora biti fleksibilna tj. uključivati različite elemente, kao što su: identifikacija programa kojima bi se sprečili teroristički napadi, destabilizovale i uništile terorističke organizacije; reakcija na terorističke incidente; minimiziranje štete, prekid napada i izvođenje terorista pred „lice“ pravde.

KLJUČNE REČI: terorizam, svetska bezbednost, borba protiv terorizma, antiterorizam.

1. Uvod

Terorizam je danas jedna od najtežih i najbrutalnijih pretnji po bezbednost. Takvi akti se događaju u kontinuitetu uprkos tome što mnoge zemlje i organizacije preduzimaju niz mera u borbi protiv ove vrste nasilja.

¹ master pravnik; Ministarstvo unutrašnjih poslova, Policijska uprava u Šapcu, e-mail: marko.krstic.1982@gmail.com

²This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

Teroristička aktivnost može se posmatrati kao proces koji uključuje diskretne, gotovo neprimetne promene, ali i skokove, zbog čega je priroda tih aktivnosti nelinearna – direktno ugrožava ljudska prava, pravo na život i fizički integritet žrtava. Osim toga, terorizam može da destabilizuje vlade država i bude ozbiljna pretnja socijalnom i ekonomskom razvoju zemalja. Terorizam se može opisati kao bezumno, besmisleno i iracionalno nasilje (Jenkins, 1974, str. 3) kojim se sistematski podstiče strah i anksioznost u cilju kontrole i usmeravanja civilnog stanovništva (Crainshaw, 1981, str. 380). Ne postoji jedinstven stav kada je u pitanju definicija, jer se toj reči često daje subjektivna konotacija kako bi se opravdalo vlastito ponašanje i osudilo ponašanje drugih (Bhatia, 2007, str. 280). Teroristi se, u većini slučajeva, terete na osnovu krivičnog zakona i u stvarnosti su česte veoma bliske veze između terorizma i klasičnog kriminaliteta, o čemu svedoče brojni primeri koordinacije između terorista i kriminalaca na različitim nivoima, kao što i putevi u obe vrste aktivnosti imaju dosta sličnosti (Mullins, Dolnik, 2010, str. 25).

Glavna razlika je u tome što su terorističke grupe zapravo političke organizacije koje teže da ostvare svoje ciljeve sprovodeći nasilje nad civilnim stanovništvom i koje tvrde da je neizvodljivo da realizuju svoje pretenzije konvencionalnim i mirnim putem, čime u stvari opravdavaju upotrebu terora tvrdeći da je politički sistem koji ciljaju suviše restriktivan prema njihovim grupama da bi na miran način mogli da predoče neslaganje sa istim (Aksou, Carter, 2012, str. 38). Ideologija u kontekstu terorističke organizacione analize se odnosi na intelektualne ili teorijske strukture nasilnih političkih ili terorističkih organizacija. Kao što je tipično i za društvene pokrete i ova filozofija se koristi za ostvarivanje različitih ciljeva. Na primer, teroristička organizacija koristiti nasilnu retoriku za sticanje novih članova iz redova obespravljenog stanovništva koji su joj i meta. (Ballard, 2010, 200). Terorizam ima dinamičan koncept koji je od samog početka utemeljen na političkom i istorijskom kontekstu u kome se razvijao (Cronin, 2003, 45). Međutim, ono što nije sasvim jasno jeste kako definisati terorizam kao što egzistira kao koncept u našem trenutnom razumevanju političkog delovanja, strategije i taktike (Legault, 2010, 55).

Nastojanje da se pronađe jedna opšta definicija terorizma, jedno univerzalno objašnjenje je uzaludno, jer su se od njegovog najranijeg

pominjanja do danas i teroristi i njihovi motivi stalno menjali (Borum, 2004, str. 3). Obično se na ove pojedince gleda kao na psihopate ili osobe sa religioznom ili političkom obojenošću koje koriste silu ili pretnju silom, instrumentalno, svesno i predumišljajno, jer su u zabludi da će to povećati verovatnoću dostizanja njihovog političkog ili verskog cilja (Hamden, 2005, str. 130). Teroristička pretnja je fleksibilna, transnacionalne strukture mreža omogućavaju implementaciju modernih tehnologija i reflektuju izgublenu povezanost unutar i između grupa (*National strategy for combating terrorism*, 2003). Na međunarodnim diplomatskim forumima mnogi su pokušali da definišu terorizam kao pitanje i predmet međunarodnog prava kako bi diskreditovali one koji se bave njime ili ga podržavaju i razviju međunarodne institucije i procedure koje olakšavaju kontramere saradnje. Sa druge strane, vlade pojedinih država preduzimaju različite akcije i strategije na nacionalnom nivou dizajnirane tako da odvrte ili spreče terorističke napade, a takođe pokušavaju da intenziviraju svoje mogućnosti kako bi ograničile štetu od terorističkih incidenata.

2. Kako se suprotstaviti terorizmu?

Sprečavanje terorističkih akata realizuje se preko svih subjekata i strukutra društva, a prevenstveno preko organa koji deluju na preventivnom i represivnom planu. Ti organi se međusobno razlikuju po osobinama, karakteru i oblicima delovanja, a u teoriji i praksi su podeljeni prema različitim kriterijumima na: privatne, specijalizovane, međunarodne i državne organe (Milosavljević, 1997, str. 10). Pored najčešćih oblika terorističkih akata, kao što su: iznude, ucene, otmice, pretnje nasiljem, atentati itd., kojima se ostvaruju politički ciljevi, po svom stepenu ugrožavanja, učestalosti i posledicama ističu se, pre svega, teroristički akti usmereni na ugrožavanje bezbednosti ljudi, zatim objekata i na kraju protivterorističkih jedinica čiji i jeste zadatak borba protiv ovakvog tipa nasilja (Subošić, 2010, str. 255). Snage bezbednosti širom sveta, u borbi protiv terorizma suočavaju se sa problemima koji se tiču saznavanja informacija o „zagonetnom“ neprijatelju koji se bori na nekonvencionalan način i nije primetan tj. ne razlikuje se od civilnog stanovništva (Hoffman, 2002, str. 289). Malo je bilo kreativnog razmišljanja o

tome kako se suprotstaviti rastućoj terorističkoj akciji, jer je terorizam komplikovan, „eklektičan“ fenomen koji iziskuje sofisticiranu strategiju i odgovor, a orijentisan je ka osavremenjivanju sredstava i deluje na duži vremenski period (Cronin, 2003, *op cit.*, 12). S obzirom na značaj ovog pitanja, mora se naglasiti da postoji ograničena količina kvantitativnih istraživanja o terorizmu, a podaci i analize koje su aktuelne fokusiraju se na borbu protiv terorizma, više na međunarodnom nego na domaćem nivou. Sa druge strane, došlo je do bitnog poboljšanja u efikasnosti u radu i izvršeno je nekoliko kvantitativnih istraživanja koji poboljšavaju naše razumevanje strukture borbe protiv terorizma (Assal, 2010, str. 22).

Kako se većina država već duži niz godina suočava sa problemima terorizma, svaka antiteroristička strategija mora sublimirati kombinaciju vojne, unutrašnje bezbednosti, kontrolu granica i obaveštajne resurse na liniji fronta, kao i stanje i koordinaciju sa drugim centrima uticaja i promena (ekonomske, socijalne, političke, obrazovne) (Bailes, 2001). Kada kreiraju protivterorističku politiku, države moraju imati na umu da su reakcije publike isto tako važne, kao i eliminacija pojedinih terorista u kratkom vremenskom periodu ili njihovih kapaciteta kojima deluju (Richardson, 2006).³ Preispitivanje ovih trendova u terorizmu i akademska istraživanja koja ga prate od ključnog su značaja za određivanje dokle se došlo i koliko daleko mora da se ide, kako u smislu projektovanja odluka vlade o antiterorističkoj politici i informisanje naučnih krugova o takvim odlukama (Ganor, 2003, 3). U borbi protiv ovog brutalnog vida nasilja, sveukupne napore treba usmeriti na to da se odvrte nezadovoljne grupe od vršenja akata terorizma pomoću sledećih mehanizama: uskraćivanjem i onemogućavanjem pristupa pojedincima i grupama sredstvima za izvršenje terorističkih akata i istrajavanjem u široko utemeljenoj međunarodnoj borbi protiv terorizma (Vejnović, Kovačević, 2010, str. 165).

³ Protivterorističke operacije su među najvažnijim vidovima borbe protiv terorizma. Veoma pokretne smrtonosne protivterorističke operacije su sasvim moguće i efikasne. Npr. Izrael je postigao pobjedu nad terorizmom mnoštvom operacija u Entebeu, Ugandi, Tunisu i Libanu 70-ih i 80-ih godina prošlog veka. Septembra 2007. godine izvedena je operacija protiv sirijskog nuklearnog programa i postignut je još jedan takav vid uspeha u domenu sprečavanja nuklearnog širenja. Druge zemlje su sprovele niz sličnih operacija, kao što je bio napad nemačkih GSG9 1977. godine kojim su oslobodili putnike iz Lufthanzinog aviona otegot u Somaliji od strane terorističke organizacije *Bader-Mainhof* (Benjamin, 2008).

Napad na Njujork 2001. godine se suštinski razlikuje od terorističkih napada u prošlosti, jer ga odlikuje daleko šire i sofisticiranije planiranje, a samim tim i jačina razornosti u materijalnom i fizičkom smislu. Razlikuje se i po broju žrtava. Suzbijanje i borba protiv ovog složenog terorističkog oblika iziskuje implementaciju modernih bezbednosnih strategija, a globalni teroristički rat koji je začeo u SAD upravo oslikava jednu takvu strategiju koja će se sa protokom vremena razvijati u zadovoljavajućem smeru.⁴ Međunarodne organizacije i vlade zemalja počele su da razvijaju efikasnije strategije i odgovore na terorizam. Te strategije moraju, pre svega, počivati na međunarodnim normama kojima je jasno regulisana upotreba sile. Mogu se čuti nagađanja da ove norme nisu spremne za ove zadatke, dok neki smatraju da aktuelne pravne norme svakako predstavljaju kvalitetan odgovor na terorističke akte, kao i na državne subjekte koji ih podstiču (Schmit, 2005, str. 1–2).

Karakter i organizaciona struktura terorizma, tajnost koja ga prožima i strah koji izaziva, stvaraju poteškoće u implementaciji standarda krivičnog postupka jedne države. Države se suočavaju sa veoma značajnim teškoćama u zaštiti stanovništva od ove destruktivne pojave i nema dileme da su za kvalitetnu i uspešnu borbu na ovom polju, državama neophodna daleko šira i specifičnija ovlašćenja, kao i sloboda u odabiru borbenih modaliteta (Janković, 2010, str. 605). Terorizam danas postaje sve ofanzivniji i opasniji: novi teroristi su sve organizovaniji i ustrojeniji, modernije opremljeni, „operišu“ visoko razvijenom tehnologijom i savremenom tehnikom, sve ih je teže otkriti i daleko ih je teže pobediti i uništiti. Američki predsednik Džordž Buš (George Bush) javno je objavio „antiteroristički svetski rat“ nakon izvršenih napada na Sjedinjene Američke Države 2001. godine (Petković, 2009, str. 256).

⁴ U SAD protivteroristički model sadrži sledeće strategije: destrukciju i iskorenjivanje globalnih terorističkih organizacija i kontinuirane napade na njihove vođe, kao i celokupne potencijale, podršku i intenzivniju saradnju sa susednim državama i partnerima u cilju što efikasnije odbrane od terorizma, tesnu saradnju na polju sprečavanja finansiranja terorizma, detekciju i blokadu izvora iz kojih terorizam dobija finansijsku pomoć (sprečavanje terorista da pristupe međunarodnom finansijskom sistemu, blokada računa terorista, uništenje alternativnih finansijskih mreža terorista). Metode identifikacije i uništavanja terorističkih grupa su raznovrsne i sastoje se u kontinuiranim i direktnim akcijama, pri čemu se koriste svi raspoloživi instrumenti kako nacionalne, tako i međunarodne pravne pomoći (Bajagić, 2005: 9–10).

Vlade pojedinih zemalja teroristima često nude mogućnost bezbedne predaje, amnestije ili, eventualno, blaže kazne za prethodno učinjena krivična dela, razne privilegije i garancije bezbednosti, kako za njih, tako i za članove njihovih porodica a sve u cilju smanjenja broja terorista, napada koje vrše i slabljenja njihove organizacije (Pesto, 2011, str. 58).

Ni pored svih napora još uvek ne postoje delotvorne i adekvatne mere zaštite od terorizma, kao ni procesuiranje ni kažnjavanje učinilaca. Strategija suprotstavljanja se menjala kroz istoriju u zavisnosti od načina delovanja i strategije samih terorista – na početku su teroristi delovali putem otmica aviona i uzimanja talaca, danas preovlađuje samoubilački terorizam tj. napadi bombaša samoubica i neselektivni i nasumični napadi na civile (Mijalković, Milošević, Amidžić, 2011, str. 146). Delovanje državnih organa na suzbijanju terorizma treba da bude potpomognuto uključivanjem i angažovanjem građana i njihovih udruženja i grupa tj. subjekata koji se pojavljuju kao veoma bitni nosioci preventivnih aktivnosti i zadataka, odnosno svih onih delatnosti koje su bile u striktnoj nadležnosti državnih organa (Krivokapić, 2012, str. 2).

3. Sprečavanje faktora iznenađenja

Jedan od glavnih problema u formulisanju strategije za borbu protiv terorizma jeste procena stvarne opasnosti i intenziteta terorističkog napada. U 20. veku terorističke aktivnosti su predstavljale ogroman problem za međunarodnu zajednicu a tendencije su da će u budućnosti one biti još jače, destruktivnije i brutalnije. Shodno tome, svaki korak u smislu pravovremene identifikacije tj. otkrivanja novih metoda delovanja terorista predstavlja značajan napredak u izgradnji mehanizama za uspešno sprečavanje takvih akata (Gaćinović, 2005, str. 16). Država i njene bezbednosne službe su paralelno s razvojem strategija terorista počele da rade na njihovom ranom detektovanju primenjujući raznovrsne metode zaštite potencijalnih meta terorističkih napada, kao što su diplomatska predstavništva, vojne baze, vazdušni saobraćaj; zatim, putem razmene informacija obaveštajnih službi, kao i primenom sofisticiranih sistema nadzora i praćenja aktivnosti terorista a sve sa ciljem da do napada ne dođe ili radi hvatanja terorista neposredno nakon izvršenog napada. Jedna od metoda je i formiranje jedinstvene baze podataka

o teroristima, kao i sprečavanje finansiranja terorističkih aktivnosti. Implementacija novih metoda i unapređivanje postojećih u borbi protiv terorizma neophodnost je svake države radi svođenja na minimum rizika po bezbednost i život građana, pa samim tim i izbegavanja nepotrebnog prolivanja krvi i žrtava (Marinković, Đurđević, 2013, str. 67–68).

Aktivnosti koje sprovodi država u borbi protiv terorizma zavise od preciznih i u realnom vremenu dostupnih informacija za podršku u toj borbi. Takođe, mora postojati svest o društvenom, ideološkom i političkom okruženju u kom se teroristički pokreti razvijaju. Puno informacija neophodnih za analizu terorističkog okruženja potiče iz obimnih studija i izvornih dokumenata – novina, pamfleta, časopisa, knjiga, religioznih materijala itd. Neki posmatrači veruju da obaveštajna zajednica previše naglašava sofisticirane sisteme tehničkog prikupljanja i nema sveobuhvatnu strategiju za prikupljanje i eksploataciju te vrste informacija otvorenog koda (Best, 2003, str. 28).

Borba protiv terorizma nije jednostavna kao pobeda u konvencionalnom ratu, ona zahteva uništavanje struktura terorističkih mreža, sprečavanje njihovih aktivnosti ili opservaciju pojedinih aktera. Strah, gnev i nesigurnost su stanja koja teroristi nastoje da izazovu kod potencijalnih žrtava i u široj zajednici, dok istovremeno pokušavaju da pridobiju podršku za svoje postupke kod onih za koje se navodno bore. Sprečavanjem ovakvih situacija državni organi rade na tome da obezbede sigurnost i zaštite stanovništvo, ali i da eliminišu buduću pretnju i obeshrabre potencijalne pristalice terorista (Richardson, 2006, str. 58). Kada je reč o prevenciji, neophodno je da se poveća bezbednost i zaštita od glavnih napada⁵ pomoću sledećih mera: blagovremenim analiziranjem i informisanjem o planovima terorističke grupe; onemogućavanjem pristupa sredstvima ovim pojedincima i osujećivanjem u namerama; kombinovanjem ova dva metoda, naporima da se dobije pristup informacijama o ciljevima terorista i opasnim sredstavima koja koriste; lišavanjem slobode onih lica za koja se sumnja da podržavaju terorističke akte (Heymann, 2002).

⁵ Možda je najveći propust 11. septembra bio u nesposobnosti američkih obaveštajnih i policijskih agencija da spreče napade. Federalne agencije adekvatno ne dele informacije koje imaju o osumnjičenim teroristima, niti dele takve informacije sa državnim i lokalnim agencijama za sprovođenje zakona. Jasno, nijedan resurs ne može da obezbedi policajce ili obaveštajne agente sa svim informacijama koje su im hitno potrebne (Scadarville, M., 2002).

Terorizam će se sve ofanzivnije i opasnije ispoljavati u budućnosti, jer su mogućnosti i kapaciteti država nedovoljni da mu se suprotstave i identifikuju ga pre nego što se teroristički akt desi. Sukcesivno izvođenje razornih napada prvenstveno je usmereno protiv tzv. ranjivih i slabo zaštićenih ciljeva tj. civila i rezultira razmišljanjem o gotovo nemogućem organizovanju i sprovođenju efikasne odbrane od ove, može se reći, specifične i veoma opasne agresije. Iz tog razloga, javlja se dilema: da li je neophodno svu raspoloživu snagu i sredstva usmeriti na sprečavanje tzv. nesmrtonosnih delatnosti terorizma ili smrtonosnih, očiglednih ili, ipak, srazmerno osujećivati oba vida ovih aktivnosti? (Mijalkovski, 2010, str. 75) Ukoliko je jedno demokratsko društvo stabilno u ekonomskom, etičkom i organizacionom segmentu, onda se više oseća odgovornijim i stavlja u službu zaštite društva i, samim tim, svodi na minimum mogućnost ispoljavanja terorističkog akta. Ta osposobljenost i spremnost za reagovanje na izazove terorizma se najčešće ispoljava: kroz raznovrsne programe organizovanja; kontinuiranim praćenjem naučnih dostignuća iz domena društvenih, vojnih i tehničkih nauka; kroz vrhunsku, kvalitetnu obuku i savremeno opremanje jedinica za protivteroristička dejstva; podizanjem na viši nivo sistema mera za odvracanje od napada itd. Na taj način država nastoji učvršćivati i jačati unutrašnju snagu društva za nastavak demokratskih procesa, a to čini i analizom dosadašnjih iskustava u antiterorističkoj delatnosti (Milošević, 2005, str. 168).

Kada se ispolji kao bezbednosni rizik ili pretnja za državu, i pored činjenice o uspešnosti njegovog suzbijanja, to predstavlja dokaz terorističkog iznenađenja, što govori o tome da je neophodno efikasno ga sprečavati u fazi dok još predstavlja bezbednosni izazov za državu kao potencijalnu žrtvu⁶. Ukoliko je propustljivost protivterorističkog siste-

⁶ Teoretski model borbe protiv terorizma pravi razliku između dve terorističke situacije, visoke i niske. Verovatnoća da će se one ostvariti određena je time koliko teroristička organizacija ulaže u skup terorističke aktivnosti. Vlada dobija nepotpune informacije o predstojećim terorističkim aktivnostima i odmah odlučuje da li da se suprotstavi pomoću više ili manje sredstava. Na ovaj način dolazimo do četiri moguće situacije: s jedne strane, imamo terorizam višeg ili nižeg stepena a, sa druge strane, više ili manje ulaganja u antiterorističke aktivnosti. Za svaki prelazak iz jednog u drugo stanje, iz jednog vremenskog perioda u drugi, izračunavaju se verovatnoće. One su veće od nule a zavise od parametara u modelu datih kvalitetom signala koje vlada dobija, količinom štete nanete u prethodnim uspešnim terorističkim akcijama i graničnim troškovima terorističkih investicija. Na primer, ako se poboljša kvalitet signala, veća je verovatnoća da će odgovor vlade biti u skladu

ma prevencije države u svim fazama manifestacije terorizma neznatna, ovi pojedinci mogu da budu blagovremeno sprečeni (Mijalkovski, 2007, 581). Veoma je važno prepoznati da se terorističke aktivnosti (i prateći antiteroristički naponi) razvijaju kao jedan skup postupaka, incidenata i drugih manifestacija dokazanih kao skokovi i promene u državi. To može otežati da se meri uspeh ili neuspeh, ali ovo mišljenje je kompatibilno sa složenosti u ovoj oblasti. Na primer, kada jednom samoubilački bombaški napad počne, on se odigrava u kvalitativno drugačijem okruženju nego ranije i menja prirodu pretnje. Kada terorizam jednom eskalira on postaje sve opasniji, zarazniji i stoga zahteva proaktivan odgovor i brzo oblikovanu politiku prevencije i ublažavanja (Perl, 2007, str. 2).

Pored preventivnih mera, koje imaju za cilj odvracanje terorista od akcije, država preduzima i represivne mere koje se odnose na primenu krivičnih, administrativnih i drugih aktivnosti prema izvršiocima ovih akata. Iako se državna zaštita mora sve više orijentisati na preventivnu akciju, država se ne može odreći represivne funkcije, jer se primenom krivičnih sankcija štite društvo i pojedinci od društveno opasnog ponašanja. Ta funkcija se može do kraja svesti na elemente krivičnogopravne prevencije i resocijalizacije, iako one moraju stajati sa njima u komplementarnom odnosu (Gaćinović, 2007, str. 44).

4. Antiteroristički (protivteroristički) sistem države

U funkciji što kvalitetnije i efikasnije odbrane od terorizma i osujećivanja aktivnosti terorista u nekoj od faza njihove akcije, jedna stabilna država mora imati izgrađen i osiguran protivteroristički sistem koji se nalazi u sklopu jedinstvenog sistema državne odbrane. Njega konstituišu države koje procenjuju da terorizam predstavlja pretnju njihovoj bezbednosti, a one države koje misle da nisu njime stvarno ugrožene štite se opštim odbrambenim sistemom. Neophodno je da država bude bezbednosno, politički i ekonomski stabilna, kao i stručno, kadrovski i materijalno osposobljena za suprotstavljanje terorizmu, jer on danas svakako predstavlja ogromno iskušenje i izazov za jednu demokratsku državu (Jordanov, 2008, str. 22).

sa aktuelnom terorističkom situacijom, čime se smanjuje profit i dobit na koje su teroristi računali, pa se samim tim smanjuje i verovatnoća od budućih napada (Arin, P. et al., 2011).

Širok spektar izraza kojima se terminološki opisuje protivteroristička delatnost i angažovanost država koje su mete napada skroz opravdava navedene dileme koje se tiču odbrane od terorizma. Tu se govori o sledećim terminima: antiterorizam, protivterorizam, suprotstavljanje terorizmu, prevencija terorizma, protivteroristička borba, sprečavanje i suzbijanje terorizma, odgovor terorizmu, reaktivne protivterorističke mere i sl. (Mijalkovski, 2010, *op. cit.*). Termin antiterorizam koji podrazumeva udruženo i zajedničko nastojanje vlada⁷ da se suprotstave terorizmu nije toliko star a prvo pominjanje međunarodne konferencije o antiterorizmu vezano je za Rim 1898. godine. Tema joj je bila nalet anarhističkih atentata u svim delovima sveta koji su trajali nekoliko godina. Interesovanje za antiterorizam vremenom je u značajnoj meri i raslo i opadalo i taj obrazac je delimično reflektovao kako snagu, tako i slabost različitih vrsta terorističkih pretnji, kao što je anarhizam oko 1890. godine ili nasilje leveice koje je sve više okupiralo Evropu, naročito osamdesetih godina prošlog veka i taj obrazac je bio slika i prilika političkih dešavanja i političkog raspoloženja u nekim zemljama. Među teoretičarima ne vlada konsenzus kada su u pitanju koreni i uzroci terorizma. Neki stavljaju akcenat na životne i egzistencijalne uslove u kojima teroristi žive, dok drugi naglašavaju konflikte i sukobe koji su glavni izvori gneva, ali i dalje se stavlja akcenat na primamljivost ekstremističkih ideologija koje upražnjavaju vođe ovih grupa. I pored različitih stavova, svi subjekti društva bi trebalo da se angažuju na rešavanju glavnih segmenata terorizma a to su faktori koji navode pojedince da se uključe u njega. Sve ono što ga suzbija tj. slabi njegove korene i uzroke može se tumačiti kao antiteroristička mera, pa i onda ako se ne naziva tim imenom i onda kada je u službi drugih političkih interesa i ciljeva, ali treba naglasiti da se ne može sve ono što je u službi borbe protiv terorizma okarakterisati kao antiterorizam (Rogers, 2012, str. 477).

Antiterorizam uključuje programe koji imaju za cilj sprečavanje

⁷ Vlade mnogih država reagovala su na terorističke akte ne samo tako što su ograničile građanska prava i lične slobode, nego su i povećale budžete za antiterorističku borbu. U izveštaju britanskog MI5 kaže se da su ukupni troškovi za borbu i obaveštajne aktivnosti protiv terorizma povećani sa 2,5 milijardi funti u 2007/2008. godini na 3,5 milijardi u 2010/2011. godini. Velika Britanija nije izolovan slučaj i primeri u ovoj državi otvaraju pitanje o odnosu između razmere terorističkih aktivnosti i nivoa potrošnje za antiterorističke operacije. (Arlin P. et.al., 2011, str. 198).

potencijalnih aktivnosti i jačanje bezbednosne svesti i fizičke sigurnosti i aktivno procesuiranje pojedinaca i odgovornih lica. Zaštitne mere potencijalnih meta su prvi efikasan korak u odvratanju od napada, a saradnja između privatnih korporacija i vladinih agencija je još jedna značajna komponenta antiterorizma. Pored toga, gotovo svako sprovođenje zakona i organizacija antiterorističkih programa ključni su za specifične potencijalne mete ili pojedince u okviru svojih nadležnosti (Bolz et al., 2002, str. 88). Antiterorizam čine odbrambene mere dizajnirane da smanje ranjivost pojedinca i zaštite imovinu od napada, a takođe obuhvata i mere ograničenog odgovora i suzbijanje od strane vojnih snaga. Borba na ovom planu se sastoji od mera koje se preduzimaju da spreče, odvrate i daju efikasan odgovor na terorističku pretnju (Lowder, 2003, str. 111).

Prema mišljenju Radoslava Gaćinovića, „antiterorizam predstavlja skup mera, aktivnosti i postupaka koje sprovode Organizacija UN i državne institucije na svojoj teritoriji u cilju pravovremenog prepoznavanja i iskorenjivanja savremenog terorizma, primenom strategije odvratanja i uzvratanja“ (Gaćinović, 2013, str. 10).

Treba razlikovati termin „protivterorizam“ (counterterrorism) od antiterorizma, jer se prvi naziv najčešće upotrebljava u doktrini SAD i odnosi se na one ofanzivne mere koje često podrazumevaju angažovanje smrtonosnih snaga direktno usmerenih na terorističke operative čelije i njihove raznovrsne aktivnosti, a najslikovitiji primer ovakvog poimanja protivterorizma jeste specifična taktika za rešavanje talačkih kriza (Smith, 2003, str. 4). Na planu borbe protiv terorizma, a u zavisnosti od strategije terorista, država će formirati stav o „tvrđim“ i „mekšim“ protivterorističkim aktivnostima i implementirati tzv. pomirljivu strategiju koja se sastoji u davanju određenih ustupaka teroristima u zamenu za prekid terorističkih akata. Korisna je još i tzv. pregovaračka strategija koju karakteriše posredno ili neposredno pregovaranje sa teroristima koje ne mora da se okonča davanjem ustupaka. Na kraju treba spomenuti i nepopustljivu strategiju gde se rešavaju krizne situacije decidnim odbijanjem zahteva terorista ili se čak i ne vode pregovori sa njima. Ta strategija je poznata i kao vojno-policijska antiteroristička strategija. Ona se sastoji u lišenju slobode terorista i oslobađanju talaca uz sredstva prinude, zbog čega još nosi naziv strategija „nulte tolerancije“, čija

je jedna od varijanti strategija odmazde prema teroristima koja stupa na snagu kada su teroristi već izvršili nasilni akt, a u dosta slučajeva i pobjegli i nestali (Mijalković, 2011).

Pod velikim znakom pitanja su dalje i neke veoma bitne crte protivterorizma, jer pobunjenici koji upražnjavaju ovaj vid nasilja stavljaju državu u dosta nezavidan položaj. Ta lica ne dovode u pitanje samo monopol države nad nasiljem, već kreiraju sliku nesposobnosti države da kvalitetno obavlja jedan od svojih ključnih zadataka a to je da obezbedi sigurnost i blagostanje svojim stanovnicima. Država koja je suočena sa ovim ogromnim izazovom, a koji dovodi u pitanje razlog postojanja same države, na ogromnom je ispitu i iskušenju da i sama posegne za terorizmom i istom merom odgovori na njega (Primorac, 2007, str. 16).

Krivičnopravno regulisanje svih aspekata odbrane od terorizma na unutrašnjem državnom planu je od izuzetne važnosti, čime se definišu nadležnosti, prava i obaveze snaga i subjekata bezbednosti, ali i drugih društvenih i državnih subjekata koji su od značaja za suzbijanje ove kriminalne aktivnosti. Formulacijom terorizma kao krivičnog dela države su u nacionalnom zakonodavstvu i na osnovu sopstvenih parametara samostalno odredile mehanizme za njegovo sprečavanje i suzbijanje. Kao jasna i direktna pretnja bezbednosti, terorizam je postao nezaobilazan predmet strategija nacionalne bezbednosti. U realizaciji svih mera i aktivnosti na suzbijanju terorizma predviđa se učešće svih subjekata nacionalnog sistema bezbednosti koji čine: nacionalni obaveštajno-bezbednosni sistem, policija, policijsko-bezbednosne formacije, vojska itd. (Bajagić, Mijalković, 2012, str. 490–491).

Dakle, upotreba nasilja i zastrašivanja, iako neophodan instrument u protivterorističkoj borbi, nikako ne predstavlja adekvatan odgovor na terorističku pretnju, a najefikasniji način da se suzbije i preduredi ovaj vid aktivnosti jeste da se iskorene motivi ljudi da se bave terorizmom. Svu pažnju je neophodno usmeriti na oblasti gde mogu biti regrutovani potencijalni teroristi, drugim rečima, što im se pruža manje podrške, to će biti i sve manja verovatnoća za neke nove napade. Ali i pored svega nasilje će uvek biti prisutno kao sredstvo ostvarenja terorističkih ciljeva, samo što će svakako sve teže nalaziti oslonac u licima koja pribegavaju nasilju.⁸ Potrebno je kontinuirano raditi na usavrša-

⁸ U nekim zemljama, na primer u Holandiji, pristalice terorista imaju dozvoljen

vanju i proširivanju preventivne strane borbe protiv terorizma. Jedinstvo napora zahteva koordinaciju ne samo u vrhu savezne vlade, već i na operativnom tj. taktičkom nivou, gde akcije odgovora i intervencija mogu pokrenuti različiti organi delujući samostalno ili u međusobnoj saradnji. Efikasan, integrisan odgovor zahteva planiranje upravljanjem incidentima, pojačanu interoperabilnost i koordinaciju na osnovu brzog i efikasnog donošenja odluka i uz podršku tome. Neophodno je pojačati: diplomatske mere zaštite stanovništva, minimiziranje štete, prekide terorističkih napada i izvođenje terorista pred „lice“ pravde. Država, takođe, pomaže i stranim vladama u pripremama i odgovorima na napade sprovođenjem multinacionalnih vežbi.

Jedan od osnovnih a, može se reći, i strateških zadataka svih država i međunarodnog javnog prava u budućnosti jeste ulaganje još većih napora u cilju donošenja novih međunarodnih konvencija koje će obuhvatiti, odnosno inkriminisati što veći broj dela međunarodnog terorizma. Mnoge konvencije i sastanci koji su održani sa ovom temom, uprkos zapaženim uspesima, samo su delimično doprineli da se formulišu određene međunarodnopravne zakonske norme koje imaju za cilj da preveniraju, spreče, ali i da omoguće krivično gonjenje i kažnjavanje onih krivičnih dela koja predstavljaju akte međunarodnog terorizma (Bajagić, 2000, str. 52).

Međunarodno pravo pruža okvir u kom se reflektuju nacionalne aktivnosti za borbu protiv terorizma i koji omogućava državama da međusobno saraduju u cilju efikasnog sprečavanja i borbe protiv ove pošasti. Taj okvir uključuje instrumente dizajnirane za međunarodnu saradnju u krivičnom pravu, na zaštiti ljudskih prava ili za uspostavljanje zakona ratovanja, što pruža širi kontekst u sklopu kojeg se protivterorističke aktivnosti i odvijaju.

pristup masovnim medijima, što dovodi do toga da oni ne moraju da vrše nasilne akte i ubijaju nedužne žrtve da bi uputili svoje poruke javnosti i iskazali stavove za koje se zalažu (Mojsilović, 2008, str. 18).

5. Zaključak

Država ima obavezu i primarnu odgovornost da spreči i da se bori protiv terorizma, kao i da poštuje i štiti ljudska prava i elementarne slobode, međutim, neophodno je da se osloni na podršku društva u celini kako bi se što efikasnije suprotstavila ovom fenomenu. Kontinuiran i ubrzan napredak tehnologije utiče da barijere za one koji žele da počine nasilje znatno slabije. Balansiran pristup terorizmu mora da se sastoji od dvostrukih standarda. S jedne strane, treba da postoji bolja ravnoteža između trenutnog fokusa na ovo krivično delo i drugih starih i novih pretnji a, sa druge strane, ravnoteža koja se mora postići između načina i sredstava. Jedan od modela poboljšanja saradnje u ovoj sferi jeste formiranje nacionalne kvartalne procene pretnji zasnovane na integraciji doprinosa iz raznih obaveštajnih agencija i policije, na osnovu relevantnih informacija u vezi sa terorizmom i radikalizacijom.

Borba na ovom polju zahteva blisku saradnju policije i obaveštajnih agencija, a takođe, mora se uvek obratiti pažnja ne samo na tretman i odgovor na radnje koje su se dogodile, već i na sprečavanje budućih akata terorizma, kao i na reakcije publike na postupke i pretnje. Poželjno je praktikovati strategiju direktnih i kontinuiranih akcija od kojih kumulativni efekat u početku remeti, zatim tokom vremena degradira i na kraju uništava terorističke grupe. Treba često i nemilosrdno izvršavati udare na teroriste na svim frontovima koristeći sve alate državnštva, jer će to svakako dati efikasnije rezultate. Pošto je za terorističke grupe karakterističan dugotrajan i iscrpljujuć rat, to iziskuje da one imaju kontinuiranu podršku i sredstva kako bi mogle da održavaju svoje aktivnosti, jer su glavni izvori finansiranja za mnoge terorističke organizacije kriminalne aktivnosti: krijumčarenja, falsifikovanja, iznude i narkotici. Uočavaju se proaktivniji i angažovaniji naponi na podizanju svesti zajednica širom država sa ciljem pružanja informacija i alata u cilju identifikacije ekstremizma u njihovim sredinama i različitih oblika nasilja.

Kako bi se postigao jedan dugoročni cilj na ovom polju mora se ići dalje od uske politike protivterorizma i ugraditi ova borba u sveobuhvatne strategije nacionalne bezbednosti. Uspesno suprotstavljanje terorističkim aktivnostima i rad u kontinuitetu uslovljeni su brojnim okolnostima i faktorima i zahtevaju odmerenost, strpljenje, ozbiljan na-

učnoistraživački rad, ozbiljnu organizaciju zaštite i kontrole radi pravovremenog uočavanja ciljeva i metoda delovanja savremenog terorizma. Borba protiv ovog brutalnog i nehumanog vida nasilja predstavlja kontinuirani zadatak organa bezbednosti, a njihov uspeh zavisi od profesionalizma nadležnih službi, ekonomske stabilnosti, jačanja odbrane i zaštite, međunarodnog ugleda i vojno-političkog položaja zemlje koja je pogođena terorističkim aktivnostima. Akcenat treba usmeriti na blisku saradnju između policije i obaveštajnih agencija; neki teroristi će morati da se privedu pravdi i sudovima, dok će se prema drugima primeniti vojna sila i tajne akcije. Kreiranje novog stava prema terorizmu uz dobijanje prave kombinacije za sprovođenje zakona i obaveštajne politike je utoliko važnije jer opasnost ne prestaje čak ni nakon što se terorizam stavi pod kontrolu. Strategija borbe protiv terorizma se mora fokusirati na odgovornost svih država u ispunjavanju obaveza u ovoj borbi unutar svojih granica, kao i na međunarodnom planu. Zatim treba pružiti pomoć onim državama koje su spremne da se bore a nemaju sredstava. I na kraju, kada država ne želi da ispuni svoje međunarodne obaveze i da uskrati podršku i utočište teroristima, druge zemlje bi u saradnji sa prijateljima i saveznicima ili nezavisno trebalo da preduzmu adekvatne korake kako bi ih ubedile da promene svoje pravila.

Borba protiv terorizma zahteva od vlasti da pokuša da obezbedi sigurnost i zaštitu stanovništvu, da eliminiše buduće pretnje i obeshrabri potencijalne pristalice terorista. Svaka država koristi svoje opšte krivične zakone kako bi gonila teroriste, zatim sprovodi posebne istrage ili mehanizme tužilaštva i povećane kazne, a izvršni ograni vlasti države pružaju primarni nadzor nad organizacijama uključenim u borbu protiv terorizma. Jedan takav strateški odgovor, koji je uvek iskušenje za vlade, jeste represija. Politika represije koristi upotrebu ili pretnju prisile protiv protivnika i potencijalnih protivnika za sprečavanje ili slabljenje njihove sposobnosti da se suprotstave vlasti i njihovoj politici.

Kvalitetna interagencijska saradnja i koordinacija su od izuzetnog značaja u borbi protiv terorizma, naročito transnacionalnog. Terorizam ima ozbiljan uticaj na niz osnovnih ljudskih prava, države imaju ne samo pravo, nego i obavezu da preduzmu efikasne mere protiv terorizma. Države su čvrsto rešene da preduzmu mere u cilju rešavanja uslova pogodnih za širenje terorizma, uključujući i nedostatak vladavine prava

i kršenja ljudskih prava i osiguraju bilo kakve mere preduzete u borbi protiv terorizma, u skladu sa svojim obavezama prema međunarodnom pravu. Suočavanje sa opasnošću od stranih boraca i odlučnost da se spreči još jedan teroristički napad ostaju najvažniji zadaci u sveukupnoj borbi protiv terorizma i treba se fokusirati na nastavak i poboljšanje sposobnosti suprotstavljanja terorističkom pretnjom u budućim godinama. Nužno je, u cilju efikasnosti na ovom polju, u potpunosti iskoristiti sve raspoložive pravne mehanizme da se kazne međunarodni teroristi, zatim eliminišu isti i njihove mrežne podrške u drugim državama i značajno proširiti domet finansijskih sankcija međunarodnim terorističkim mrežama podrške. Zatim neophodno je eliminisati teroristička utočišta u inostranstvu, kontradržavnu podršku za terorizam i pomoći drugim vladama da poboljšaju svoje sposobnosti u borbi protiv terorizma.

Jedan od aspekata borbe protiv terorizma, o kom se često raspravlja ali retko ispituju detalji, jeste preklapanje obaveštajnih službi i lokalnih agencija za sprovođenje zakona koje su krajnje „oči i uši“ antiterorističke strategije. U tom kontekstu treba poboljšati treninge i obuke, proširiti obaveštajne kapacitete, naročito u domenu analize kako na nacionalnom, tako i na lokalnom nivou. U ratu protiv terorizma neophodno je raspolagati pouzdanim informacijama, adekvatnim obaveštajnim kapacitetima jer upravo razmena i evaluacija podataka predstavljaju jedan od ključnih preduslova produktivnosti.

Literatura

1. Aksou, D., Carter, D., 2012, *Electoral Institutions and the Emergence of Terrorist Groups*. Department of Politics Princeton University.
2. Arin, P. (et.al), 2011, *Exploring the dynamic sbetween terrorism and anti-terror spending*, London.
3. Asal, V. 2010, *Terrorism: Organizational and Group Level Factors*. Rockefeller College, University at Albany, SUNY Protecting the Homeland from International and Domestic Terrorism Threats: Current Multi-Disciplinary Perspectives on Root Causes, the Role of Ideology, and Programs for Counter-radicalization and isengagement.

4. Bailes, A., 2001, *Terrorism and the International Security Agenda since 2001*, Combating Terrorism and Its Implications for the Security Sector.
5. Ballard, D. 2010, *International and Domestic Terrorism Threats: Current Multi-Disciplinary Perspectives on Root Causes*. California State University Northridge Protecting the Homeland from, the Role of Ideology, and Programs for Counter-radicalization and Disengagement.
6. Benjamin, D. *Strategic Counterterrorism*. Foreign Policy at Brookings.
7. Best, R. 2003, *Intelligence to Counter Terrorism: Issues for Congress*.
8. Bhatia, A., 2007, *The discourses of terrorism*, Journal of pragmatics 14, Department of Hong Kong, 279-289, DOI: 10.1016/j.pragma.2008.05.016.
9. Bolz, F., Dudonis, K., Schulz, D., 2002, *The Counterterrorism Handbook: Tactics, Procedures, and Techniques*. CRC PRESS, Boca Raton London New York Washington, D.C.
10. Borum, R., 2004, *Psychology of Terrorism*., Randy Borum Department of Mental Health Law & Policy.
11. Crenshaw, M., 1981, *The Causes of Terrorism*, Comparative Politics, Vol. 13 (4), Middletown, USA.
12. Cronin, K., 2003, *Behind the Curve: Globalization and International Terrorism*. International Security, Vol. 27, No. 3, 30–58.
13. Gaćinović, R., 2007, *Odbrana od terorizma*, Politička revija br. 2-4/2007, Institut za političke studije, Beograd.
14. Ganor, B., 2003, *Chapter 2: Trends in Modern International Terrorism*
15. Hamden, J., 2005, *Psychology of Terrorists: 4 types*, Ph.D. Democracy and Security, 1:127–136, Taylor & Francis DOI: 10.1080/17419160500321139.
16. Heymann, P., 2002, “*Civil Liberties and Human Rights in the Aftermath of September 11*,” ABANetwork, American Bar Association. All rights reserved.
17. Hoffman, B., 2002, “*The Hard Questions: A Nasty Business - Gathering ‘Good Intelligence’ Against Terrorists Is an Inherently Brutish Enterprise*,” Atlantic, vol. 289.
18. Jenkins, B., 1974, *Kidnapping and terrorism*, RAND Corporation, Santa monica,
19. Legault, R., 2010, *Where is Terrorism Happening? Numbers, Locations, and Representative Historis*, START, University of Maryland Protecting the Homeland from International and Domestic Terrorism Threats: *Current Multi-Disciplinary Perspectives on Root Causes, the Role of Ideology, and Programs for Counter-radicalization*.
20. Lowder, J., 2003, *Intelligence: Terrorism and Homeland defense*. Unclassified by United States Naval US. Army War College.
21. Mijalkovski, M., 2007, *Protivteroristička prevencija države*, Međunarodni problemi, Vol. LIX, br.4, Beograd.

22. Mijalkovski, M., 2010, *Terorizam i organizovani kriminal*, Fakultet bezbednosti, Beograd.
23. Mullins, S., Dolnik, A., 2010, *Relations between Violent Non-State Actors and Ordinary Crime*. Centre for Transnational Crime Prevention, University of Wollongong, Australia *Protecting the Homeland from International and Domestic Terrorism Threats: Current Multi-Disciplinary Perspectives on Root Causes, the Role of Ideology, and Programs for Counter-radicalization and Disengagement*.
24. *National strategy for combating terrorism*, 2003, President Bush Released by the White House, Office of the Press Secretary Washington, DC.
25. Perl, R., 2007, *Combating Terrorism: The Challenge of Measuring Effectiveness*, Raphael Perl Specialist in International Affairs
26. Pesto, H., 2011, *Uloga diplomatije u borbi protiv terorizma*, *Defendologija*, IX, broj 29-30, Sarajevo.
27. Primorac, I., 2007, *Savremeni terorizam kao filozofska tema*, „Polemos“, Zagreb,
28. Richardson, L., 2006, *The Roots of Terrorism*, Routledge, New York.
29. Rogers, R., 2012, u Wilijams P. - *Terorizam - Uvod u studije bezbednosti*, Službeni glasnik, Beograd.
30. Scardaville, M., 2002, *“Filling the Gaps in Security: The Greatest Failing on September 11. Was the Inability of Our Intelligence and Law Enforcement Agencies to Prevent the Attacks,”* *The World & I*, vol. 17.
31. Smith, S., 2003, *Borba protiv terorizma*, *Bezbednost*, 3/03, Beograd.
32. Smith, M., 2005, *Protivterorizam i upotreba sile u međunaordnom pravu*, Udruženje diplomaca centra Džordž K. Maršal Srbija i Crna Gora, Beograd.
33. Bajagić, M., 2000, *Terorizam i međunarodno javno pravo*, *Bezbednost*, br. 5-6/2000. MUP RS, Beograd.
34. Bajagić, M., Mijalković, S., 2012, *Organizovani kriminal i terorizam*, Kriminističko-policijska akademija, Beograd.
35. Vejnović, D., Kovačević, B., 2011, *Političko-diplomatska zaštita od terorizma*. Zbornik radova: Međunarodna naučnostručna konferencija - suprotstavljanje terorizmu – međunarodni standardi i pravna regulativa, Banja Luka.
36. Gaćinović, R., 2013, *Ugrožavanje kapaciteta bezbednosti a bezbednosti-države*, „Filip Višnjić“, Beograd.
37. Gaćinović, R., 2005, *Antiterorizam*, „Draspar partner“, Beograd.
38. Janković, D., 2010, *Međunarodni standardi u borbi protiv terorizma*, Niš.
39. Jordanov, M., 2008, *Službe bezbednosti: koliko znanje stranih jezika doprinosi uborbi protiv terorizma*, „NIC Vojska“, Beograd.
40. Krivokapić V., 2012, *Terorizam kao oblik organizovanog kriminalteta i mere suprotstavljanja*, „Bezbednost 05/2, Beograd.

41. Marinković, D., Đurđević Z., 2013, *Криминалистички аспекти супростављању тероризму*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
42. Mijalković, S., 2011, *Nacionalna bezbednost*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd.
43. Mijalković, S., Milošević, M., Amidžić, G., 2011, *Sličnosti i razlike između obaveštajne delatnosti obaveštajnih službi i „obaveštajnog delovanja terorističkih organizacija“*, Bezbednost, policija, građani - VIII-2/11, Banja Luka.
44. Milosavljević, B., 1997, *Nauka o policiji*, Policijska akademija, Beograd.
45. Milošević, M., 2005, *Obrana od terorizma*, „Svet knjige“, Beograd.
46. Mojsilović Ž., 2008, *Mogućnost upotrebe pregovaranja u suprostavljanju savremenom terorizmu*, Bezbednost, br. 3/08, Beograd.
47. Petković, M., 2009, *Terorizam-rat u kontinuitetu*, Vojno delo br. 4/2009, Beograd.
48. Subošić, D., 2010, *Organizacija i poslovi policije*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd.

STATE RESPONSES TO TERRORIST

SAŽETAK: Prvu deceniju 21. veka obeležila je ekspanzija terorizma. Ta pošast sve više uzima maha i ugrožava svetsku stabilnost i bezbednost. Autor je u radu prezentovao antiterorističke mere ukazujući na njihov značaj u sveukupnoj borbi protiv terorizma, ali i na probleme prilikom njihove primene u praksi. Bilo da ima sveobuhvatan ili selektivan pristup, borba protiv terorizma mora biti fleksibilna tj. uključivati različite elemente, kao što su: identifikacija programa kojima bi se sprečili teroristički napadi, destabilizovale i uništile terorističke organizacije; reakcija na terorističke incidente; minimiziranje štete, prekid napada i izvođenje terorista pred „lice“ pravde.

KLJUČNE REČI: terorizam, svetska bezbednost, borba protiv terorizma, antiterorizam.

SUMMARY: The first decade of the 21st century was marked by rising terrorist activity. The scourge of terrorism is on the rise, threatening the global stability and security. The work will present diverse anti-terrorism measures and their importance in fighting terrorism, as well as the problems of their implementation in practice. Excessive responses to acts of terrorism can obviously undermine human and individual freedom. Such acts can take many forms, which require different levels of response. The fight against terrorism, therefore, may include a comprehensive or a selective approach and a flexible strategy, which includes identification programmes to prevent terrorist attacks, disrupt and destroy terrorist organizations; responses to terrorist incidents; and coordinated efforts to minimize damage, terminate terrorist attacks, and bring terrorists to justice. State responses should include specific measures designed to deter or prevent terrorist attacks and to limit the damage from the effects of terrorist incidents.

KEYWORDS: terrorism, global security, fight against terrorism, counter-terrorism.

POZIV I UPUTSTVO AUTORIMA

Pozivamo sve zainteresovane autore da pošalju radove iz oblasti društvenih istraživanja ukoliko isti ranije nisu objavljivani u drugim časopisima. Rok za prijem kompletnih radova za prvi broj je **01. april** a za drugi broj je **01. oktobar**.

Naučni radovi koji će biti objavljivani u časopisu CIVITAS ograničeni su obimom od 10.000 do 20.000 karaktera. Radovi treba da se pišu u fontu Times New Roman, veličine slova 12 pt i sa proredom 1,5.

Tekst rada mora biti predat kao Word dokument (.doc).

Radovi moraju biti napisani na **srpskom ili engleskom** jeziku, sa rezimeima, ključnim reči- ma i naslovom na **srpskom i engleskom jeziku**. Ukoliko radove dostavljaju strani autori dostavlja se samo rezime na engleskom jeziku.

Autori bi trebalo da predaju svoje radove elektronski, putem internet stranice časopisa - <http://www.civitas.rs>. U prijavi rada, uz sam rad, neophodno je dostaviti Izjavu o originalnosti rada.

Objava radova je besplatna.

Jedan autor može objaviti samo jedan rad godišnje u časopisu. Objava rada uslovljena je dobijanjem dve pozitivne anonimne recenzije i preporuke recenzenata za štampu.

Autori će dobiti besplatan primerak broja časopisa u kom je njihov rad štampan.

Redakcija časopisa zadržava pravo da članak prilagodi jedinstvenim standardima uređivanja i pravopisnim pravilima srpskog i engleskog jezika.

FORMAT I STIL RADA

Svi radovi koji se šalju započinju navođenjem (u gornjem levom uglu) **imena i prezimena autora** fontom Times New Roman 12 pt, a u fusnoti označenoj zvezdicama za svakog autora navodi se titula, naziv ustanove u kojoj je autor zaposlen, adresa i kontakt podaci fontom Times New Roman 10 pt.

Naslov rada piše se na sredini, velikim slovima i podebljano (font Times New Roman 14 pt).

Pre samog teksta piše se kratki **rezime** obima do 8 redova i **pet ključnih reči** (u proredu *sin- gle* i fontu 10).

Podnaslovi se pišu na levoj strani, malim slovima i podebljano i moraju biti numerisani arapskim brojevima (1., 1.1., 1.2., 1.2.1. itd.). Paragrafi 1., 2. itd. odvajaju se od prethodnog paragrafa jednim praznim redom, a paragrafi 1.1., 1.2. itd. razmakom od 6 pt.

Tekst se piše fontom Times New Roman 12 pt i trebalo bi da sadrži cilj rada, korišćene metode, rezultate istraživanja i zaključke. Na kraju teksta, posle zaključka navodi se **literatura**.

Posle navođenja literature, pišu se **naslov rada, rezime i ključne reči** na engleskom jeziku ukoliko je rad na srpskom ili srpskom jeziku ukoliko je rad na engleskom. Naslov rada piše se velikim slovom, podebljano, fontom Times New Roman 14 pt a rezime i ključne reči pišu se fontom Times New Roman 10 pt.

Ukoliko rad sadrži fusnote (napomene uz tekst koje ga dodatno pojašnjavaju), one se pišu u proredu *single* i fontu 10. U fusnotama se *ne navodi* literatura, nego se ona, sledstveno *APA stilu*, navodi kao integralni deo osnovnog teksta.

CITIRANJE I POZIVANJE NA LITERATURU PREMA APA STILU CITIRANJE U TEKSTU

LITERATURA

Citiranje unutar teksta

- Kod APA stila izvor, koji se koristi, navodi se unutar teksta, tako što se elementi (autor, godina izdanja, broj strane na kojoj se nalazi deo koji se citira) navode u zagradama i odvajaju zarezom. Citirani izvori se navode na kraju rečenice neposredno pre tačke.

- Na **referensnoj strani** se nalaze puni podaci o izvorima koji su korišćeni u tekstu.

Pravilo: Jedan autor

- a. Kada se u rečenici pominje autor i navode njegove reči, onda se posle imena autora navodi godinu izdanja citiranog rada u zagradi, a na kraju rečenice potrebno je staviti broj strane na kojoj se nalazi rečenica u tekstu iz koga se navodi:

primer:

Poričući kao osnovni aspekt sopstvene seksualnosti i identiteta muškog, on se, prema rečima Volfenštajnovne (1974), „okrenuo od stvarnosti koja se pokazala tako nepodnošljivo razočaravajuća“ (str. 9).

- b. Kada se autor ne pominje u rečenici onda njegovo prezime, godinu izdanja rada i broj strane u radu stavljamo u zagrade i na kraj rečenice. Ako je citat nastao **parafraziranjem** ili **rezirom** onda podatak o broju strane nije neophodan.

primer:

Produktivan stvaralački nivo gubi svojstva umetničke komunikacije, a dobija svojstva magijskog ili vračanja (Kris, 1953).

- c. Ako citat koji se navodi u tekstu sadrži više od 40 reči ne koriste se znaci navoda, nego se citat piše u posebnom bloku.

primer:

Vigotski (1996) značenje izraza „socijalno“ takođe određuje svojstveno sebi:

Reč socijalno primenjena na naš predmet je od velikog značaja. Pre svega, u najširem značenju ona označuje da je sve kulturno-socijalno. Kultura i jeste produkt socijalnog života i društvene delatnosti čoveka i zato nas već samo postavljanje problema kulturnog razvoja ponašanja neposredno uvodi u socijalni plan razvoja. Dalje, moglo bi se ukazati na to da je znak koji se nalazi van organizma, kao i oruđe, odvojen od ličnosti i u stvari služi kao društveni organ ili socijalno sredstvo (str. 114).

Pravilo: Rad sa dva autora

Između prezimena autora se ubacuje znak &:

primer:

Tomas i Česova (1984) definišu temperament kao „kategorički termin bez ikakvih implikacija u odnosu na etiologiju“ (str. 4).

Temperament se definiše i kao „kategorički termin bez ikakvih implikacija u odnosu na etiologiju“ (Thomas & Chess, 1984, str. 4).

Pravilo: Rad sa 3-5 autora

Prilikom prvog navođenja takvog izvora navesti sve autore:

primer:

(Rokai, Đere, Pal, & Kasaš, 2002)

Kod kasnijih navođenja ovog izvora navesti samo prvog autora i dodati „i dr.“ ako je knjiga pisana na srpskom, ili ”et al.“, ako je knjiga pisana na stranom jeziku.

primer:

(Rokai i dr., 1982)

Pravilo: Rad sa 6 i više autora

Pri prvom i svakom daljem navođenju navesti samo prvog autora i dodati „i dr.“ ako je knjiga pisana na srpskom, ili ”et al.“, ako je knjiga pisana na stranom jeziku:

primer:

(Nikolić i dr., 2010)

Pravilo: Radovi udruženja, korporacija ili drugih organizacija

Kada je autor rada neka organizacija onda njen naziv treba staviti u zagrade kao autora tog dela. Ako organizacija ima poznat skraćeni naziv, tada se taj skraćeni naziv piše u uglastim zagrada, posle punog naziva, u prvom navođenju; svako sledeće navođenje obeležava se ovim skraćenim nazivom.

primer:

prvo navođenje:

(Srpska akademija nauka i umetnosti [SANU], 1998)

kasnija navođenja:

(SANU, 1998)

Pravilo: Nepaginirani izvori

Kada se citira izvor koji ne prikazuje broj strana (kao što su elektronski izvori) koristi se broj paragrafa ili naslov odeljka i broj paragrafa u tom odeljku:

primer:

(Bogdanović, 2000, para. 5)

(Johnson, 2000, Conclusion section, para. 1)

Pravilo: Autori sa istim prezimenom

Kod autora sa istim prezimenom koriste se inicijali imena kako bi se izbegla konfuzija.

primer:

Istraživanje koje je sproveo N. Jovanović (2002) dovelo je do ...

Pravilo: Više referenci od istog autora

Ako postoje dve ili više referenci od istog autora iz iste godine onda se posle podatka o godi- ni dodaju slovne oznake „a“, „b“, itd.

primer:

(Torma, 2000a) (Torma, 2000b)

Pravilo: Dva ili više radova u jednom citatu

Kada se navode dva ili više radova, onda se u zagradi navode autori originalnih radova po redu objavljivanja i oni se razdvajaju tačkom-zapetom:

primer:

Interesantno je da drugi autori, opet, relativizmu suprotstavljaju realizam, naročito jedan nje- gov vid posebno popularan u epistemologiji - konvergentni realizam (Sindelić, 1988; Kirk, 1999).

Format APA stila

- Ovde su prikazani primeri korišćenja APA stila za citiranje u raznim oblicima pojavljivanja (knjiga, članak u časopisu, zbornik, ...). Prikazani su osnovni primeri i ne odgo- varaju svakoj mogućoj situaciji.

Knjige (štampani izvori)

- Knjiga sa jednim autorom

Prezime autora, inicijal(i) imena (godina izdanja). *Naslov dela*. Mesto izdanja: naziv izdavača.

primer:

Lukić, R. (2010). *Revizija u bankama*. Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu.

-Knjiga sa više izdanja (ne navodi se ako ima samo jedno izdanje)

Prezime autora, inicijal(i) imena (godina izdanja). *Naslov dela* (br. izdanja). Mesto izdanja: naziv izdavača.

primer:

Lukić, R. (2010). *Revizija u bankama* (4. izd.). Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu.

- Knjiga sa više autora

Kada postoji više autora, svi se navode, s tim što se pre poslednjeg prezimena dodaje amper- send (&). Ako postoji više od sedam autora, navodi se prvih šest, zatim se pišu tri tačke, i na kraju podaci o poslednjem autoru.

Prezime autora, inicijal(i) imena, & prezime, inicijal(i) (godina izdanja). *Naslov dela*. Mesto izdanja: naziv izdavača.

primer:

dva autora:

Dorđević, S., & Mitić, M. (2000). *Diplomatsko i konzularno pravo*. Beograd: Službeni list SRJ.

četiri autora:

Rokai, P., Đere, Z., Pal, T., & Kasaš, A. (2002). *Istorija Mađara*. Beograd: Clio.

-Knjiga, prevod dela

Prezime autora, inicijal(i) imena (godina izdanja). *Naslov dela*. (Inicijal(i) imena prezime, prev.). Mesto izdanja: naziv izdavača.

primer:

Spic, E. H. (2011). *Umetnost i psiha: studija o psihoanalizi i estetici*. (A. Nikšić, prev.). Beograd: Clio.

-Knjiga sa urednikom ili priređivačem, zbornik radova

Ako je knjiga zbornik radova sa nekog naučnog skupa ili na neku odgovarajuću temu, kao autora navodi se priređivač tog dela i uz njegovu prezime i inicijal imena u zagradi se dodaje „ured.“ ako je urednik, ili „prir.“ ako je priređivač, ili pak ”Ed.“ kao editor ako je knjiga pisana na stranom jeziku.

Prezime autora, inicijal(i) imena (Ed.) (godina izdanja). *Naslov dela*. (Inicijal(i) imena prezime, prev.). Mesto izdanja: naziv izdavača.

primer:

Đurković, M. (ured.) (2007). *Srbija 2000-2006: država, društvo, privreda*. Beograd: Institut za evropske studije.

Članci u časopisima

-Članak iz zbornika

Prezime autora, inicijal(i) imena (godina izdanja). Naslov odeljka ili članka. U: Inicijal(i) imena Prezime, (priređio), *Naslov dela* (str. broj strana). Mesto izdanja: naziv izdavača.

primer:

Radović, Z. (2007). Donošenje ustava. U: Đurković, M. (ured.) (2007). *Srbija 2000-2006: država, društvo, privreda* (str. 27-38). Beograd: Institut za evropske studije.

-Članak iz naučnog časopisa

Prezime autora, inicijal(i) imena (godina izdanja). Naslov članka. *Naslov dela, godište*, opseg strana.

primer:

Đurić, S. (2010). Kontrola kvaliteta kvalitativnih istraživanja. *Sociološki pregled*, 44, 485- 502.

-Članak iz magazina

Članak iz magazina ima isti format kao kad se opisuje članak iz naučnog časopisa samo što se dodaje podatak o mesecu (ako izlazi mesečno), i podatak o danu (ako izlazi nedeljno).

primer:

Bubnjević, S. (2009, decembar). Skriveni keltski tragovi. *National Geographic Srbija*, 38, 110-117.

-Članak iz novina

Za prikaz ovih izvora treba dodati podatak o godini, mesecu i danu za dnevne i nedeljne no- vine. Takođe, koristiti „str.” (ili ”p.“ ako su novine na stranom jeziku) kod broja strana.

primer:

Mišić, M. (1. feb. 2012). Ju-Es stil smanjio gubitke. *Politika*, str. 11.

A ako se ne spominje autor članka:

primer:

Stráževice gotova za dva meseca. (1. feb. 2012). *Politika*, str. 10.

Onlajn izvori

- Napomena:

Prema šestom izdanju uputstva za APA, kad god je moguće, treba upisivati DOI broj. DOI broj se upisuje na kraju opisa bez tačke.

- Ako DOI nije dostupan koristiti URL, ali ne treba upisivati datum pristupa sajtu, osim kod sajtova koji će se najverovatnije vremenom menjati (npr. wiki).

-Članak iz onlajn naučnog časopisa

primer:

Stankov, S. (2006). Phylogenetic inference from homologous sequence data: minimum topological assumption, strict mutational compatibility consensus tree as the ultimate solution. *Biology Direct*, 1. doi:10.1186/1745-6150-1-5

Ako članak nema DOI broj možemo iskoristiti URL adresu:

primer:

Stankov, S. (2006). Phylogenetic inference from homologous sequence data: minimum topological assumption, strict mutational compatibility consensus tree as the ultimate solution. *Biology Direct*, 1. Preuzeto sa <http://www.biology-direct.com/content/1/1/5>

- E-knjige

Pri citiranju knjiga ili poglavlja iz knjiga koja su jedino dostupna onlajn umesto podatka o mestu izdavanja i izdavaču staviti podatak o elektronskom izvoru iz kog se preuzima:

primer:

Milone, E. F. & Wilson, W. J. F. (2008). *Solar system astrophysics: background science and the inner solar system* [SpringerLink version]. doi: 10.1007/978-0-387-73155-1

- Veb sajt

Podatak o godini se odnosi na datum kreiranja, datum kopiranja, ili datum poslednje promene.

Veb sajt kome se zna autor:

primer:

Kraizer, S. (2005). *Safe child*. Preuzeto 29. februara 2008, sa <http://www.safechild.org/>

Veb sajt kome se autor ne zna:

primer:

Penn State Myths. (2006). Preuzeto 6. decembra 2011, sa <http://www.psu.edu/ur/about/myths.html>

Veb sajt gde je autor korporacija ili organizacija:

primer:

Substance Abuse and Mental Health Services Administration (SAMHSA). (15. februar 2008).

Stop underage drinking. Preuzeto 29. februara 2008, sa <http://www.stopalcoholabuse.gov>

Strana unutar veb strane:

primer:

Global warming solutions. (2007, May 21). U: *Union of Concerned Scientists*. Preuzeto 29. februara 2008, sa http://www.ucsusa.org/global_warming/solutions

-Blog i wiki

Napomena: Viki (wiki) su strane koje svako može da uređuje i menja. Informacije koje nala- zimo na ovakvim sajtovima ne moraju biti pisane od strane eksperata.

blog:

primer:

Jeremiah, D. (2007, September 29). The right mindset for success in business and personal life [Web log message]. Preuzeto sa <http://www.myrockcrawler.com>

wiki:

primer:

Happiness. (n.d.). U: Psychwiki. Preuzeto 7. decembra 2009 sa <http://www.psychwiki.com/wiki/Happiness>

-Video post (YouTube, Vimeo, ...)

Za podatak o autoru se uzima prezime i ime autora (ako postoji taj podatak) ili ime koje je autor uzео kao svoj alijas (obično se nalazi pored podatka „uploaded by“ ili „from“):

primer:

Triplexity. (1. avgust 2009). Viruses as bionanotechnology (how a virus works) [video]. Preuzeto sa <http://www.youtube.com/watch?v=M-BIZI4s5NiE>

Referensna strana

- Svi izvori koji su navedeni u toku teksta navode se na kraju rada u odeljku pod naslovom

„Literatura“, ili „Korišćeni izvori“. Ako postoje neki dodatni izvori koji nisu citirani u sa- mom radu, ali su poslužili pri pisanju rada, ili mogu da posluže za dalje izučavanje date teme, mogu biti navedeni u odeljku sa naslovom „Bibliografija“ ili „Dodatna literatura“.

Izgled i redosled

APA stil nalaže da naslovi sa referensne strane budu poređani tako da prva linija svakog unosa stoji do leve margine, a ostale linije da budu uvučene. Ova lista bi trebalo da ima dvostruki prored.

Reference treba da budu poređane po alfabetskom redosledu. Naslovi na stranim jezicima koji počinju sa određenim ili neodređenim članovima („a“, „the“, „Die“, ...) se ređaju kao da član ne postoji. Isto tako, ako neki naslov počinje brojem naslov piše se slovima.

- Izgled referensne strane: Literatura:

Bubnjević, S. (2009, decembar). Skriveni keltski tragovi. *National Geographic Srbija*, 38, 110- 117.

Đorđević, S., & Mitić, M. (2000). *Diplomatsko i konzularno pravo*. Beograd: Službeni list SRJ.

- Đurić, S. (2010). Kontrola kvaliteta kvalitativnih istraživanja. *Sociološki pregled*, 44, 485-502.
- Đurković, M. (ured.) (2007). *Srbija 2000-2006: država, društvo, privreda*. Beograd: Institut za evropske studije.
- Global warming solutions. (2007, May 21). U: *Union of Concerned Scientists*. Preuzeto 29. februara 2008, sa http://www.ucsusa.org/global_warming/solutions
- Happiness. (n.d.). U: Psychwiki. Preuzeto 7. decembra 2009 sa <http://www.psychwiki.com/wiki/Happiness>
- Jeremiah, D. (2007, September 29). The right mindset for success in business and personal life [Web log message]. Preuzeto sa <http://www.myrockcrawler.com>
- Kraizer, S. (2005). *Safe child*. Preuzeto 29. februara 2008, sa <http://www.safechild.org/>
- Lukić, R. (2010). *Revizija u bankama*. Beograd : Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu.
- Milone, E. F. & Wilson, W. J. F. (2008). *Solar system astrophysics: background science and the inner solar system* [SpringerLink version]. doi: 10.1007/978-0-387-73155-1
- Mišić, M. (2012, februar 1). Ju-Es stil smanjio gubitke. *Politika*, str. 11.
- Radović, Z. (2007). Donošenje ustava. U: Đurković, M. (ured.) (2007). *Srbija 2000-2006: država, društvo, privreda* (str. 27-38). Beograd: Institut za evropske studije.
- Рокаи, П., Ђере З., Пал Т., & Касаш А. (2002). *Историја Мађара*. Beograd: Clio.
- Penn State Myths*. (2006). Preuzeto 6. decembra 2011, sa <http://www.psu.edu/ur/about/myths.html>
- Spic, E. H. (2011). *Umetnost i psiha: studija o psihoanalizi i estetici*. (A. Nikšić, prev.). Beograd: Clio.
- Stankov, S. (2006). Phylogenetic inference from homologous sequence data: minimum topological assumption, strict mutational compatibility consensus tree as the ultimate solution. *Biology Direct*, 1. doi:10.1186/1745-6150-1-5
- Straževica gotova za dva meseca. (2012, februar 1). *Politika*, str. 10.
- Substance Abuse and Mental Health Services Administration (SAMHSA). (15. februar 2008).

Stop underage drinking. Preuzeto 29. februara 2008, sa <http://www.stopalcoholabuse.gov> Triplexity. (1. avgust 2009). Viruses as bionano-technology (how a virus works) [video]. Preuzet sa <http://www.youtube.com/watch?v=MBIZI4s5NiE>

INVITATION AND INSTRUCTIONS TO AUTHORS

We invite all interested authors to submit their papers related to areas of research in social sciences, provided that the same paper has never been published before in other journals. The time limit set for receiving the completed paper for the first issue is **April 1**, and for the second is **October 1**.

The papers to be published in the journal CIVITAS are limited in length from 10.000 to 20.000 characters written in Times New Roman (font) 12 pts., double spaced.

The text should be submitted as Word document (.doc).

The papers should be written in **English** or **Serbian**, with abstracts, key words and title both in **English** and **Serbian**. In case the paper is submitted by a foreign author only an abstract in English should be added.

The authors should submit their papers in electronic form via the internet page of the journal <http://www.civitas.rs>. When submitting, it is necessary to attach the Statement concerning originality of the work.

The publishing of the work is free of charge.

An author can publish only one paper per annum in the journal. Two positive reviews by anonymous reviewers and their references for publishing are required for the paper to be published.

The author will receive a copy of the journal in which his/her paper is published.

The editorial board of the journal reserves the right to adapt the text to unifying editing standards as well as accepted conventions of usage and orthography in the English and Serbian language.

FORM AND STYLE

All the papers submitted should begin by stating (in the left upper corner) **the last name and the first name** of the author in Times New Roman 12 pts. In the footnote introduced by an asterisk for every author his/her degree, institution where he/she works and address and contact data should be given in Times New Roman 10 pts.

The title of the paper in capital (upper-case) letters, in bold, should be written in the middle (Times New Roman 14 pts.)

Before the main body of the text a short **abstract** (summary) in length up to 8 lines should be given with **five key words** single spaced in font 10 pts.

The subtitles should be written to the left on the page in lower-case letters and must be marked with numbers (e.g. 1., 1.1, 1.2, 1.2.1). The paragraphs (1., 2. etc.) are separated from the preceding ones by a blank space, and the paragraphs (1.1, 1.2 etc) by a 6 pts space.

The text is to be written in Time New Roman 12 pts and should contain the aim of the work, methods applied, the results obtained and the conclusions. At the end after the conclusion **references** should be listed.

After the references list, **the title of the paper, a summary and key words** should be written in English, if the text is in Serbian, or in Serbian, if the text is in English. The title is in bold upper-case letters, Times New Roman 14 pts, the summary and key words in Times New Roman 10 pts.

In case the paper contains footnotes (elucidating remarks added to the text), these should be written single spaced in 10 pts font. The footnote *does not contain* the citation of sources, since in accordance with the *APA style* they are integral part of the text.

QUOTING AND REFERRING TO LITERATURE APA STYLE CITATIONS IN THE TEXT

According to APA style quoting is considered to be integral part of the text; the source is given in brackets containing the elements (the name of the author, year of publication and page number) separated by comma. The source is quoted at the end of the sentence in front of the period.

At the end of the text a **reference list** is given with the documentation regarding all the sources used, in alphabetical order by the author's last name.

RULE: **Single author**

- a. If in a sentence one author is mentioned and his/her words are quoted, then the year of the publication is given in brackets and the page number after the sentence(s) quoted. (the sentence(s) is separated by quotation marks).

EXAMPLE:

Kripke (1972) makes a similar comment:” ‘Possible worlds’ are *stipulated*, not *discovered* by powerful telescopes” (p.267).

- b. If in the sentence the author's name is not mentioned, then his/her surname together with the year of publication and page number is given in brackets at the end of the sentence. If the source is **paraphrased** or **summarized**, then it is not necessary to add the page number.

EXAMPLE

The internal structure is taken to be part not of the content of sentences but of the way in which such content is represented (Stalnaker,1984)

- c. If the quotation contains more than 40 words, quotation marks are not used, but written as a separate paragraph.

EXAMPLE:

David Lewis in (1973) offers a vivid characterization of possible worlds in the following often quoted paragraph:

It is uncontroversially true that things might have been otherwise than they are. I believe, and so do you, that things could have been different in countless ways. But what does this mean? Ordinary language permits the paraphrase: there are many ways things could have been besides the way they actually are. On the face of it, this sentence is an existential quantification. It says that there exist many entities of certain description, to wit, “ways things could have been”. I believe permissible paraphrases of what I believe; taking the paraphrase at its face value, I therefore believe in the existence of entities which might be called “ways things could have been”. I prefer to call them “possible worlds”.

RULE: Two authors

If the source quoted is in brackets insert the sign& between the names of authors. **EXAMPLE:**

Heim and Kratzer (1998) explain the notion ‘type driven interpretation’ as follows: “it’s the semantic types of the daughter nodes that determine the procedure for calculating the meaning of the mother node” (p.44).

The notion of type driven interpretation may be explained as follows: “it’s the semantic types of the daughter nodes that determine the procedure for calculating the meaning of the mother node” (Heim & Kratzer, 1998, p.44)

RULE: 3-5 authors

When quoted for the first time the names of all the authors should be mentioned e.g. (Gazdar, Klein, Pullum & Sag, 1985)

Later it is sufficient to mention the name of the first one adding “et al.” if the book is in English or “i dr.” if the book is written in Serbian.

e.g. (Gazdar et al.,1985) (RULE: **6 or more authors**)

It is sufficient to mention only the first author’s name with “i dr.” or “et al.” added in any occurrence of the quotation.

EXAMPLE:

(Nikolić i dr., 2010)

RULE: Works by associations, corporations or other organizations

If the author of the work is some organization, then the name of the organization should be mentioned in brackets as the author of the work. If the organization has a well known acronym, then the acronym should be put in square brackets, after the full name of the organization in its first occurrence, after that only the acronym is used.(p.84)

EXAMPLE:

First occurrence:

(Srpska akademija nauka i umetnosti [SANU], 1998)

Thereafter: (SANU, 1998)

RULE: Sources without page numbers

When sources without pagination (e.g. some electronic sources) are quoted the number of paragraph is used or the subtitle of the section and the number of paragraph in that section:

EXAMPLE:

(Bogdanovic, 2000, para. 5)

(Johnson, 2000, Concluding section, para. 1) **RULE: Authors with the same surname**

If there are two authors having the same surname, then the initial of the given name is used to avoid confusion.

EXAMPLE:

The investigation carried out by N. Jovanovic (2002) showed....

RULE: More than one work by the same author

When more than one work by the same author published in the same year is quoted, letters “a” and “b” should be inserted after the year of publication.

EXAMPLE:

Hall, S. L. (1980a). *Attention deficit disorder*. Denver: Bald Mountain Press
Hall, S. L. (1980b). *Taming your adolescent*. Detroit: Morrison Books

RULE: Two or more works in the same quotation

When two or more works by different authors are quoted in the same sentence, then the names of authors should be given in chronological order of publishing their works separated by a semicolon.

EXAMPLE:

It is interesting that other authors, again, oppose realism to relativism, especially one aspect of it that is especially popular in epistemology – convergent realism (Sinđelić, 1988; Kirk, 1999).

REFERENCES APA STYLE

Here we are giving examples of entries APA style for different form of publications (books, articles in journals, collections etc.) We are giving samples which may not be suitable for every situation.

BOOKS (PRINTED SOURCES)

Books by one author

The author's last name, initial(s), year of publication (in parentheses), the title of the book (italicized); place of publication, the name of the publisher

EXAMPLE:

Gould, S. J.(1985). *The flamingo's smile*. New York: W.W. Norton

BOOKS HAVING MORE THAN ONE EDITION (In case there is one edition this is omitted)

The author's last name, initial(s), year of publication (in parentheses), the title of the book (italicized, the number of edition)

EXAMPLE:

Haegeman, L. (1994). *Introduction to Government and Binding Theory* (2.ed.) Oxford: Blackwell..

BOOKS BY MORE THAN ONE AUTHOR

If there are more authors to the book, each name should be mentioned; in front of the last one an ampersand (&) should be inserted. If there are more than seven authors, the names of six should be written down, then three periods and after that the data concerning the last author.

The author's last name, initial(s) & the (second) author's last name, initial(s), year of publication (in parentheses), The title of the book (italicized); place of publication, publisher.

EXAMPLE:

Forst, M.L., & Blomquist, M. (1991). *Missing children: Rhetoric and Reality*. New York: Lexington Books

A book by four authors

EXAMPLE:

Gazdar, G., Klein, E., Pullum, G., & Sag, I. (1985). *Generalized Phrase Structure Grammar*. Oxford: Blackwell

A book, translated

The author's last name, initial(s), year of publication (in parentheses), the title of the book (italicized), initial(s) and the last name of the translator (in parentheses)

EXAMPLE:

Wittgenstein, L.(1961). *Tractatus Logico-Philosophicus*. (D.F. Pears and B.F. McGuinness transl.).London: Routledge & Kegan Paul

Books with an editor, collections, anthologies

If the book is a collection of works from some conference or an anthology concerning some subject, the editor's name of the collection is given adding (Ed.), in parentheses after the name, if the book is in English or in some other foreign language; (ured.) or (prir.) if the book is in Serbian.

The author's last name, initial(s), (Ed.), the year of publication (in parentheses), the title of the book (italicized), initial(s) and last name of the translator, the place of publication, publisher.

EXAMPLE:

Ostertag, G. (ed.) (1998). *Definite Descriptions*. Cambridge Mass.: MIT Press

ARTICLES IN JOURNALS

ARTICLES IN ANTHOLOGIES

The last name of the author, initial(s), year of publishing (in parentheses); the title of the article; IN: initial(s), the last name (Ed.), the title of the journal, anthology, volume etc.(italicized) page numbers (in parentheses); place of publishing; publisher.

EXAMPLE:

Freidin, R. (2001). Cyclicality and Minimalism. In: Epstein, S.D. and Hornstein, N., (eds.) (2001). *Working Minimalism* (pp. 95-127). Cambridge Mass.: MIT Press

Article from scientific journals

The last name of the author, initial(s), year of publishing (in parentheses), the title of the article, the name of the journal, volume number (italicized), page numbers.

EXAMPLE:

Kamp, H. (1971). Formal Properties of 'Now' *Theoria*, 37, 227-273.

Article from magazines and other periodicals

The description is the same as for an article from a scientific journal, except that a month is added if the publication is issued monthly or day if it is issued weekly.

EXAMPLE:

Langer, E.T. (1989, May). The mindset of Health. *Psychology Today*, 48, 1138-1241

Articles from newspapers

For the description of this type of source to the year and month, day should be added for daily and weekly newspapers, and p. in case of foreign language newspapers or str. For Serbian ones is to be used for page number.

EXAMPLE:

Noble, K. B. (1986, September 1). For ex-Hormel workers, no forgive and forget. *The New York Times*, p.A5

ELECTRONICSOURCES

NOTE

According to the sixth edition of APA guidelines, whenever possible a DOI number should be written at the end of description without a period at the end.

If the DOI number is not available use URL, but without the date of access, except if it is likely that content of the site will change (e.g. wiki)

Article from on-line scientific journal

EXAMPLE:

Stankov, S. (2006). Phylogenetic inference from homologous sequence data: minimum topological assumption, strict mutational compatibility consensus tree as the ultimate solution. *Biology Direct*, 1. doi:10.1186/1745-6150-1-5

If DOI number is not available use ORL address.

EXAMPLE;

Stankov, S.(2006). Phylogenetic inference from homologous sequence data: minimum topological assumption, strict mutational compatibility consensus tree as the ultimate solution. *Biology Direct*, 1. from <http://www.biology-direct.com/content/1/1/5>

E-books

When books or chapters of books are quoted from books available only on-line instead of the data about place of publishing and publisher the data about the electronic source from which the text is taken should be given.

EXAMPLE:

Milone, E.F. & Wilson,W.J.F. (2008). *Solar system astrophysics: background science and the inner solar system* [SpringerLink version].
Doi: 10.1007/978-0-387-73155-1

Web-site

The datum about the year refers to the date of creating, the date of copyright or to the date of the last change.

Web site with the author known

EXAMPLE:

Kraizer, S.(2005). *Safe child*. Retrieved February, 29, 2008 from <http://www.safechild.org/>

Web-site with unknown author

EXAMPLE:

Penn State Myths.(2006). Retrieved December 6, 2011, from <http://www.psu.edu/ur/about/myths.html>

Web-site whose author is a corporation or organization

EXAMPLE:

Substance Abuse and Mental Health Services Administration (SAMHSA). (February 15, 2008). *Stop underage drinking*. Retrieved February 29, 2008, from <http://www.Stopalcoholabuse.gov>

Page within web-page

EXAMPLE:

Global warming solutions. (2007, May 21) IN: *Union of Concerned Scientist*. Retrived February 29, 2008 from http://www.ucsusa.org/global_warming/solutions

Blog and wiki

Note:Wiki are pages which anybody can change and edit. Information got from such sites are not necessarily written by experts.

Blog

EXAMPLE:

Jeremiah,D. (2007, September 29). The right mindset for success in business and personal life [Web log message]. Retrieved from <http://www.myrockcrawler.com>

Wiki

EXAMPLE:

Happiness. (n.d.). IN: Psychwiki. Retrieved December 7, 2009 from <http://www.psychwiki.com/wiki/Happiness>

Video post (YouTube, Vimeo,...)

Concerning the author, his/her name and last name or the alias is taken, if there is such data (it can usually be found next to “uploaded by” or “from” phrases)

EXAMPLE:

Triplexity.(August 1,2009)> Viruses as bionanotechnology (how a virus works) [video]. Retrieved from <http://www.youtube.com/watch?v=MBIZI4s5NiE>

REFERENCELIST

All the sources cited in the text must be listed at the end of the work and labeled “References”. If there are additional sources that have not been quoted directly in the work, but were useful for composing it, or may be useful for further investigation of the subject, these may be listed under the label “Bibliography”.

FORM AND ARRANGEMENT OF ENTRIES

According to the APA style, the entries should be arranged so that the first line of the entry is typed next to the left margin and the rest of the lines indented. The list should be double spaced.

The entries should be arranged in alphabetical order by the authors last names, or if there is more than one author by the last name of the first one. If there are more than one work by one author the order is chronological beginning with the earliest publication date. The titles in foreign languages which begin with an article (“a” “the” “die, der, das”etc.) are listed as if the article does not exist. If the title begins with a numerical, it should be written in letters.

THE FORM OF THE REFERENCE LIST

References

- Frost M. L.& Blomquist, M (1991). *Missing children: Rhetoric and reality*. New York: Lexington Books
- Gazdar, G., Klein, E., Pullum, G, & Sag, I (1985). *Generalized phrase structure grammar*. Oxford: Blackwell
- Global warming solutions. (2007, May 21). In: *Union of Concerned Scientists*.
Retrieved February 26, 2008, from http://www.ucsusa.org/global_warming/solutions
- Gould, S. J (1985). *The flamingo's smile*. New York: W.W. Norton
- Happiness. (n.d.) In: Psychwiki. Retrieved December 7, 2009 from <http://psychwiki.com/wiki/Happiness>
- Hall, S. L.(1980a). *Attention deficit disorder*. Denver: Bald Mountain Press
- Hall, S. L.(1980b). *Taming your adolescent*. Detroit: Morrison Books

Heim, I & Kratzer, A. (1998). *Semantics in generative grammar* Oxford: Blackwell
Jeremiah, D. (September 29, 2007). The right mindset for success in business and personal life. [Web log message]. Retrieved from <http://www.myrockcrawler.com> etc.

NOTE: The purpose of documentation is to identify the source – a book or article – by the author’s name and date of publication; however, there are exceptions to this rule, when this is not the most efficient method to achieve identification. First of all, there is a traditional way of quoting works of classical literature e.g. the *Metaphysics* of Aristotle is quoted by an abbreviation of its Latin name and the line of the Greek text: *Metaph.* 1038 a 25; Plato’s *Phaedrus* as *Phdr.* 255E etc. The students of classics, of course, know this.

This way of sourcing is useful when different editions of the text or different translations are compared. The second example of traditional way of quoting is the Bible. Exceptions are, moreover, well known reference books such as *The Oxford English Dictionary*, referred to as *O.E.D.*, *The Greek- English Lexicon* by Liddell and Scott, revised by Henry Stuart Jones and R. McKenzie, often referred to as *LSJ* (this work contains the list of all Greek authors and their works and gives the traditional abbreviations used in quoting) and many others.

There are, moreover, standard editions of collected works e.g. the collected works of I. Kant is referred to as A.A. (= Akademie Ausgabe) or the more popular one as *Werkausgabe* (by W. Weischedel), thus *Werkausgabe* III, is the first part of *Kritik der Reinen Vernunft* (*Critique of Pure Reason*) and as is well known there are two editions of this work the first from 1781 and the second from 1787 usually referred to as A and B, when this work is quoted the page number of the volume is given together with the original pagination; thus *Werkausgabe* iii, 138 [B 135,136. These are but a few exceptions to APA style documentation, where the traditional way of sourcing is preferred to the modern one by renowned authors.

To the editor: if you find this unimportant or uninteresting or have some solutions to these exceptions, please ignore this note.

LISTA RECENZENATA

Prof. dr Aleksandar Vasić, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Aleksandra Kostić, Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet.

Doc. dr Ana Sentov, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Bojana Dimitrijević, Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet.

Prof. dr Boris Kršev, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Božidar Jeličić, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Cvetko Andreeski, Fakultet za turizam i ugostiteljstvo Ohrid, Univerzitet "Sv. Kliment Ohridski", Bitola, Ohrid, Makedonija.

Doc. dr Dorin Drambarean, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Dragan Mrkšić, Univerzitet u Novom Sadu, Fakultet tehničkih nauka.

Prof. dr Dragomir Jovičić, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Gregor Žvelc, Univerzitet u Ljubljani, Filozofski fakultet.

Doc. dr Jasmina Nedeljković, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Doc. dr Isidora Wattles, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Klime Poposki, Univerzitet „Sv. Kliment Ohridski“, Fakultet za turizam i ugostiteljstvo, Ohrid.

Prof. dr Ljubo Pejanović, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Marijan Ćurković, Univerzitet u Zagrebu, Pravni fakultet i Univerzitet u Splitu, Pravni fakultet.

Prof. dr Milica Radović, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Milan Daničić, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Milan Živković, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Mirjana Franceško, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Miroslav Milosavljević, Pravni fakultet, Slobomir P Univerzitet, Bijeljina, Bosna i Hercegovina.

Prof. emeritus dr Milo Bošković, Pravni fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Srbija.

Prof. dr Mo Mandić, Regent University, London, United Kingdom.

Prof. dr Momčilo Talijan, Fakultet za poslovni menadžment, Bar, Crna Gora.

Prof. dr Nada Savković, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Doc. dr Nikola Dobrić, Univerzitet Alpe Adria, Klagenfurt, Austrija.

Prof. dr Oliver Bačanović, Univerzitet u Skoplju, Fakultet bezbednosti.

Prof. dr Oliver Bakreski, Filozofski fakultet, Univerzitet u Skoplju, Skoplje, Makedonija.

Prof. dr Petar Teofilović, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Radovan Pejanović, Univerzitet u Novom Sadu, Poljoprivredni fakultet.

Prof. dr Ruženka Šimonji-Černak, Univerzitet u Novom Sadu, Pedagoški fakultet u Somboru.

Prof. dr Sanja Đurđić, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Doc. dr Slavica Čepon, Ekonomski fakultet, Univerzitet u Ljubljani, Ljubljana, Slovenija.

Prof. dr Sonja Karikova, Pedagoški fakultet, Univerzitet Matej Bel, Banska Bistrica, Slovačka.

Prof. dr Tatjana Bijelić, Univerzitet u Banjaluci, Filološki fakultet.

Prof. dr Slobodan Jovanović, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Slobodan Marković, CIELS – Visokoškolska ustanova akademskih studija, Padova, Italija.

Prof. dr Snežana Radukić, Univerzitet u Nišu, Ekonomski fakultet.

Prof. dr Tatjana Glušac, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Veljko Đurić, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Vesna Gojković, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Vesna Petrović, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Vesna Pilipović, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Vidoje Vujić, Univerzitet u Rijeci, Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu.

Prof. dr Vladimir Njegomir, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Vojin Pilipović, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Zdravko Skakavac, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Zoran Keković, Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti.

Prof. dr Zoran Sušanj, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet.

Prof. dr Željka Babić, Univerzitet u Banjaluci, Filološki fakultet.

LIST OF REFEREES

Prof. dr Aleksandar Vasić, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Aleksandra Kostić, Faculty of Philosophy, University of Niš, Niš, Serbia.

Doc. dr Ana Sentov, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Bojana Dimitrijević, Faculty of Philosophy, University of Niš, Niš, Serbia.

Prof. dr Boris Kršev, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Božidar Jeličić, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Cvetko Andreeski, Faculty of Tourism and Hospitality Management, “St. Kliment Ohridski” University, Bitola, Ohrid, Macedonia.

Doc. dr Dorin Dramborean, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Dragan Mrkšić, Faculty of Technical Sciences, University of Novi Sad, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Dragomir Jovičić, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Gregor Žvelc, Faculty of Philosophy, University of Ljubljana, Ljubljana, Slovenia.

Doc. dr Jasmina Nedeljković, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Doc. dr Isidora Wattles, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Klime Poposki, Faculty of Tourism and Hospitality Management, “St. Kliment Ohridski” University, Bitola, Ohrid, Macedonia.

Prof. dr Ljubo Pejanović, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Marijan Ćurković, Faculty of Law, University of Zagreb, and Faculty of Law, University of Split, Split, Croatia.

Prof. dr Milica Radović, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Milan Daničić, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Milan Živković, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Mirjana Franceško, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Miroslav Milosavljević, Faculty of Law, Slobomir P University, Bijeljina, Bosnia and Herzegovina.

Prof. emeritus dr Milo Bošković, Faculty of Law, University of Novi Sad, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Mo Mandić, Regent University, London, United Kingdom.

Prof. dr Momčilo Talijan, Faculty of Business Management, Bar, Montenegro.

Prof. dr Nada Savković, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Doc. dr Nikola Dobrić, University Alpe Adria, Klagenfurt, Austria.

Prof. dr Oliver Bačanović, Faculty of Security, University of Skopje, Skopje, Macedonia.

Prof. dr Oliver Bakreski, Faculty of Philosophy, University of Skopje, Skopje, Macedonia.

Prof. dr Petar Teofilović, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Radovan Pejanović, Faculty of Agriculture, University of Novi Sad, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Ružena Šimonji Černak, Teacher Education Faculty in Sombor, University of Novi Sad, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Sanja Đurđić, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Doc. dr Slavica Čepon, Faculty of Economics, University of Ljubljana, Ljubljana, Slovenia.

Prof. dr Slobodan Jovanović, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Slobodan Marković, CIELS – Higher education institution, Padova, Italy.

Prof. dr Snežana Radukić, Faculty of Economics, University of Niš, Niš, Serbia.

Prof. dr Sonja Karikova, Faculty of Pedagogy, Matej Bel University, Banska Bystrica, Slovakia.

Prof. dr Tatjana Glušac, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Tatjana Bijelić, Faculty of Philology, University of Banja Luka, Banja Luka, Bosnia and Herzegovina.

Prof. dr Veljko Đurić, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Vesna Gojković, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Vesna Petrović, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Vesna Pilipović, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Vidoje Vujić, Faculty of Tourism and Hospitality Management, University of Rijeka, Opatija, Opatija, Croatia.

Prof. dr Vladimir Njedomir, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Vojin Pilipović, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Zdravko Skakavac, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Zoran Keković, Faculty of Security, University of Belgrade, Belgrade, Serbia.

Prof. dr Zoran Sušanj, Faculty of Philosophy, University of Rijeka, Rijeka, Croatia.

Prof. dr Željka Babić, Faculty of Philology, University of Banja Luka, Banja Luka, Bosnia and Herzegovina.

CIP - Каталогизacija y publikaciji
Библиотека Матице српске, Нови Сад

3(05)

CIVITAS : časopis za društvena istraživanja /
glavni i odgovorni urednik Vladimir Njegomir. -
God. 1, br. 1 (2011)- . - Novi Sad : Fakultet za
pravne i poslovne studije, 2011- . - 25 cm

Dva puta godišnje.

ISSN 2217-4958 = Civitas (Novi Sad)

COBISS.SR-ID 261516807